

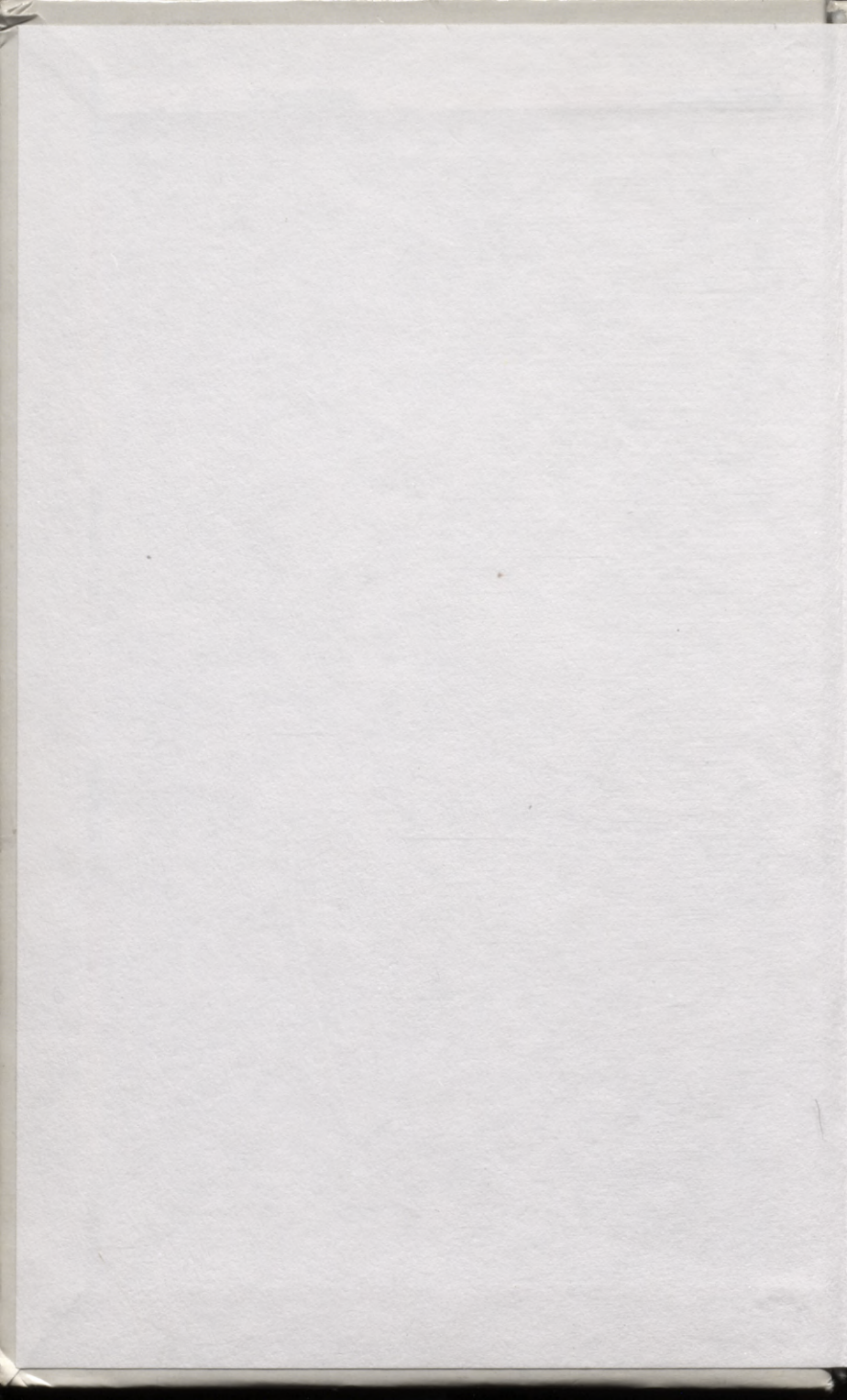
Edmunds Valdemārs Bunkše

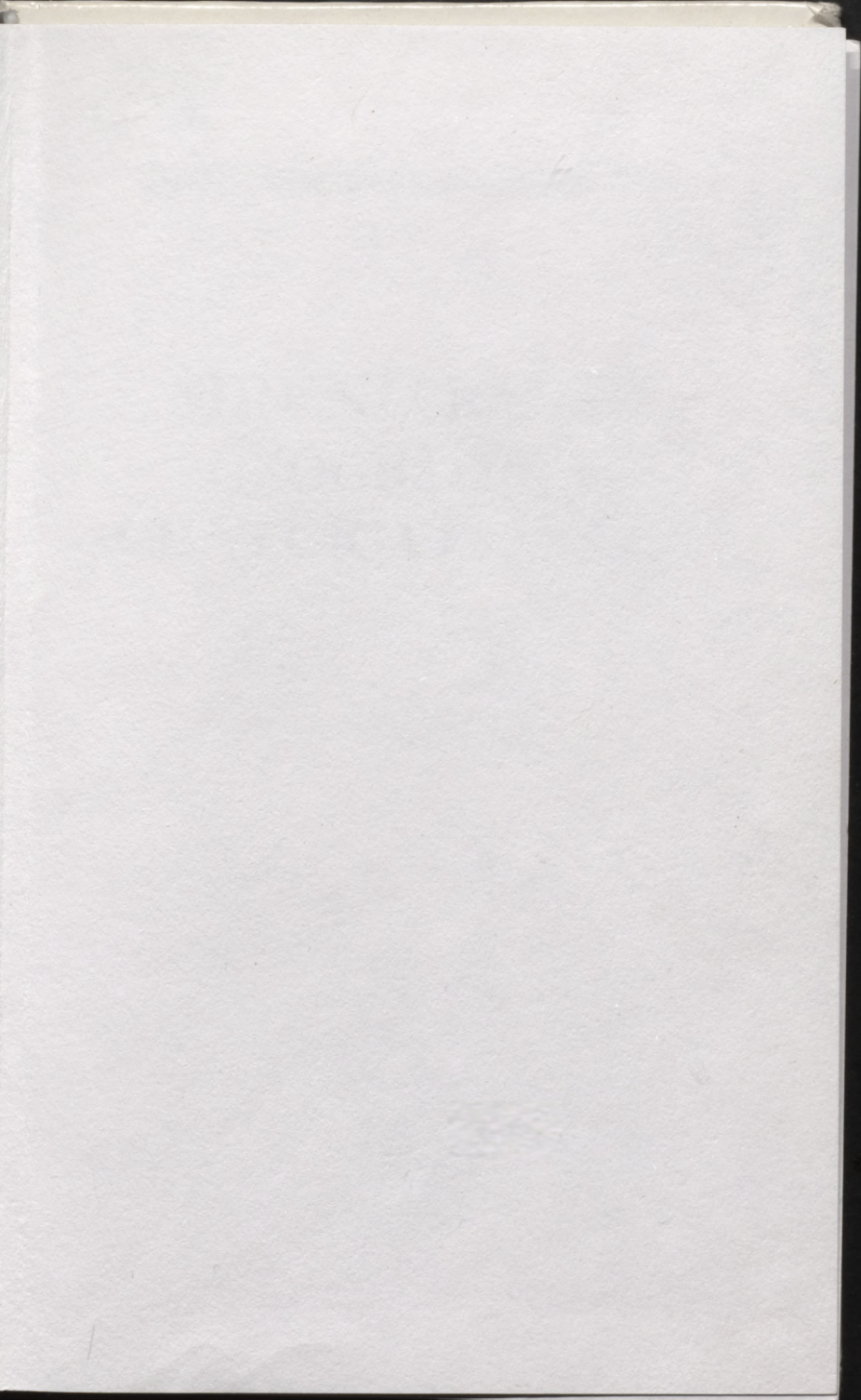
**SIRĒNU BALSIS:
ĢEOGRĀFIJA KĀ
CILVĒCĪGA ERUDĪCIJA**

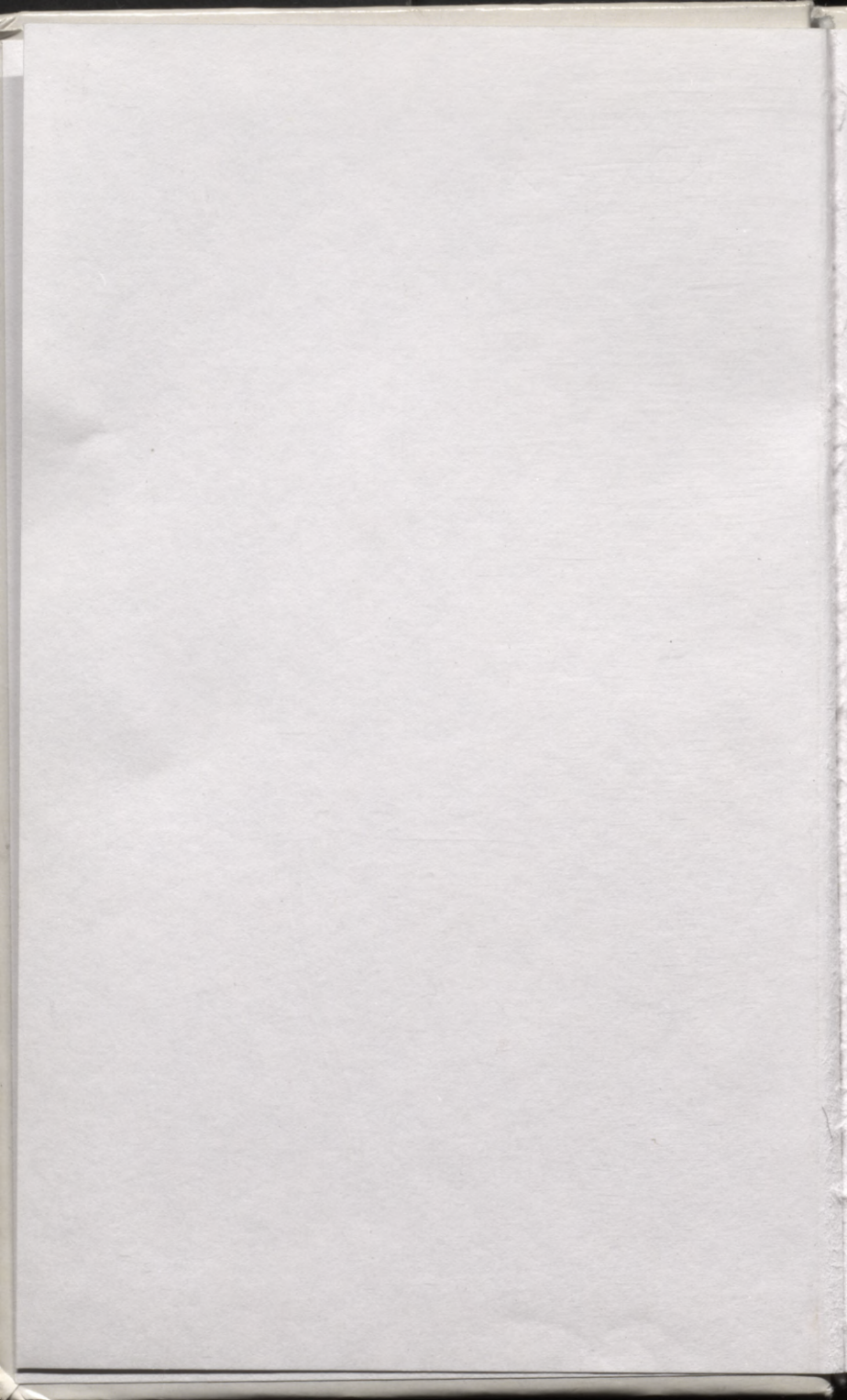

Bērklījas ainavu skola

99-3
L 116

L
91

EDMUNDS VALDEMĀRS BUNKŠE

SIRĒNU BALSIS: ĢEOGRĀFIJA KĀ CILVĒCĪGA ERUDĪCIJA

Bērklījas ainavu skola

NORDEN

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

UDK 91:128.3 + 91:152.4
Bu 355

~~99-2.001~~
0304041399

Edmunds Valdemārs Bunkše

SIRĒNU BALSIS:
ĢEOGRĀFIJA KĀ CILVĒCĪGA ERUDĪCIJA

Redaktore Silvija Brice

Mākslinieks Sergejs Davidovs

Vāka apdarei izmantota I. Lūses gleznas
"Pelde saulrietā" reprodukcija

2. iespiedums

Apgāds "Norden", LV 1010 Rīgā, Pulkveža Brieža ielā 4-7

Reģistrācijas apl. Nr. 2-0913

Veltas Vilcānes makets un datorsalikums.

Iespiesta SIA "Lapa" Valmieras tipogrāfijā, LV 4201 Valmierā,

A. Upīša ielā 7. Pasūt. Nr. 25

ISBN 9984-9081-7-8

© Edmunds Valdemārs Bunkše, 1998

© Apgāds "Norden", 1998

SATURS

AUTORA PRIEKŠVārds	9
PIRMĀ DAĻA	
CILVĒKA MĀJAS	13
I. PRELŪDIJA: ĢEOGRĀFIJA, OIKUMENE UN CILVĒKS	15
Senā un modernā ģeogrāfija	15
Sent-Ekziperī ģeogrāfijas stunda	23
Meklējot cilvēciģo: Kārls Sauers	25
Sauera ainavas morfoloģija Eiropas un Amerikas kontekstos	28
Ainavas jēdziens	33
Ainavas jēdziena divdomīgās nozīmes vēsture	37
Ainava un cilvēka subjektīvās attiecības ar vidi	41
II. SAUERA AINAVU MORFOLOĢIJA	43
Eseja šodienas skatījumā	43
Esejas pamati	44
Ģeogrāfija: zinātne vai māksla?	48
Kas ir ainavas saturs?	50
Morfoloģiskā metode	52
Ainavu morfoloģijas shēma: dabiskas ainavas un kultūrainavas	54
Uz cilvēciģo ģeogrāfiju	58
III. NO KULTŪRAINAVAS LĪDZ CILVĒCĪGAI ĢEOGRĀFIJAI	63
Sauera intelektuālais devums zinātnē un mākslā	63
Sauers un 1956. gada pasaules konference Prinstonā par cilvēka lomu vidē	66
Ainava kā nenoteikts jēdziens: Bērklījas skolas pakāpeniska akceptēšana	69

OTRĀ DAĻA	
RADNIECĪGĀS DVĒSELES	73
I. BĒRKLĪJAS SKOLA UN TRĪS ĢEOGRĀFI	75
Cilvēka daba ģeogrāfijā: Džons Kērklends Raits	77
<i>Terrae incognitae</i>	82
Iztēle ģeogrāfijā	84
Iztēles veidi ģeogrāfijā	88
Estētiskā iztēle	88
Kāda iztēle nepieciešama ģeogrāfijā?	90
Aizgūti iztēles veidojumi	91
Raita cerības uz iztēli un estētiku ģeogrāfijā.....	94
Epilogs: uz ģeogrāfiju kā cilvēciņu zinātņi	96
II. ĢEOGRĀFIJA, PIEREDZE, IZTĒLE:	
DEIVIDS LOUENTĀLS (1923)	97
Īsa biogrāfija	99
Centrālā tēma: ārējā pasaule	
un "attēli mūsu prātā"	100
Personīgās ģeogrāfijas	109
Tendences uz unikālo privātās vidēs	112
Cilvēcīgā ģeogrāfija	120
Louentāla ietekme uz cilvēcīgo ģeogrāfiju	121
III. NO TEOLOĢIJAS LĪDZ MĒSLOŠANAI:	
KLERENSS DŽ. GLEKENS	123
Īsa biogrāfija	125
Par ideju vēsturnieka darba metodēm	128
Trīs idejas	130
Lieliskais plāns	131
Vides ietekme	138
Cilvēka ietekme vidē	144
Trīs idejas viduslaikos, renesanses laikmetā un	
jaunākajos laikos	151
Glekena filozofija: vērtējums	155
Epilogs	160

TREŠĀ DAĻA

OIKUMENE	163
I. ANNAS BATIMERES BALSS	165
II. ĢEOGRĀFIJA GADSIMTU GAITĀ	166
Ģeogrāfija un cilvēce	169
Simboliska "Dabas" pārveidošana	173
Rietumu ģeogrāfija un akadēmija	176
Apgaismības laikmets Eiropā un modernās ģeogrāfijas aizsākumi	179
Apgaismība pret romantismu	180
Ģeogrāfija 20. gadsimta sākumā	182
Reformācija vai atjaunošana	185
Pārdomas par ģeogrāfiju 20. gadsimta beigās	187
 BIBLIOGRĀFIJA	 193

INDEX

1. INTRODUCTION

2. THE SCOPE OF THE STUDY

3. THE DATA

4. THE ANALYSIS

5. THE RESULTS

6. THE CONCLUSIONS

7. REFERENCES

8. APPENDICES

9. BIBLIOGRAPHY

10. SUMMARY

11. INDEX

12. LIST OF FIGURES

13. LIST OF TABLES

14. LIST OF ABBREVIATIONS

15. LIST OF SYMBOLS

16. LIST OF REFERENCES

17. LIST OF APPENDICES

18. LIST OF BIBLIOGRAPHY

19. LIST OF SUMMARY

20. LIST OF INDEX

21. LIST OF LIST OF FIGURES

22. LIST OF LIST OF TABLES

23. LIST OF LIST OF ABBREVIATIONS

24. LIST OF LIST OF SYMBOLS

25. LIST OF LIST OF REFERENCES

26. LIST OF LIST OF APPENDICES

27. LIST OF LIST OF BIBLIOGRAPHY

28. LIST OF LIST OF SUMMARY

29. LIST OF LIST OF INDEX

30. LIST OF LIST OF LIST OF FIGURES

31. LIST OF LIST OF LIST OF TABLES

32. LIST OF LIST OF LIST OF ABBREVIATIONS

33. LIST OF LIST OF LIST OF SYMBOLS

34. LIST OF LIST OF LIST OF REFERENCES

35. LIST OF LIST OF LIST OF APPENDICES

GIZAI

KLERENSAM DŽ. GLEKENAM
(CLARENCE J. GLACKEN)

1

1871

ELLEN SAMUEL GLENN
(CLARENCE J. GLENN)

AUTORA PRIEKŠVārDS

Ģeogrāfiju dēvē par zinātņi, kas pēta Zemi kā cilvēka mājas. Ģeogrāfija un mājas. Seni vārđi ar it kā drošām nozīmēm. Vismaz senie grieķi bija pārliecināti, ka ģeogrāfija apraksta viņiem pazīstamo pasauli un ka mājas ir nams, kura centrā atrodas svēta liesma, kas deg par godu senčiem un māju dieviem. Mūsu senčiem mājas nozīmēja viensētu ar labi zināmu iekārtojumu un saistību ar dabu.

Tāču šodien spēja saprast zemi kā cilvēka mājas prasa daudz iztēles, jo pasaule ir kļuvusi komplicēta un mēs īsti vairs nezinām, kas ir mājas. Vai tas ir dzīvoklis kādā daudzstāvu namu rajonā? Namiņš priekšpilsētā? Kāda iemīļota vieta pilsētā? Kāda mazpilsētiņa, kur cilvēki runā vienā valodā? Kāds dārziņš? Kāda ezera krastmala? Vai mūsu valsts ir mājas? Eiropa? Vai NATO un Eiropas Savienība kādreiz varētu būt mūsu mājas?

Varbūt šodienas modernajā pasaulē mājas nav noteikta vieta? Varbūt mājas atrodas tikai tur, kur ir sirds – mīlestība un darbs –, kā teicis Mušamps (*Muschamp* 1997), aprakstot arhitektūras brīnumu basku galvaspilsētā Bilbao – jauno Gugenheima muzeju, kas, tāpat kā Sidnejas operas nams un Gugenheima muzejs Ņujorkā, ir šā gadsimta cilvēka iztēles meistardarbs kultūrainavā.

Varbūt mājas tēlu un dimensijas, tāpat kā cilvēka dvēseli, vislabāk varam rast iztēlē – poētikā par telpu, kā to rāda 20. gadsimta franču filozofs Gastons Bašlārs (*Gaston Bachelard* 1964).

Ir skaidrs, ka vecie priekšstati par mājām vairs neder pasaulē, kura ir pārejas posmā uz kaut ko jaunu un vēl nezināmu. Kā šā gadsimta sākumā teicis R. M. Rilke (*Rilke* 1965, 522), mēs pašlaik esam iegrimuši dziļumos, “kur dzer visas Radības saknes”.

Ģeogrāfiem nav atbildes uz šiem jautājumiem, taču viņi tos uzdod. Ne vienmēr veiksmīgi, ne vienmēr atbilstoši cilvēka uzskatiem. Var pat teikt, ka daudzi šā gadsimta ģeogrāfi, kalpodami necilvēcīgām varām un necilvēcīgiem varas veidojumiem dabā un cilvēku vidē, ir piedalījušies cilvēka mājas graušanā. Taču ģeogrāfi savā darbā ir arī bijuši īsti humānisti Heidegera izpratnē – t. i., cilvēki, “kuri pacietīgi ieklausījušies īstenībā, ļaujot tai parādīties pašai, nevis atsakoties no savas patiesības...” (*Tuan* 1993).

Grāmata ir par šādiem ģeogrāfiem. Viņi darbojas Amerikā un Eiropā no 1925. gada līdz šai dienai. Viņu stāsts sākas Bērklijā, Kalifornijas universitātē pie Sanfrancisko jūras līča, kur izveidojās tā sauktā Bērklijas ainavu skola. Stāsts turpinās par skolai radniecīgām dvēselēm citās pilsētās: Ņujorkā, Londonā, Dublinā. Viņu darbi ir oriģināli un apstrīd vispārpieņemtās, plaši izplatītās formālās un mehāniski kvantitatīvās pieejas ģeogrāfijā. Viņus apvieno interese par cilvēka ģeogrāfisko iztēli un par šīs iztēles izpausmēm cilvēka radītās kultūrainavās, dažādās mākslās un apcerējumos. Dažiem no viņiem ģeogrāfija ir bijusi vairāk māksla, nevis eksakta zinātne. Šie ģeogrāfi simpatizē vēsturniekiem, filozofiem, literatūrzinātniekiem un mākslas vēsturniekiem, nevis, kā tas ir parasti, ekonomistiem, ģeologiem, atmosfēras fiziķiem un statistiķiem. Ar “pacietīgu ieklausīšanos īstenībā” viņi ir mēģinājuši saprast Zemi kā cilvēka mājas.

Grāmatu es sarakstīju, vēlēdamies, lai latviešu valodā būtu pieejamas Bērklijas skolas un cilvēcīgās ģeogrāfijas galvenās idejas. Ģeogrāfe Anna Batimere (*Anne Buttimer*)

uzņēmās izteikt savas idejas pati, sarakstot eseju šai grāmatai. Ceru, ka šo ģeogrāfisko ideju vēsture paplašinās ideju pētīšanu Latvijā. Kā latvietis es ļoti labi zinu, ka mūsu kultūrā ir sens jūtīgums pret cilvēcīgo cilvēkā un cilvēka attiecībās ar dabu. Mums ir iespēja dot pasaulei unikālus ieskatus par cilvēcīgām mājām zemes virsū.

Rakstīt šo grāmatu latviešu valodā nebija viegli. Dzīvojot Vācijā un Amerikā kopš deviņu gadu vecuma, es biju aizmirsis tik daudz no valodas, ka runāju tikai saraustītā veidā, ar daudzām pauzēm. Kad 1990. gadā atgriezos Latvijā, lai lasītu lekcijas universitātē, man tas radīja lielas grūtības. (Pirms Amerikas valdība mani apstiprināja par Fulbraita zinātnieku Latvijā, man bija jānoliek latviešu valodas eksāmens. Es saņēmu C, resp., trijnieku *native speaker* – dzimuša runātāja – kategorijā.) Palaikam, pirmajās nedēļās, man bija jālūdz studentiem, lai viņi palīdz atrast pareizo latviešu vārdu. Tādēļ, rakstot šo grāmatu, esmu atgriezies pie mātes valodas, lai gan bez redaktoru palīdzības man būtu veicies gauži grūti.

Par palīdzību grāmatas tapšanā man ir jāpateicas Vitālijam Zelčam, kurš iedvesmoja ar savu darba piemēru, atbalstīja ideju rakstīt par šādu tematu, ziedoja savu laiku un enerģiju, lai istenotu grāmatas izdošanu, kā arī skepses brīžos mani pārliecināja darbu turpināt. Esmu liels parādnieks Pēterim Šķiņķim, kurš atrada trūkumus manos argumentos un palīdzēja atrast pareizos terminus latviešu valodā. Īpaša pateicība Annai Batimerei, kura tik ātri un atsaucīgi uzrakstīja eseju šai grāmatai. Saprotu Silvijas Brices varonīgo literāro rediģēšanu. Mans parāds apgāda izdevējai Ilzei Kačevskai ir liels, jo viņa izturēja vairākus manuskripta lasījumus un bez viņas atbalsta šī grāmata nebūtu nākusi klajā.

Man ir jāzsaka īpaša pateicība Delaveras universitātes Ģeogrāfijas fakultātes priekšsēdim Kortam Vilmotam (*Cort Willmott*) un Mākslas un zinātnes koledžas dekānei Mērijai Ričardsai (*Mary Richards*), kuri kopš 1990. gada ir atbalstījuši un sapratuši manas vēlmes strādāt Latvijas labā un kuri 1997. gada rudenī man piešķīra atvaļinājumu (*sabbatical*), bez kura es šo darbu nebūtu spējis pabeigt.

Visdziļākā pateicība Gizai, kura vairāk nekā gadu dzīvoja līdzī grāmatas tapšanai un nekad nemitējās mani pārliecināt, ka jāciena latviešu valoda.

Landenbergā, Pensilvānijā
1997. gada 12. septembrī

PIRMĀ DAĻA

CILVĒKA MĀJAS

I. PRELŪDIJA: GEOGRĀFIJA, OIKUMENE UN CILVĒKS

SENĀ UN MODERNĀ GEOGRĀFIJA

*Nav zemes. Bet zemes smagums kā lūsis man
uzmeties skaustā.*

Knuts Skujenieks (1963)

*Kāpēc lai atkārtotu šī stāsta pārējo daļu, ja to jau
vakar stāstīju jūsu karaliskai kundzei jūsu mājās?*

Es nicīnu atkārtot jau stāstīto...

Homērs. "Odiseja" (Lattimore 1965, xii. 450–453)

Mēs mirstam, saturot sevī milēto cilvēku un cilšu bagātības; garšas, kuras esam baudījuši; ķermeņus, kuros esam ienīruši un kā pa gudrības upēm augšup peldējuši; personības, kurās esam kāpuši kā kokos; bailes, kurās esam slēpušies kā alās. Kad būšu mirusi, vēlos, lai tas viss tiktu iezīmēts manā ķermenī. Es uzticos šādai kartogrāfijai – lai mani apzīmē daba, nevis cilvēki, kas ieraksta faktus par sevi kartē, tāpat kā bagāti vīri un sievas iekāļ savus vārdus uz ēkām. Mēs esam kopīgas vēstures, kopīgas grāmatas. Mūsu gaume un pieredze nepieder nevienam, mēs neesam vientuļīgi. Mana vienīgā vēlme bija iet pa pasauli, kura vēl nebija iezīmēta kartēs.

Maikls Ondatje. "Angļu pacients" (1992, 261)

Vārdu “ģeogrāfija” mums deva senais grieķis Erastostens (ca. 276-ca. 192 g. p. K.). Tā burtiskais jēdziens bija “rakstīt par zemi”. Grieķiem tas nozīmēja stāstīt un aprakstīt *oikumene*, t. i., viņiem zināmo pasauli jeb viņu mājas šā vārda plašākā nozīmē. Protams, ģeogrāfiski apraksti ir vēl vecāki. Jau sen pirms vārda “ģeogrāfija” rašanās grieķi “rakstīja ģeogrāfiskus stāstus ar tādiem nosaukumiem kā *periplus*, *periodos* un *periegesis*” (Sauer 1965, 317). Taču tie savukārt apzīmogoja pirmsvēsturē attīstītās ģeogrāfiskās spējas cilvēkos – kad cilvēce sāka veidot kultūru kā izdzīvošanas līdzekli dabā, kad valoda deva iespēju stāstīt par piedzīvoto un attēlot pasauli idejās un simbolos.

Tāpat kā daudzi seni jēdzieni, vārds “ģeogrāfija” ir mainījies gadsimtu mijās un zaudējis savu sākotnējo svaigumu, jaunumu, spožumu (Bachelard 1964). Varam tikai iztēloties izbrīnu un sajūsmu, ko juta seno grieķu pētnieki, kad viņi kopā ar Aleksandru Lielo devās uz Indiju, lai vēlāk stāstītu par svešām zemēm. Lai atgūtu kaut ko no oriģinālās pasaules uztveres, ko pauž vārds “ģeogrāfija”, mums ir jāatšķir “ģeogrāfija” no cilvēka ģeogrāfiskās uzturēšanās vidē, resp., jāatšķir formālā ģeogrāfija no dzīves ģeogrāfijas (*Lebenswelt, lifeworld* – Buttimer 1976, Tuan 1971). To darot, mēs ieskatāmies cilvēces bērnībā vai arī savā bērnībā, kad viss ap mums bija sveigs un jauns. Jo ģeogrāfiskā vides vai apkārtnes uztvere pieder pie izdzīvošanas pamatiem. Tā ir spēja atklāt un iemācīties vides telpisko veidojumu, saturu un stāvokli. Šīs spējas nav tikai cilvēkiem, tās ir raksturīgas visiem siltasiņu dzīvniekiem – vai tas būtu vilks, cielava vai bebrs.

Dzīvnieku un cilvēku dzīves ģeogrāfija. Siltasiņu dzīvniekiem piemīt pamatdziņa – būt ziņkārīgiem, atklāt savu vidi un to ietekmēt, nevis tikai ļauties ietekmēties (Angier 1997). Tas viņus radikāli atšķir no aukstasiņu dzīvniekiem, no rāpuļiem. Tos vada viņu iekšējie orgāni. Viņi ēd, kad ir ēdiens. Kad tā nav, viņu smadzenes samazina metaboliskās vajadzības un palēnina visas darbības. Viņi ir pasīvi, viņus

rosina vide. Ja krītas temperatūra, aukstasiņu dzīvnieki dodas siltumā, saulē un lēnām "atdzivojas", ja saules ir par daudz, viņi nolien ēnā. Viņiem nav spēju uzturēt stabilu ķermeņa temperatūru, tāpēc vides izvēle ir ierobežota. Šādi dzīvnieki arī aktīvi nemedī. Viņi gaida, kad parādīsies kas ēdams. Matērija valda pār šo dzīvnieku prātu (*Angier 1997*).

Turpretī siltasiņu dzīvnieki spēj uzturēt vienmērīgu ķermeņa temperatūru dažādos apstākļos. Tas nozīmē, ka viņu dzīves loks var būt plašāks. Siltasiņi aktīvi pēta un apgūst savu apkārtni, viņi aktīvi meklē barību vai medijumu un prot apmierināt arī citas vajadzības savā vidē (*Angier 1997*).

Ziņkārība liek siltasiņiem apgūt savas vides telpu. Lai izdzīvotu, viņiem jāzina, kur var dabūt barību, kur ūdeni un sāli, kur taisīt ligzdas vai alas, lai paslēptos no plēsīgiem zvēriem, kur kā plēšonam nolist, lai kaut ko nomedītu. Viņi agri uzzina par briesmām un labumiem savā vidē. Viņi mācās ģeogrāfisku uztveri, ģeogrāfisku izturēšanos.

Protams, mēs varam diskutēt, cik daudz no šīs mākas dod pieredze, cik daudz maņas un iedzimtība, kas nosaka dzīvnieku izvēli, kur un kā dzīvot. Katrai sugai evolūcija ir ierakstījusi DNS molekulās specifiskas vides un pat vietas, kurās tie atgriežas un kuras ir vislabāk piemērotas viņu spējām un vajadzībām. Daudzi dzīvnieki un migrējošie putni spēj instinktīvi atrast ceļu uz mājvietām labāk par cilvēkiem. Taču viņi arī mācās un apgūst savas dzīvesvietas un teritorijas. Viņi pazīst savu dzīves telpu un izdzīvošanas nosacījumus.

Kas ir dzīves ģeogrāfija? Pašos pamatos, fenomenoloģiskā skatījumā, tās ir gan instinktīvas, gan iemācītas spējas pazīt vides telpisko veidojumu un saturu, kas nodrošina izdzīvošanu.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

99-2001

Taču cilvēks ar savām dotībām, ar savu relatīvo neatkarību no vides radīja kultūru, kas deva viņam iespēju dalīties ar citiem savās ģeogrāfijas zinībās. Tā pamazām radās noteiktas zināšanas, kuras mācīja paaudžu paaudzēs, – par cilts teritoriju un par citām, varbūt bīstamām ciltīm; par bīstamiem tīreļiem un akačiem; par labiem kokiem un akmeņiem; par aizvējiem un siltiem avotiem; par vietām, kur atklājas mistiski dabas un kosmosa spēki.

Formālā ģeogrāfija tapa no šādām primitīvām dziņām. Sākumā tā bija savienota ar cilvēku dzīves pasauli un pieejama visiem. Lai gan antropologi ir secinājuši, ka mednieku kultūrās vīriešiem zināšanas ģeogrāfijā ir daudz plašākas nekā sievietēm (*Tuan* 1974). Šodien ģeogrāfijas loma ir radikāli mainījusies – tā vairs nav tieši savienota ar dzīves pasauli. Tā ir atsvešināta no cilvēka dzīves.

Senā un modernā ģeogrāfija. Rietumu kultūras tradīcijās Homēra Odiseja klīšana pa Vidusjūru ir viena no pirmajām pierakstītajām “ģeogrāfijām”. Bet šodien mēs Homēra ģeogrāfiju nesaprotam, jo tajā ir vairāk iztēles nekā faktu, lai gan daudzas aprakstītās vietas skaidri atspoguļo autentiskas detaļas jūrnieka piedzīvojumos. Vietu apraksti, lai gan reāli, daudzkreiz nesaskan ar šodienas kartēs iezīmētām vietām. Latimors (*Lattimore* 1965, 12—16) šo paradoksu izskaidro šādi: Homēra laikabiedri zināja savas *oikumene* ģeogrāfiju, tāpēc viņš to savos stāstos precīzi neatkārtoja. Viņa dzejai bija cits uzdevums – tā stāstīja par “spējīgajiem cilvēkiem, kurus mēs ikdienišķā dzīvē nekad nesatiksīm, un par vietām, kuras pēc Odiseja neviens neapmeklēs”. Šajā ģeogrāfijā reālās vietas pārvērtās dramatiskās Odiseja tikumības pārbaudes vietās. Tās piederēja mītu pasaulei. Bet svarīgi bija arī tas, ka visi Grieķijas iedzīvotāji ieklausījās Homēra dzejā un tās stāstos par notikumiem, vietām, varoņiem un dieviem. Ģeogrāfiska gudrība piederēja visiem. Tā bija ikdienas sastāvdaļa.

Modernā ģeogrāfija ir radikāli citāda. Tā apraksta *oikumene* nevis mītiskā dzejā, bet pragmatiskos (resp., idejām ir vērtība tikai to praktiskā izstrādē) un zinātniskos (resp., objektīvos, statistiskos vai metodiskos) vides pētījumos. Šeit valda tādi abstrakti jēdzieni kā process, modelis, konstrukcija, dekonstrukcija, pēdekonstrukcija. Taču modernā ģeogrāfija (šeit galvenokārt domāta Rietumu ģeogrāfija) atšķiras no Homēra ģeogrāfijas vēl kādā svarīgā jomā – ģeogrāfija top arvien ezoteriskāka un attālinātāka no vienkāršā cilvēka dzīves un saprašanas loka. Ja skatāmies uz šodienas tā saukto sociālo un kultūrģeogrāfiju vai “kritisko teoriju” (t. i., neomarksismu ģeogrāfijā), tad atrodam šauru runātāju loku, kas sastāv no sauiņņas ekspertu. Vienkāršam cilvēkam šī ģeogrāfija nav pieejama, pretēji tam, kā bija Homēra laikā.

Ar tikko doto salīdzinājumu gribu izteikt šādu secinājumu: pamatos senā ģeogrāfija bija vienota gan ar cilvēka dienišķo dzīvi, gan arī ar viņa transcendentālajiem dvēseles jautājumiem. Bez jebkādām šaubām Homēra ģeogrāfiju var saukt par cilvēcīgu* ģeogrāfiju, jo tā bija pieejama un saprotama katram grieķim un izteica specifiskas vērtības, kuras grieķi cienīja. Turpretim modernā, pragmatiskā ģeogrāfija, tā sauktā “humānā ģeogrāfija” jeb cilvēciskā ģeogrāfija, vairs nav cilvēcīga, jo tās valodu saprot tikai speciālisti un transcendentālās dvēseles jautājumi neietilpst tās jomā. Tāpēc tā stāv pāri cilvēkam, ārpus cilvēka dzīves un dzīves jēgas loka. Lai gan kritiskā teorija jeb neomarksistiskā ģeogrāfija tiecas cilvēkam rādīt, kā kapitālisms telpiski apspiež cilvēkus, kuriem nav varas (*disempowered*), piemēram, sievietes, atšķirīgas rases piederīgos, nabadzīgos, tā runā nevis šo cilvēku valodā, bet gan elitārajā akadēmiskajā

---

* Šeit jāuzsver lielā atšķirība starp “cilvēcisko” un “cilvēcīgo” ģeogrāfiju, resp., angļu valodā *human* un *humanistic*, bet labāk — *humane geography*. “Cilvēcisks” nozīmē īpašības, kuras pieder *genus homo sapiens* vispār, bet “cilvēcīgs” nozīmē kvalitatīvas (estētiskas, ētiskas) īpašības individuā un kultūrā.

valodā, kuru saprot tikai šaura grupiņa speciālistu (*cognoscenti*). Tā ir šķirta no cilvēcīgā tāpēc, ka nevieno parasta cilvēka iztēli un dvēseli ar viņa mājām, ar *oikumene*. Humānā jeb cilvēciskā ģeogrāfija kopā ar citām zinātnēm to zaudēja, kad aizmirsa naivo, bērnišķīgo izbrīnu par pasauli; kad atstāja mītu pasauli, t. i., mītus kā pasaules stāstus un izskaidrojumus, kā harmonijas noteicējus.

Kopā ar dabu – valdot pār dabu. Šodien bērnišķīgas naiivitātes trūkst pat bērniem, un mēs nespējam saprast mītu pasauli, jo dzīvojam kultūras vidē, kurā tiem vairs nav vietas, it sevišķi trūkst mītu par dzīvniekiem, augiem, avotiem, akmeņiem. Lai gan katrai tautai joprojām ir savi mīti par tās pagātni un varoņiem, pasauli mēs uztveram zinātniski, empiriski. Mītus mēs sākām apšaubīt jau sen pirms zinātnes rašanās. Tas sākās, kad cilvēce pārgāja no medību un augu vākšanas kultūrām uz zemkopību jeb no senā akmens laikmeta (*paleolithic*) uz jauno akmens laikmetu (*neolithic*).

Šo hipotēzi izvirzīja Kalvins Luters Mārtins (*Calvin Luther Martin*) savā polemiskajā un jaukajā darbā “Zemes garā dzīvojot” (*In the spirit of the earth* 1992).

Mārtins domā, ka pāreja no paleolīta uz neolīta laikmetu ir kardināli mainījusi cilvēka attiecības ar dabu, jo iepriekš cilvēks dzīvoja tuvās attiecībās ar dabu, bet tagad viņš cenšas to kontrolēt.

Mārtina tēze ir šāda: kad cilvēki dzīvoja kā mednieki un augu vācēji, viņu attiecības ar telpu nosacīja dialogs ar dzīvo un nedzīvo pasauli. Viss viņu vidē bija svēts. Cilvēki dzīvoja dialogā ar vietu – akmeņiem, ūdeņiem, augiem un dzīvniekiem. Katram cilvēkam bija jāpazīst un jāizprot visu būtību un vietu īpatnības, lai varētu izdzīvot gan fiziski, gan morāli. Viņam bija jāzina, kur un kad parādīsies speciāli augi, ko vākt, un dzīvnieki, ko medīt. Bija arī precīzi

jāzina, kad un kur uzturas dzīvnieki, kas medī cilvēkus (*Ehrenreich* 1997). Tādēļ cilvēks visu uzmanīgi vēroja un centās izprast to, kas notiek viņa tuvējā apkārtnē. Dialogu raksturu nosacīja mīti un totēmi, kas bija tapuši gan no ekstāzes, gan gavēņa kādā klusā vietā.

Šādas attiecības ar vidi nozīmēja, ka cilvēka laika un telpas struktūras bija organiskas, jo tās nosacīja augu un dzīvnieku pasaule.

Kad radās zemkopība, attiecības ar vidi mainījās, jo mainījās cilvēka laika un telpas percepcijas un struktūras. Laiks un telpa kļuva formāli un abstrakti, jo šīs kategorijas iezīmēja debesu, planētu un zvaigžņu attiecības.

Novērojot debesis, cilvēks izgudroja laiku un tā sadalījumu. Reizē viņam radās ideja, kā sadalīt telpu četrās debess pusēs. Ir skaidrs, ka ideja par četrām debess pusēm kā svētu kultūrainavu plānošanas pamatu (tempļu, pilsētu un lauku mērīšana) ir ņemta no debesīm, nevis no zemes. Teritorijas sadalīja pēc debess pusēm, laiku noteica pēc mēness un saules cikliem (*Eliade* 1959, *Wheatley* 1971). Tagad cilvēks valdīja pār pieradināto augu un dzīvnieku pasauli un kā valdnieks noteica, kur, kad un kā tie augs un tiks izmantoti – kad sēt, kad pļaut, kad slaktēt. Tādēļ viņš mācījās pareģot gadalaikus, saules, lietus, sausuma un aukstuma periodus. Senajās zemkopības civilizācijās – Mezopotāmijā, Ēģiptē, Indas upes ielejā, Vidusamerikā – šī zinība nāca no debesīm, nevis no cilvēka tuvējās apkārtnes. Ne no sarunām ar dzīvo pasauli, bet gan no astroloģiskiem, pēc tam astronomiskiem pētījumiem. Ar šo zinību cilvēks īstenoja “neolītiskā laikmeta pasākumus – ar inženiera saprātu radot ēdienu bagātību no augiem un dzīvniekiem” (*Martin* 1992, 67).

Vēl svarīgāks bija fakts, ka ar dabu un vidi cilvēks sarunājās ne vairs tieši, bet gan ar priesteru starpniecību. Veik-

smīga zemkopība pirmajos organizētās civilizācijas centros – Mezopotāmijā, Ēģiptē, Indas upes ielejā, Meksikas ielejā un citur – prasīja labu gadalaiku pazišanu. Kad būs labākais laiks sējai, pļaujai? Kad nāks Nilas upes plūdi? Kad vajadzēs apūdeņot? Priesteri kļuva par svarīgiem starpniekiem cilvēka attiecībās ar debesu (“gaisa”) dieviem un ar laicīgiem dieviem, kuri sēdēja pilis. Cilvēks vairs nerunājās ar radību sev apkārt – dzīvniekiem, kokiem, putniem, akmeņiem, strautiem –, viņš klausījās priesteru liturģijās.

Tādējādi cilvēce fundamentāli atdalījās no savas organiskās vides. Kādreizējie biedri – dzīvnieki – tika vai nu izmantoti, vai ieslodzīti, un cilvēka uztverē viņi zaudēja svētumu. Dzīvnieki kļuva par zvēriem, kuru pielūgšana tika aizliegta “īstā” Dieva (kristietībā – Debesu Tēva) priekšā. Un līdz ar to arī saruka burvīgā mītu vide, kurā cilvēks bija dzīvojis.

Var pat teikt, ka zemkopība un lopkopība ir novedusi cilvēku karastāvoklī ar pārējo dabu.

Ģeogrāfs kā priesteris. Ģeogrāfi savā ziņā ir līdzīgi senajiem priesteriem, jo viņi nosaka, kā mēs pazīsim plašo pasauli. Viņi piedalās kultūrainavu un dabas plānveidīgā pārveidošanā. Tas iezīmē nevis personīgu, subjektīvu ģeogrāfiju, bet gan formāli organizētas zināšanas par pasauli ar vispārīgajiem un telpisku likumsakarību meklējumiem parādību pasaulē. Daudz laba ir nācis no šīs formālās zinības, kas, piemēram, katram bērnam ir mācījusi, ka pasaule nav plakana. (Cik grūti bija atteikties no drošās iedomas, ka pasaule ir plakana, lai tās vietā ieliktu pasauli kā sfēru kosmosā un mēģinātu kaut kā saprast cilvēka nedrošo vietu šīs sfēras apakšpusē!) Bet ar to mēs arī zaudējam tiešo dialogu ar savu vidi un uzticību savām acīm un jūtām.

SENT-EKZIPERĪ ĢEOGRĀFIJAS STUNDA

Vislabāk šo zaudējumu saprata franču rakstnieks un aviācijas pionieris Antuāns de Sent-Ekziperī (*Antoine de Saint-Exupéry*). Novelē "Mazais princis" (*The Little Prince** 1971) viņš ironiski apvieno desmit tūkstošus ģeogrāfu ar desmit tūkstošiem birokrātu un dara toš atbildīgus par modernās pasaules masveida struktūrām. Šos ģeogrāfus vairs neinteresē cilvēku sākotnējā bērnišķīgā sajūsma par brīnumaino pasauli. Viņus interesē profesija un pasaule kā efektīvu ekonomisku un sociālu struktūru veidojums. Dvēselei šādā pasaulē vairs nav vietas.

Grāmatā "Nakts lidojums" (*Night Flight* 1932) Sent-Ekziperī humoristiskā salīdzinājumā atklāj ģeogrāfu un ģeogrāfijas galvenās grūtības, t. i., ka formālā ģeogrāfija, kas grāmatās aprakstīta vispārinājumos, ir mazvērtīga, pat absurda īpašās eksistenciālās situācijās, kur, lai izdzīvotu, ir nepieciešams zināt katras vietas un situācijas idiosinkrāsiskās īpašības.

Salīdzinājums notiek "ģeogrāfijas stundā", kuru Sent-Ekziperī "pasniedz" norūdītais Gijomē (*Guillaumet*), "Latekēras" (*Latecoere* – šodien *Air France*) aviokompānijas galvenais pilots. Toreiz, 1926. gadā, aviācija bija riskanta dēka. Sent-Ekziperī atceras vakaru pirms pirmā pasta lidojuma, kura maršruts bija no Montodrānas (*Montaudran*) pilsētas Francijā uz Kasablanku Marokā (*Saint-Exupéry* 1932):

Kas par savādu ģeogrāfijas stundu! Gijomē man nemācīja par Spāniju. Viņš to padarīja par manu draugu.

Viņš nerunāja par provincēm, tautām vai lopu skaitu.

Viņš man stāstīja nevis par Gvadiksu (*Guadix*), bet gan par trim apelsīnu kokiem pilsētas malā: "Uzmanies no

---

* Tā kā visi franču autoru citāti ir ņemti no grāmatām, kuras ir tulkotas angļu valodā, tad, lai nesarežģītu bibliogrāfiju, uzrādu tikai šos angļiskos avotus.

šiem apelsīnu kokiem! Labāk iezīmē tos savā kartē.” Un no tā brīža šie trīs apelsīnu koki man likās augstāki par Sjerranevadu...

Neviens ģeogrāfs nebija pūlējies pētīt detaļas, kuras mēs izvilcām no aizmirstības un milzīgā attāluma. Ebro upe interesēja karšu zīmētājus, jo tā apskaloja lielu pilsētu krastus. Bet ko lai viņi dara ar strautiņu, kas slepeni tek caur ūdenszālēm uz ziemeļiem no Motrilas (*Motril*), – strautiņu, kas dod veldzi pāris dučiem puķu?

“Uzmanies no šī strauta: tas sabojā visu nolaišanās vietu! Iezīmē to kartē!” Ak, kā es atcerējos čūsku zālē netālu no Motrilas! Tur nebija nekā daudz, ko redzēt, – ūdens tikko manāmi čaloja pāris vardēm; tomēr strautiņš tur gulēja ar vienu aci vaļā.”

Sent-Ekziperī tālāk stāsta, kā viņš radījis karti, lai spētu atrast ceļu pāri Spānijai un lai izdzīvotu bīstamajos lidojumos ar toreizējām mazajām, trauslajām lidmašīnām. Ar humoru viņš izceļ idiosinkrāzisko ainavu:

Lampas gaismā Spānija manā kartē pamazām kļuva par pasakainu zemi. Ar krustiņiem bija ievilkta drošības zonas, un lamatas bija bojas un bākas. Es kartē iezīmēju fermeri, trīsdesmit aitas un strautiņu. Un iezīmēju ģeogrāfu aizmirsto ganu meiču tieši tur, kur viņa stāvēja.

Gijomē bija brīdinājis savu mācekli no aitām: “Tu domā, ka pļava ir tukša, kad pēkšņi – bum! – tev riteņos ir trīsdesmit aitas!” Bet Sent-Ekziperī tajā pašā brīdī pasmin par ģeogrāfiem, kuri ir par daudz attālināti no šādām dzīves detaļām. Ar to viņš vēlreiz uzsver, ka nicina ģeogrāfus un viņu zināšanas.

Mēs nezinām, vai Sent-Ekziperī nicināja ģeogrāfiju kāda pedantiska skolotāja vai privātskolotāja dēļ. Katrā ziņā viņš pats kā viens no aviācijas pionieriem mīlēja svešas zemes un pasaules atklāšanu no gaisa. Kā rakstnieks Sent-Ekziperī

ir devis pasaulei aizraujošus un aizkustinošus ainavu aprakstus. Viņš bija viens no pirmajiem, kas rosināja zemes un ainavu uztveri no lidmašīnas – ainavu perspektīvas, kuru iespējas vēl šodien nav pilnīgi izsmeltas. Viņš ir arī viens no retajiem 20. gadsimta rakstniekiem, kas par cilvēka ciešo vienību ar mašīnu spēja rakstīt liriski, gandrīz dzenbudisma uztveres tēlos.

MEKLĒJOT CILVĒCĪGO: KĀRLS SAUERS

1925. gadā Kārls Ortvins Sauers (*Carl Ortwin Sauer*) sarakstīja eseju "Ainavu morfoloģija" – par kultūrainavas (*cultural landscape*) pētīšanu kā cilvēciskās (toreiz – kultūras) ģeogrāfijas būtisku uzdevumu. Šaurākā nozīmē Sauers ar šo eseju nosprauda ceļu ģeogrāfijai kā zinātnei, kuras "galvenā metode ir empīriski novērojumi par kopīgo un atšķirīgo uz zemes virsmas" (*Buttimer* 1983, 63). Plašākā nozīmē šī eseja izraisīja debates par ģeogrāfiju kā tādu, debates, kurās vēl šodien tiek

minēts Sauera vārds saistībā ar tā saukto Bērklijas jeb kultūrainavas skolu. Skolai šos nosaukumus nedeva Sauers pats. To darīja citi. Nosaukums ir saistīts ar faktu, ka Ģeogrāfijas fakultāte, kuru Sauers dibināja, vadīja, kopa un ietekmēja ar savu klātbūtni līdz pat 60. gadiem, atradās Kalifornijas universitātē Bērklijā, pie Sanfrancisko liča, kā arī to, ka Saueram bija "pirmšķirīgs prāts" un viņš strādāja "brīvi, ar iztēli zinātnē, kas bija vāji definēta un neprecīza"

(Leighly 1965, 1), nospraužot vienu no ietekmīgākajiem un pastāvīgākajiem virzieniem 20. gadsimta ģeogrāfijā.

Šis virziens pa daļai ir atspēkojis Sent-Ekziperī kritiku par ģeogrāfiem, lai gan lielākā daļa ģeogrāfu savos darbos nav mainījušies un varbūt ir pelnījuši pat vēl asāku vērtējumu.

Bērklījas ainavu jeb kultūrģeogrāfijas skola sākās kā teorētisks meklējums un mēģinājums attīstīt zinātnisku ģeogrāfiju, kurai būtu noteikta metodika un saturs, ar ko tā taptu līdzvērtīga citām zinātnēm. Sākumā šīs skolas ietekme bija ierobežota, bet tagad, gadsimta beigu skatījumā, var redzēt, ka tās ietekme ir plaša gan ģeogrāfijā, gan arī citās zinātnēs.

Skola veicināja ne tikvien ģeogrāfijas kā zinātnes attīstību, tā deva ģeogrāfijai mākslas ievirzi. Tas nebija Sauera nodoms, taču viņa zinātniskā filozofija un darbi paplašināja ierasto uztveri gan viņa studentiem, gan profesoriem, kurus viņš pieņēma fakultātē, gan daudzajiem vieslektoriem un klausītājiem no visas pasaules, kuri apmeklēja Bērklīju 60. gados, kad šī fakultāte un tās cilvēcīgā ģeogrāfija sasniedza kritisko masu kā atomi reaktorā. Bija arī citi, kuru saites ar Bērklīju nebija tiešas, bet kuri garā un intelektā pieslējās šai cilvēcīgajai ģeogrāfijai.

Šodien Bērklījas skola, Sauera, viņa kolēģu, studentu un šīs skolas domubiedru darbi ārpus Bērklījas loka ir sasnieguši daudz plašāku sabiedrību nekā tikai ģeogrāfus Amerikā. Cilvēki, kurus interesē dzīves kvalitāte uz mūsu planētas, kā arī tie, kas rūpējas par "komplicēto augu un dzīvnieku kopu, uz kuru balstās mūsu dzīve", ir atraduši šeit "apgaisojumu un atbalstu" (Leighly 1965, 1). Tomēr jāatzīst, ka lielākais Sauera un Bērklījas skolas devums ir neskaitāmu ģeogrāfu, ainavu arhitektu, vides teorētiķu,

literātu un pat dzejnieku atbrīvošana no mehāniskām dogmām par vidi, cilvēku un kultūru. Jo Sauers deva iespēju rasties cilvēcīgai ģeogrāfijai. Pareizāk sakot, viņš sāka virzīt ģeogrāfiju atpakaļ uz tās seno, cilvēcīgo lomu, saistot to ar tādām humanitārām zinātnēm kā antropoloģija, vēsture (it sevišķi ideju vēsture), filozofija, mākslas vēsture un literatūrzinātne, vai, runājot mūsdienīgi, vēlreiz deva ģeogrāfijai iespēju būt ne tikai zinātnei, bet arī mākslai, kā tas bija Homēra laikos. Sauers pats to izteica 1925. (1925b) gadā, rakstot par reģionu studijām:

Daudz kas no reģiona jēgas paliek ārpus zinātniskās disciplīnas. Labākā ģeogrāfija nekad nav ignorējusi ainavas estētiskās kvalitātes, kuras mēs varam izzināt tikai subjektīvi. Humbolta "fiziognomija", Banes "dvēsele", Volca "ritms", Gradmaņa ainavas "harmonija" – tas viss atrodas ārpus zinātnes.* Liekas, šie rakstnieki ir atklājuši simfonisku kvalitāti telpas ainas kontemplācijā... Dažiem ir pretīgs viss, kam piemīt kaut kripata mistikas. Svarīgi, ka ir citi, starp tiem daži vislabākie, kuri tic, ka pēc plašas novērošanas un centīgas kartes iezīmēšanas tomēr vēl paliek augstāka līmeņa izpratnes kvalitāte, kuru nevar nonivelēt līdz formālam procesam (Sauer 1965b, 344–345).

Kā redzēsīm vēlāk, Sauera atbalsts subjektīvai pieejai bija svarīgs dzinējspēks ģeogrāfijas paplašināšanā, bagātinot to ar humānu pasaules uztveri. Sauera 1925. gada "Ainavu morfoloģija" sāka meklēt sen zudušo ceļu atpakaļ uz homērisko ģeogrāfiju. Sauers nosprauda šo ceļu ar cieņu pret

* Šeit Sauers atsaucas uz ģeogrāfu mēģinājumiem parādīt reģiona, kā arī vides vispārīgo raksturu, kuru galvenokārt var uztvert subjektīvi, ilgstoši iedziļinoties subjektā ar maņu percepciju un iztēles palīdzību, tādējādi atrodot reģionam tādu metaforisku paraugu kā "dvēseli". Šajā ziņā Humbolta "fiziognomija" ir "objektīvāka" par "dvēseli", jo viņš argumentē, kā konkrētā reģionā var atklāt reljefa, augu un citas vides struktūras (Humboldt 1849). Taču jāpiebilst, ka fiziognomijas atklājums ir atkarīgs no novērotāja percepcijām un iztēles.

cilvēku kā apzinīgu būtni. Kā raksta Sauera kolēģis Džons Leilijs (*John Leighly* 1965, 3), Sauers bija tiešs pretstats vairumam zinātnieku, “kuriem patīk mehānistiski cēloņi” un cilvēki ir kā objekti, “kurus stumda tālas un necilvēcīgas varas” un kuri paši daļēji ir tāli no humānā. “Sauers nespēj skatīties uz cilvēku no šāda Olimpa kalna augstuma. Rakstot par cilvēkiem zemes virsū, viņš uz tiem skatās ar simpātijām šā vārda istākajā etimoloģiskajā nozīmē” (*Leighly* 1965, 3). Pat rakstot par cilvēkiem senā aizvēsturē (ar to Sauers sevišķi intensīvi nodarbojās sava mūža pēdējos gados), “viņa galvenais mērķis ir no jauna uztvert savā iztēlē primitīvās ģimenes mājas dzīvi” (*Leighly* 1965, 3).

Uzskatot par svarīgāko cilvēku pašu, Sauers lauzās ārā no vispārinājumiem, kurus vēl šodien tik ļoti ciena ģeogrāfi un citi pētnieki sociālās zinātnēs.

Sauers iedvesmoja mazu grupiņu ģeogrāfu tuvināt pasauli Sent-Ekziperī perspektīvām (lai gan 1925. gadā Sent-Ekziperī nebija uzrakstījis savu kritiku). Ģeogrāfiem vēl nav gluži izdevies ietilpināt savos darbos gani pakalna nogāzē, bet idiosinkrāziskie dzīves ģeogrāfijas fenomeni un māksla ģeogrāfu iztēlē jau tiek atzīti par svarīgiem cilvēcīgās ģeogrāfijas orientieriem. Kā Sauers to veica – tas ir garš, sarežģīts stāsts.

SAUERA AINAVAS MORFOLOĢIJA EIROPAS UN AMERIKAS KONTEKSTOS

Kad Sauers sarakstīja savu eseju par ainavu morfoloģiju, ģeogrāfija bija “nabaga radniece” citu akadēmisku disciplīnu vidū Atlantijas okeāna rietumu krastā (*Buttimer* 1983, 62). Tāpat kā mākslā, mūzikā, literatūrā un daudzās citās jomās, amerikāņi atdarināja eiropiešus, pirms atrada paši savu *genius loci* (vietas garu) un savu stilu. Tā tas bija arī ar ģeogrāfiju, bet “sevis atrašana” šajā laukā nāca krietni

vēlāk. 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā amerikāņu ģeogrāfi imitēja dažādas vācu, franču un britu skolas. Tomēr Amerika, būdama jauns un citāds piedzīvojums, prasīja jaunu uztveri (*Buttimer* 1983, 62). Šāda uztvere radās 20. gados. Lai gan tā nebija citāda, tomēr atšķirās no Eiropas prakses.

Starp ietekmīgākajiem Eiropas zinātniekiem varam minēt Aleksandru fon Humboltu (*Alexander von Humboldt*), K. Riteru (*Ritter*), F. Racelu (*Ratzel*) – it sevišķi divus pēdējos, kuri diemžēl aizēnoja Humboltu ar viņa daudz niansētākajām un dziļākajām domām par fenomenālo pasauli un cilvēku attiecībām ar to. Īsi sakot, ar amerikānietes Semplas (*Semple*) starpniecību Rīters un Racels ieviesa Amerikas ģeogrāfijā ideju, ka ģeogrāfijas galvenais uzdevums ir pētīt “ģeogrāfiskās ietekmes kultūrā” (vārds “kultūra” tiek lietots Rietumu, arī Sauera toreizējā izpratnē, t. i., kultūra ir sevis apzinoša sociāla grupa (kopiena) ar noteiktām tradīcijām, paražām un darbībām, jeb fiziskā vide, kas kontrolē (*environmentalism*) cilvēku) (*Sauer* 1965b, 347–349). Šī ir tēma, kuras aizsākums ideju vēsturē meklējams Senajā Grieķijā (*Glacken* 1967). Rīters un Racels formalizēja šo pieeju modernajā ģeogrāfijā. Viņu skatījumā kultūras veidojumus vairāk nosaka daba un specifiska ģeogrāfiskā situācija (piemēram, kontinenti, kalnu pārejas, jūras), nevis vēsture vai politika. Tas daļēji bija tāpēc, ka abi zinātnieki labāk saprata fiziskos procesus dabā nekā vēsturiskos un sociālos procesus kultūrā. Turklāt Racels arī ieviesa ģeogrāfijā Darvina idejas, tā saukto “sociālo darvinismu” (*social Darwinism*), t. i., piemēroja evolūcijas idejas sociālu parādību skaidrojumos (*Glacken* 1967). Darvina ideja par izdzīvošanas sacensību, izskaidrojot augu un dzīvnieku sugu evolūciju un izplatību, rosināja jautājumus un atbildes arī ģeogrāfijā, t. i., par cilvēku izplatību pasaulē un par kultūru dažādību. Racels nesamierinājās ar Darvina abstrakto ideju par cīņu dabā. Viņš saskatīja specifiskas ģeogrāfiskas situācijas, kuras ietekmēja sacensību un tā radīja atšķirības

kultūrās: “dabiskos” ceļus un to ietekmi zemes pētīšanā, kultūrgrupu izolāciju salās dažādu dabisku robežu dēļ. Tas viss noteica atšķirības. Racels domāja, ka Darvina ideja par cīņu, lai izdzīvotu, bijusi nepareiza; ka pareizāks uzskats būtu cīņa par telpu, t. i., par “dzīves telpu” (*Lebensraum*). Tā [telpa] ir vai nu pievilcīga, vai nepievilcīga. No šā argumenta nāca Racela svarīgākā ideja: civilizācijas vēsturē ir atrodamas telpas attiecības ar zemi. (Savā laikā šo Racela ideju pārņēma Hitlers, izveidojot filozofiju par rases attiecībām ar zemi un rasu cīņu par dzīves telpu.) Šāda sociālā darvinisma skatījumā vide ietekmēja katras kultūras grupas spējas sacensties par savu teritoriju un resursiem (tā varētu apgalvot, ka balti, zaudējot savas senās tradīcijas, bija tapuši vājāki savas vides dēļ). Rezultātā ģeogrāfiju uzskatīja par zinātni, kuras galvenais uzdevums ir *izskaidrot vides faktoru ietekmi* kultūrās un kultūru telpisko atšķirību attīstību.

Amerikāņu ģeogrāfu pētījumos arī valdīja empīrisms. Sauers bija viens no empīrisma pionieriem. Batimere (*Buttimer* 1983, 63) raksta, ka gandrīz vienlaikus ar de Ģiru (*de Geer*) 1923. gadā, Hettneru (*Hettner*) 1927. gadā un Hartšornu (*Hartshorne*) 1939. gadā Sauers izstrādāja principus ģeogrāfijas praksei, kura vismaz kādu laiku tika atzīta pasaulē. Ģeogrāfiju definēja šādas metodiskas pieejas: morfoloģija, horoloģija un reģionāla telpiska forma, kuru izskaidroja ar reģionāliem procesiem un kultūras grupu aktivitāti vēsturiski secīgā telpas aizņemšanā (*sequent occupance*). Ģeogrāfijas galvenais uzdevums bija strādāt ar empīriski pamatotiem faktiem par kopīgo un atšķirīgo uz zemes. Organizācijas vai globālas analogijas, kā, piemēram, O. Špenglera “Rietumu pagrimums un sabrukums” (*Decline and Fall of the West*), kā jebkurš *a priori* pasaules skatījums (piemēram, Hēgeļa un Marksa) tika vērtēts par tādu, kas “neattiecas uz lietu (*irrelevant*), ir ideoloģiski negants vai vienkārši neizdibināms” (*Buttimer* 1983, 63). Amerikas filozofijā valdīja pragmatisms, un šajos ietvaros globālas teorijas uzskatīja par aizdo-

mīgiem mītiem. Amerikāņu ģeogrāfi sāka pievērsties telpas empīriskai un teorētiskai izpratnei. 20. un 30. gados tas nozīmēja šaurus, pat pedantiskus reģionāli ekonomisko likumsakarību meklējumus (*Sauer* 1965b, 354–355). Ģeogrāfija tika definēta kā reģionu zinātne ar stingri nospraustām pētījumu robežām.

Empīrisms deva amerikāņu ģeogrāfiem stingru zinātnisku pamatu, bet ierobežoja to intelektuāli, jo reģions tapa par galveno ģeogrāfijas pētījumu objektu un tematu. Lielākoties tie bija statistiski pētījumi, jo netika atzīta un skatīta reģiona veidošanās jeb laika loma telpā (t. i., vēsturiskā ģeogrāfija). Ir pat iespējams, lai gan faktiski to pierādīt nevaru, ka empīrisms bija par cēloni ģeogrāfijas mācību apjoma samazināšanai Amerikas pamatskolās un ģimnāzijās (tās tikai šodien sāk tai atkal pamazām pievērsties), kā arī dažās universitātēs (piemēram, Hārvarda universitāte), un ģeogrāfijas kā zinātnes nenovērtēšanai un uzskatam, ka tā nav atsevišķs mācību priekšmets. Empīriskā reģionālā ģeogrāfija bija konceptuāli ierobežota.

Lai gan Sauers bija viens no amerikāņu pragmatiskās ģeogrāfijas ceļvežiem, viņš pārstāvēja daudz plašāku un konceptuāli spēcīgāku ģeogrāfiju. Jau redzējām, ka ģeogrāfu darbos viņš nenoliedza intuitīvo un pat mistisko. Ar to viņa Bērklijas skola vēlāk atvēra vārtus uz plašākiem, intelektuālākiem laukiem. Sauers arī uzdeva jautājumu, kurš toreiz nevienam nebija ienācis prātā, – jautājumu, kurš šodien ir viens no galvenajiem modernajā cilvēcīgajā ģeogrāfijā: *kāpēc ainava ir tāda, kāda tā ir?* (*William Code* – Kanādas ģeogrāfs – 1996; personīga ziņa.) Lai rastu atbildi uz šo jautājumu, ģeogrāfijā bija jāiesaista laika dimensija, t. i., jāatsifrē vēsturiskie procesi, kas veidoja specifisko kultūrainavu (*Sauer* 1965b, 359–360).

Tas bija sākums Sauera vēsturiskajai kultūrģeogrāfijai. Bet ne visi amerikāņu ģeogrāfi sekoja šim virzienam. Vēl

60. gados, kad es biju magistrants un doktorands Bērklījā, mēs jutāmies izolēti no pārējās ģeogrāfijas.

Laikā, kad Sauers strādāja pie savas 1925. gada esejas, arī Eiropā veidojās jaunas idejas ģeogrāfijā. To dzimšanu veicināja saziņa starp zinātniekiem, kā arī atsevišķi cilvēki, kuri it kā spontāni sasniedza līdzīgus secinājumus. Anglijā H. K. Dārbijs (*Darby*) veidoja pamatus vēsturiskās ģeogrāfijas britu versijai. Tās centrā bija detalizēta pagātnes pētīšana no ģeogrāfijas viedokļa (*Perry* 1969, 161–177, citēts: *Johnson* 1979, 41). Dārbijs šo darbu veica, sastādot ģeogrāfisku parādību sēriju aprakstu laika šķērsgriezumā. Sēriju novietojumu laikā gandrīz vienmēr noteica esošie informācijas avoti, kā, piemēram, slavenā “Pastardienas grāmata” (*Domesday Book* – virsraksts angļu valodas vecajā formā). To veido Anglijas statistisks apskats 1085. un 1086. gadā, kas veikts pēc Viljama Iekarotāja pavēles.) Dārbijs šo grāmatu pētīja sīki un ilgi, tādā veidā dodot ieskatu vēsturiskajos reģionos un to saistībā ar vēstures notikumiem (*Johnson* 1979, 41).

Bet visinteresantākais ir fakts, ka gadā, kad iznāca Sauera “Ainavu morfoloģija”, Francijā publicēja eseju, kas stāstīja par ļoti līdzīgām idejām, t. i., Kamila Valo (*Camille Vallaux*) “Ģeogrāfiskās zinātnes” (*Les sciences géographiques*, 1925). (Tas atgādina telefona izgudrotāja Aleksandra Greiema Bella (*Alexander Graham Bell*) patenta izņemšanu dažas stundas pirms tam, kad Eliša Grejs (*Elisba Grey*) pieteica savu nodomu patentēt līdzīgu instrumentu.)

Tāpat kā Sauera laika Amerikā, arī Francijā valdīja empīrisms, tikai ar to starpību, ka franču ģeogrāfi pētīja reģionus to vertikālajā dimensijā, “kā cilvēka un vides attiecības”, bet Amerikā pētīja “horizontālo dimensiju”, t. i., telpiskās variācijas (*Buttimer* 1971, 77). Kā raksta Anna Batimere (*Buttimer* 1971, 77–78), Valo kopā ar Žanu Brunu (*Jean*

Brunbes) "ar savu sistemātisko orientāciju mēģināja ievirzīt franču ģeogrāfus internacionālās ģeogrāfijas galvenajā plūsmā". Ģeogrāfu īstais uzdevums ir pētīt

aktīvas adaptācijas parādības, kas rodas, cilvēkiem kultivējot zemi, kad tiek pārvērsta ainava un dabisko reģionu vietā rodas cilvēku veidoti reģioni... Par cilvēku vides pārveidošanas spējām vēsturē galvenokārt liecina cilvēciskās ģeogrāfijas fakti. Tad ir iespējams secīgi klasificēt šādas spējas no vienkāršākajām līdz vissarežģītākajām (*Vallaux* 1931, 624–625, citēts: *Buttimer* 1971, 78).

Līdzīgi Saueram, Valo uzsver cilvēka, nevis vides lomu kultūrainavu veidošanā un ar to norobežojas no Racela un Ritera idejām par ģeogrāfisko vidi kā kultūras noteicēju.

AINAVAS JĒDZIENS

Jebkurai ainavai piemīt garīgums.

Anrī Frederiks Amjels

Pirms vēršamies pie Sauera esejas, jāvienojas par vārda "ainava" nozīmi. It sevišķi angļu valodā vārds *landscape* ir "neprecīzs un divdomīgs jēdziens" (*Cosgrove* 1984, 13) un ar to ir saistītas daudzas asociācijas. Kā redzēsim vēlāk, angļu valodas vārdam *landscape* ir plašāka nozīme nekā latviešu "ainavai".

"Jebkurai ainavai piemīt garīgums," 19. gadsimtā rakstīja šveicietis Anrī Frederiks Amjels (*Henri-Frederic Amiel – Blythe* 1982, 1). Tas ir, cilvēks *var* piedzīvot transcendentālas epifānijas jebkurā ainavā (par to raksta Solžeņicins. Arī es pats, būdams bērns, to piedzīvoju 1944.–1945. gadā vācu spaidu darbu nometnē Ščecinā (toreiz šo pilsētu sauca par

Stetīnu) un pat Ilģuciemā*. Šāds uzskats, protams, ir mazliet eksotisks, jo ainavas parastā, profānā nozīme ir kādas zemes materiālās virsmas kopsavilkums. Bet tas norāda uz divām ļoti atšķirīgām ainavas jēdziena īpašībām – vienu, kas izsaka cilvēka percepcijas un fantāziju, un otru, kas nozīmē specifisku materiālu īstenību.

Vārdam *landscape* ir tik daudz subjektīvu, nenoteiktu un strīdīgu asociāciju, ka liela daļa eksakto zinātņu pētnieku, starp tiem arī ģeogrāfi, uzskata šo vārdu par nelietderīgu. Tāpat kā citi šādi vispārinājumi, piemēram, “daba”, “kultūra”, “civilizācija”, “skaistums”, tas ir daudzpusīgs un reizēm pretrunīgs. Ja paskatāmies šā vārda etimoloģijā, tad saprotam, kāpēc tā.

Landscape modernais jēdziens galvenokārt ir asociēts ar estētiku, sevišķi ar ainavu glezniecību, uztveri, plānošanu. Vārda oriģinālā nozīme turpretim bija praktiska, bez jebkādiem estētiskiem vispārinājumiem. Šādi vispārinājumi radās, kad šis vārds ieviesās anglofonu valodā 16. gadsimta beigās. Tas cēlies no holandiešu *landschap* (Tuan 1974, 133).

---

* Šis salīdzinājums var likties savāds, jo parasti transcendentālās epifānijas tiek asociētas nevis ar pelēkām ikdienišķas dzīves ainavām, bet gan ar svētvietaīm, ar svētiem brīžiem, ar vietām un notikumiem dabā un kultūrā, kas cilvēku pēkšņi izrauj no ikdienas un ļauj tam sevi novērot plašākos kontekstos. Taču tieši to es piedzīvoju savā nomācošajā, nolaistajā un nabadzīgajā dzīvoklī Ilģuciemā 1990. gada februārī. Es biju tikko atgriezies dzimtenē pirmo reizi kopš 1944. gada. Ilģuciemā ainava, kurā dzīvoju, bija sveša un pretīga ne tikai tāpēc, ka tā bija svešas varas uzspiesta, ne tikai tāpēc, ka derdzās svešā mēle, kurā runāja lielākā daļa cilvēku, bet arī tāpēc, ka tā atgādināja bēgļu nometņu ainavas Vācijā. Bez draugiem un tuviem radiem es Ilģuciemā katru dienu cīnījos ar depresiju. Kur bija palikusi dzimtene? Kāpēc nokļuvi atpakaļ pagātnē – tādā nabadzībā un svešumā, kuru biju pūlējies pārvarēt kopš bērnības? Skatoties ārā pa logu pelēkajā ainavā, uz pelēkajiem daudzstāvu māju cementa klučiem un gruzdošajām “misenēm” zem dieniski pelēkajām debesīm, mani žņaudza sāpes un fatālisms. Tas lika domāt par cilvēka niecīgumu. Es sapratu, kāpēc daudzi cilvēki Latvijā tic liktenim. Atceroties to, nu zinu – Ilģuciemā man deva svētīgu atgādinājumu par cilvēcīgām vērtībām un paradoksālā kārtā pielika punktu trimdai. Beigas ilūzijām, kas ir katra trimdinieka ceļasomā.

Holandiešiem šā vārda sākotnējā nozīme bija vienkārša un ikdienišķa: lauksaimniecības ēku grupējums, iežogoti lauki, kā arī administratīvs apgabals. Vārds “zaudēja savas zemnieciskās saknes un ieguva pārsmalcināto mākslas nozīmi, kad to... pārņēma angļi”. Nu ainava nozīmēja skatu no specifiskās vietas, kā arī skata māksliniecisko veidojumu. Par ainavu sauca arī oficiālu portretu fonus. Tādā veidā vārds tika pilnīgi iesaistīts iztēles pasaulē (*Tuan 1974, 133*). Tas kļuva par tehnisku vārdu, kuru lietoja gleznotāji, un vēlāk ainava pati par sevi kļuva gleznošanas subjekts (*Clark 1949, Appleton 1975*).

Bet jēdzienu *landscape* atkal apvienoja ar jēdzienu “zeme”, kad 18. gadsimtā radās tā sauktais angļu dārzs jeb *jardin anglais* (šajā kontekstā vārds “dārzs” apzīmē parku). Šo dārzu dizaineri – vēlāk saukti par ainavu arhitektiem – savos darbos iekļāva attiecīgā laikmeta ainavu gleznošanas estētiku un vides un augu praktiskās īpašības. Tādējādi šis vārds kļuva plašs un daudzpusīgs.

20. gadsimta beigās vārds “ainava” ir iegājis angļu valodas ikdienas leksikā. Tas, kā jau teikts, ir ne visai precīzs jēdziens. Angļu vārds *landscape* tiek lietots plašākā nozīmē nekā latviešu “ainava”. Citējot Mellumu un Leinerti (1992), “ainava mums ir objektīva realitāte, zemes virsmas nogabals ar raksturīgiem dabas apstākļiem un veidojumu, kā arī cilvēka radīto elementu sakopojumu... Mēdz teikt, ka ainava ir dabas un sabiedrības kopprodukts...” Eiropas Padome jēdzienu formulē līdzīgā veidā (*Nikodemuss, Kūle, Nikodemusa 1996, 6*): “Ainava ir formāla izpausme attiecībām, kas eksistē dotajā periodā starp indivīdu vai sabiedrību un topogrāfiski noteiktu teritoriju, kas laika gaitā radusies dabas un cilvēka faktora vai abu kombināciju darbības rezultātā.” Taču šie ir šauri un abstrakti ainavu definējumi, kas domāti pragmatiskiem nolūkiem. Pēc Pētera Šķiņķa domām, latviešu ainavas izpratnē ļoti nozīmīga ir estētiskā un mākslas dimensija, tā izpaužas arī ikdienišķos vērtējumos (*Šķiņķis 1997; personīga ziņa*).

Angļu valodā tas ietver gan zemi (*land*), gan ainu (*scape*); tātad praktiskas (zeme) un subjektīvas, estētiskas (aina) asociācijas. Angļu valodā *scape* (aina) tiek kombinēts arī ar citiem vārdiem, lai iegūtu tādas specifiskas ainavu kategorijas kā *seascape* (jūras ainava), *townscape* (urbāna ainava), *inscape* (iekšēja ainava, kā to iecerēja dzejnieks G. M. Hopkins) un citas.

Šodien šis vārds vēl vairāk paplašinājis savu nozīmi. Angloamerikāņu ikdienas valodā to bieži sastopam subjektīvos kopsavilkumos un vērtējumos. *Landscape* ir sevišķi parocīgs jēdziens, lai savienotu fenomenālus grupējumus, kurus cilvēks labi saprot no pieredzes, bet kuri nav īsti noteicami vai izmērāmi, – tātad subjektīvos vērtējumus, kurus balsta uz empīriskiem pieredzes faktiem, kā, piemēram, “akciju aina”, “intelektuāla ainava” kādā valstī.

Jēdziens *landscape*, protams, tiek lietots literatūrā, mākslā, ainavu arhitektūrā, pilsētu un reģionu plānošanā un citur.

Ģeogrāfijā vārdam *landscape* ir divas nozīmes (*Cosgrove* 1984). Pirmajā nozīmē darbojas “apvienošanas princips”, kas ļauj mums uztvert kādu zemes vai ūdens daļu kā apvienotu un unikālu telpisku veidojumu. Tas nozīmē, ka “*landscape* attēlo ārpasauli, kuru uztveram ar pieredzes starpniecību. Ainava nav tikai redzamā pasaule – tā ir šīs pasaules konstrukcija, kompozīcija.” Šo konstrukciju rada cilvēks savā subjektivitātē, savā iztēlē. Tas ļauj mums izšķirt dažādus telpiskus veidojumus vidē – piemēram, Rīgā varam izšķirt viduslaiku, baroka un 19. gadsimta ainavas; tāpat Latvijas laukos brīvā tirgus viensētu ainava atšķiras no padomju laikmeta kopsaimniecību ainavām. Otrajā nozīmē ainava parāda cilvēku ietekmi fiziskajā vidē. No šī viedokļa ainava ir “sociāls produkts”, kas “radās no tā, ka cilvēki kolektīvi pārveidoja dabu” (*Cosgrove* 1984, 13–14). Piemēri šim otram

viedoklim ir mežu un krūmu ainavu izplatīšanās padomju varas laikā un Slīteres rezervāts kā ainava, kas pasaudzēta no cilvēku ietekmes. Protams, dabas saudzēšanai arī ir ietekme.

Kā redzēsim, ģeogrāfiem visvairāk grūtību rada ainavas subjektīvā jēga, jo no eksaktās kartēziešu zinātnes viedokļa subjektīvais nav pieļaujams. Bet tieši *subjektīva vides uztvere ir Bērklījas ainavu skolas rosinātā pieeja cilvēcīgajai ģeogrāfijai*. Šeit rodams kā skolas spēks, tā arī vājākā vieta (no kritikas viedokļa).

AINAVAS JĒDZIENA DIVDOMĪGĀS NOZĪMES VĒSTURE

Grūtības ainavas jēdzienu izpratnē sagādā fakts, ka tas ietver zinātņi un mākslu. Ainava norāda objektu, kuru var apskatīt, mērīt un iezīmēt kartēs. Tajā pašā laikā ainava arī norāda uz objekta attēlu, kas saistās ar to, ka cilvēks to uztver ar maņām un, lietojot savu iztēli, to apraksta, ieskicē, uzglezno, fotografē vai iekomponē mūzikā. Ainavas var būt arī asociētas ar subjektīvu simboliku: reliģiju, estētiku, ētiku un politiku.

Fenomeni pasaules uztverē zinātnes un mākslas metodes ir radikāli atšķirīgas. Tas nozīmē, ka ainavu kā zinātnisku objektu pēti objektīvi, taču kā objekta attēlu dažādas mākslas ar to apiesies brīvi.

Ir bijuši daudzi mēģinājumi apvienot zinātņi un mākslu ainavu pētījumos, taču līdz šodienai tas nav īsti izdevies. Par to vēlāk. Vispirms jājautā, kā jēdziens "ainava" ieviesās ģeogrāfijā? Par šo tēmu nesen (1996) ir rakstījis somu ģeogrāfs Olavi Granē (*Olavi Granö*). Sekojošais izklāsts ir

balstīts galvenokārt uz Granē pētījumu, kā arī manu paša darbu (1981).

19. gadsimta pirmajā pusē Aleksandrs fon Humbolts ģeogrāfijā ainavas jēdzienu ieviesa no mākslas (resp., no ainavu gleznošanas). Vācu valodā vārds *Landschaft* neizraisīja sevišķas grūtības, bet, kad to pārņēma angļu vai somu valoda (un arī latviešu), kuras to izprata galvenokārt vizuālā jēgā, tad, kā redzēsim, radās problēmas. Humbolts ar šīm grūtībām nesaskārās, jo viņš savos darbos apvienoja mākslu un zinātni. Viņš spēja pat viena teikuma ietvaros iekļaut kādas parādības zinātnisku mērījumu, saistīt to ar tās tēlu vai pat filozofisku metaforu. Taču viņš bija pēdējais no lielajiem zinātniekiem, kas to spēja un varēja atļauties darīt zinātniskās publikācijās.

Ainavas zinātniskais jēdziens nāk no tā sauktā “dabiskā reģiona” idejas, kura radās Vācijā un Francijā 18. gadsimtā, resp., Apgaismības laikmeta beigās un romantisma sākumā. Priekšstats par dabiskiem reģioniem tika veidots kā pretsvars administratīviem reģioniem laikmetā, kad cilvēku iztēli rosināja plašā interese par dabu un visa dabiskā likumsakarību. Dabiskos reģionus iezīmēja pēc reljefa pazīmju un upju baseinu robežām. Dabisko reģionu ideju nostiprināja praktiski nolūki, resp., militārās kartogrāfijas attīstība, kuru pamatoja uz zemes virsas iezīmēšanas principiem. Tajā pašā laikā tika kopta panorāmisko skatu tradīcija. (Šajā sfērā liela ietekme bija Humboltam, kurš pēc Dienvidamerikas ekspedīcijas, kas ilga no 1799. līdz 1804. gadam, piesaistīja mākslinieku uzmanību tropisko mūžamežu panorāmu gleznošanai.)

Humbolts ģeogrāfijā ieviesa ainavas jēdzienu kā zinātnes un mākslas problēmu. Viņš labi izpratā gan poētisko, gan zinātnisko iztēli. Viņu ietekmēja Gētes tā sauktā “dabiskā filozofija”. Tāpēc viņš ainavu uztvēra kā nesadalāmu organisku vienību, bez atšķirības starp objektīvo un subjektīvo cilvēka attiecībās ar to.

Pēc Olavi Granē uzskatiem, Humbolts ģeogrāfijā aizsāka spēcīgu vizuālu tradīciju, it sevišķi reģionālos pētījumos. Humbolts spēja savienot empīriskus novērojumus par zemes virsmu (*geognosy* – ģeognostika) ar mākslinieciskām impresijām par ainavām. Kā raksta Granē, “... galvenā koncepcija bija *Landschaft*, kura apzīmēja gan konkrēta veida reģionu, gan arī tā attēlu vai aprakstu...”. Kā objektīvos, tā subjektīvos ainavu pētījumos Humbolts pievērsās reljefam, klimatam un augu valsts parādībām. Augu valsts viņam bija it sevišķi svarīga kā dabiskā reģiona ainavas rakstura noteicēja un kā cilvēka vides percepcijas iesaistītāja. Klāt vēl nāca koncepcija, ka visi trīs elementi – reljefs, klimats un augu valsts – atrodas kopīgā mijiedarbībā.

Jāpiemin, ka savās koncepcijās par zinātnes un mākslas iespējām pētīt dabisko reģionu un ainavu Humbolts apvienoja Apgaismības laikmeta racionālismu un romantisma subjektivitāti, kura cienīja individuālā cilvēka estētiskās un ētiskās jūtas.

Taču ar savu aptverošo zinātnes un mākslas filozofiju Humbolts radīja divdomību un neskaidrību par jēdzieniem “reģions” un “ainava”, tā ka zinātnieki, kas viņam sekoja, noliedza ainavas jēdziena māksliniecisko pusi un pa lielākai daļai pārņēma tikai Humbolta objektīvās idejas par reģioniem. Tas notika pēkšņi, pēc Humbolta nāves 1859. gadā. Tā bija sagādīšanās, ka tajā pašā gadā klajā nāca radikālas idejas par empīrisko zinātni, t. i., Darvina sensacionālā grāmata “Sugu izcelšanās” (*The origin of species*). Kad 18. gadsimta 70. gados ģeogrāfiju ieviesa kā mācību priekšmetu universitātēs, Humbolta idejas tapa par ģeogrāfijas pamatu. Bet ne visas, tikai tās, kas saskanēja ar racionālismu, kura zinātniskais modelis bija Darvina darbā. Kā raksta Granē, aizmeta prom to, kas bija pamatots uz cilvēka (resp., autora) percepcijām, t. i., romantisma ēras pievēršanos estētiskajai pieredzei, un paturēja empīrisko reģionu pētīšanu, kuru pamatoja uz mērījumiem. Tāpat kā biologi pētīja organis-

mus, tika veikti arī reljefa formu (*landforms*) ģenēzes un pārveidošanās pētījumi.

Tomēr 19. gadsimta beigās atjaunojās vispārīga romantiska, pat mistiska interese par ainavām un par to, kā cilvēki ainavas piedzīvo. Arī zinātnē radās interese par ainavām, bet šis vairs nebija Humbolta ainavas. Ainava bija objekts, ko pētīja kā elementu kompleksu, kurā katrs elements bija veidojies mijiedarbībā ar pārējiem elementiem. Vācu kultūras sfērā O. Šlīters (*O. Schlüter*) un S. Pasaržs (*S. Passarge*) nostiprināja *Landschaftskunde* (ainavu zinātne) kā metodisku pieeju vides pētījumiem, kuros ietvēra Humbolta ideju par fiziognomiju (*Physiognomie* – apvienotas struktūras reģionā). Tā radās iespēja noteikt diskrētas telpiskas struktūras vai pat organismus un pētīt to savstarpējās attiecības. Šī pieeja rosināja reģionu pirmsākumu, kā arī attīstības pētījumus un atšķirības starp “dabiskām” un kultūras ainavām. Taču ainavas tēls, lai arī sākumā varbūt bija piesaistījis pētnieka uzmanību reģionam, palika aizkulisēs. Ainavu, resp., reģionu pētījumos valdīja dabas zinātņu režīms. Galvenais mērķis bija saprast reģionu tā ģenētisko (sākuma) spēku un funkciju ievaros. Ainavu vispār nepieminēja vai tā kļuva par impresiju ievadvārdos.

Granē rāda, kā ainavu ģeogrāfijas varianti izplatījās citās zemēs. Krievijā ainavas jēdzienu lietoja kā sinonīmu reģionam, jo krievu zinātnē Humbolta idejas par ainavas tēlu nebija. Taču krievi jau virzījās uz ainavu ekoloģiju, jo pētīja augsnes, augu valsti un klimatu kā elementus, no kuriem bija radušās viendabīgas zonas. Igaunijā (pēc pirmās neatkarības iegūšanas) krievu ainavas ģeogrāfija tika pārvērstā par topoekoloģiju. Ar to iepazinās Olavi Granē tēvs, J. G. Granē, kad viņš trīs gadus pavadīja Tartu universitātē, kur attīstīja savas idejas par ainavu ģeogrāfiju. Atgriezies savā dzimtajā Somijā, Granē, seniors, uzņēmās ne tikai atdzīvināt Humbolta ainavu ģeogrāfiju, bet to padziļināt, ietverot tajā ne tikai redzamo, bet arī to, ko cilvēks var uztvert ar pārējām maņām – ožu, dzirdi, tausti, garšu.

J. G. Granē darbs, lai gan sarakstīts vācu valodā (*Reine Geographie* 1929), ārpus Somijas palika gandrīz nezināms. (Ir nozīmīgi, ka tas ir tikko izdots angļu tulkojumā Amerikā – *Baltimore: Johns Hopkins University Press* 1997.) J. G. Granē ideju liktenis vispārīgi atspoguļoja tālaika izsīkušo interesi par ainavu ģeogrāfijā. Kad pienāca 50. gadi, vizuālā ainava bija pavisam zudusi no zinātniskās leksikas. Ainavas piederēja pie dažādām telpiskām sistēmām. Viss, kas bija palicis pāri no ainavu ģeogrāfijas, bija “ainavas ekoloģija” vai arī “ģeoeoloģija”, kas bija atrodamā tikai Austrumu un Centrālās Eiropas zinātniskajā literatūrā.

AINAVA UN CILVĒKA SUBJEKTĪVĀS ATTIECĪBAS AR VIDĪ

Kā ģeogrāfs esmu bijis liecinieks tam, kā ainavas jēdzienu ieviesa vispārējā leksikā un – kas svarīgāk – kā jēdziens ir ļāvis dziļāk saprast cilvēka subjektīvās, dvēseliskās attiecības ar vidi. Kad sāku studēt ģeogrāfiju Sirakjūsas universitātē (ASV), ģeogrāfijas kursos ainavas jēdziens netika minēts, ja vien nebija nejauši iekļūvis kādā reģiona aprakstā. Protams, šo vārdu lietoja literatūrā, dzejā, ainavu arhitektūrā un glezniecības vēsturē. Ģeogrāfijā šo jēdzienu “satiku”, kad ierados Bērklījā 1962. gadā. Tomēr jēdzienu “ainava” neatzina pēkšņi. Tas notika lēnām, gandrīz nejauši, jo, kā visos radošos laika posmos, arī 60. gados tika daudz debatēts par zinātņi, mākslu un arī par ģeogrāfiju un tās saturu. Sauers pats, lai gan vēl aktīvs semināros un pētījumos, nekad nevienam neuzspieda ainavu kā apvienojošu principu. Tas gandrīz dabiski notika Bērklījā un vēlāk, 70. gados, plašākā pasaulē. (Jāpiemin, ka Vācijā 19. gadsimta otrajā pusē terminu *Landschaftskunde* – ainavu zinātne – lietoja kā ģeogrāfijas sinonīmu.) Liela lomā bija žurnālam *Landscape*, kurā publicēja zinātniskus un literārus rakstus par ainavām.

Bez šaubām, viens no ietekmīgākajiem ainavas jēdziena izvirzītājiem bija žurnāla *Landscape* redaktors un ainavu pētnieks Džons Brinkerhofs Džeksons (*John Brinckerhoff Jackson*). Ar saviem literārajiem un filozofiskajiem rakstiem un lekcijām Bērklijā un Hārvardā viņš paplašināja ainavas jēgu gan ģeogrāfijā, gan citās radniecīgās zinātnēs.

Tomēr pamatlicējs bija Sauers. Savā 1925. gada esejā viņš izvirzīja ainavas nozīmi kā ģeogrāfu uzmanības degpunktu, ko atkārtoti uzsvēra daudzos vēlākajos zinātniskajos darbos. Viņš arī veicināja šā jēdziena izplatīšanos. Tā Bērklija tapa par ideju apmaiņas centru. Sauers aicināja uz Bērkliju gan ģeogrāfus, gan citu disciplīnu pārstāvjus, kuri interesējās par ainavām. Uz Bērkliju nāca ideju vēsturnieki un dzejnieki, augšņu pētnieki un mākslas vēsturnieki no Austrālijas, Kanādas, Anglijas, Vācijas, Zviedrijas un Somijas. Un tur mācījās studenti ar dažādu citu zinātņu bakalaura un pat doktora grādiem.

1962. gadā, ieradies Bērklijā kā maģistrants, es neko ne-nojautu par šo dinamisko procesu, kurā tika asināts ainavas jēdziens un reizē paplašināts cilvēciskās ģeogrāfijas pasaules vēriens. Kad septiņus gadus vēlāk atstāju Bērkliju, ainava bija pamatjēdziens manam darbam ģeogrāfijā. Šodien šo jēdzienu no jauna ir atklājuši kultūrģeogrāfi. Bet tas viss sākās ar Saueru.

II. SAUERA AINAVU MORFOLOĢIJA

*Modernā ģeogrāfija ir vissenākās
ģeogrāfijas izteiksme.*

Sauers (1965b, 321)

ESEJA ŠODIENAS SKATĪJUMĀ

Sauera "Ainavu morfoloģija" ir Bērklijas skolas radošā gara kulminācija un viens no ietekmīgākajiem dokumentiem 20. gadsimta ģeogrāfijā. Tāpēc šajā nodaļā dodu iespēju iepazīties ar šīs esejas galvenajām tēmām, Sauera domāšanas veidu un viņa zinātnisko praksi. Šis konspekts ir aptverošs, taču neskar visas detaļas. Tas nevar aizstāt Sauera darbu visā pilnībā. Tomēr tas dos ieskatu darba būtībā un galvenajās domās.

Sauera mērķis bija radīt zinātniski stingru un intelektuāli vērtīgu ģeogrāfiju, kura ieņemtu cienīgu vietu starp citām zinātnēm. Viņš to darīja, noliedzot tālaika parasto uzskatu par ģeogrāfiju kā zinātni, kura studē vides ietekmi uz kultūru, t. i., tā saukto *environmental determinism* – vidi kā noteicēju. (Saskaņā ar determinisma koncepciju, piemēram, ka grieķi, nevis persieši, izgudroja demokrātiju Grieķijas reljefa ietekmē, ģeogrāfi un arī vēsturnieki argumentēja, ka kalnaina, nelīdzena zeme grieķus sadalīja mazās grupiņās un neļāva viņiem apvienoties impērijā – vismaz sākumā ne. Protams, šodien mēs zinām, ka demokrātijas saknes jāmeklē grieķu vēsturē, nevis dabas apstākļos.)

Lasot Sauera eseju pēc daudziem gadiem – pirmo reizi es to lasīju kā students Bērklijā 60. gados un pēc tam kā profesors 70. gados –, pārsteidz Sauera domu svaigums, skaidrība un oriģinalitāte, kā arī viņa izcilās spējas angļu valodā. Tāpat kā 1865. gadā izdotā grāmata par "cilvēku ietekmi uz ģeogrāfiju" (resp., vidi), kuru sarakstījis Sauera

garīgais un intelektuālais priekštecis, amerikānis Džordžs Pērkinss Māršs (*George Perkins Marsh* 1865), arī Sauera darbi gadu ritumā nav “novecojuši”. Sevišķi jāatzīmē viņa klasiskā angļu valoda bez pārmērīga terminu daudzuma un speciālā žargona, kurus parasti atrod šodienas rakstos sociālajās zinātnēs.

ESEJAS PAMATI

Sauera nodoms ir radīt “darbam derīgu hipotēzi”, kas dotu ģeogrāfijai kopīgu mērķi un metodi, jo “nosaukums *ģeogrāfija*, tāpat kā *vēsture*, nav drošs satura rādītājs” (*Sauer* 315).* Lai gan viņš sākumā diplomātiski izsaka domu, ka Amerikā pastāv diezgan vienota ģeogrāfijas prakse, kuru “atspoguļo un veido” Amerikas Ģeogrāfu apvienība (*Association of American Geographers*), tad vēlāk (316) atklāti atzīst, ka ir lielas viedokļu atšķirības par to, kas ir ģeogrāfija. Tajā pašā laikā viņš skatās uz Eiropu, kur notiekot diezgan pamatīga ģeogrāfijas pārvērtēšana, lai arī ar dažām antiintelektuālām tendencēm (315).

Sauers sāk ar jautājumu: kas ir ģeogrāfijas darbalauks? Viņš uzskata, ka ģeogrāfijā nav “naivi” dota zinātniskā pamatdoma, kā, piemēram, botānikā un ģeoloģijā: “Botānika ir zinātne par augiem, un ģeoloģija interesējas par iežiem, tāpēc šīs faktu kategorijas ir pašsaprotamas visai inteligencei, kas ir vērojusi dabu” (316). Šo un citu lielo zinātņu nosaukumi ir universāli, un tie ir radušies no cilvēces pieredzes. Sauers (pēc *Keyserling* 1910, 11) definē zinātņi kā “organizētu zināšanu iegūšanas procesu” (316). Katrai disciplīnai ir interese par zināmu realitātes sastāvdaļu, t. i., fenomenu grupējumu, kuros katra disciplīna mēģina atrast sakarības un kārtību pēc kritiskām, iepriekš noteiktām metodēm;

* Turpmāk uzrādīšu tikai šīs esejas lappuses.

katra zinātne ir naiva tādā ziņā, ka tā nejautā par savu vietu dabā (pēc *Keyserling* 1910). Pēc šādas definīcijas ir jānoteic: 1) no kādiem novērojumiem sastāv tā "īstenības daļa", kuru ietver ģeogrāfija; 2) kādu metodi lietot, lai apgūtu saiknes starp īstenības fenomeniem (316).

Sauers secina: tāpēc, ka *ģeogrāfijai nav naivi dots darblauks*, ģeogrāfi debatē par šīs zinātnes vietu dabā. Debates notiek starp speciālistiem, kuri nespēj vienoties par ģeogrāfijas saturu. Strīdu ir tik daudz, ka lauks ir sadalīts trijos īpašos "lauciņos", kuru pētitie fenomeni pa daļai saskan, bet tiem ir maz kopīgu īpašību. Ģeogrāfijā iekļauj (316) trīs dažādas apakšnozares: 1) Zemes pētījumus no ģeofizisko procesu viedokļiem; 2) pētījumus par fiziskās vides ietekmēm uz organiskās pasaules ģeogrāfiskajām formām; 3) pasaules telpiskuma un telpisko atšķirību pētījumus jeb tā saukto horoloģiju. (Šeit Sauers lieto Imanuēla Kanta vēstures un ģeogrāfijas sadalījumu hronoloģijā un horoloģijā*.)

Šādā sadalījumā ir grūti saskatīt kopību. Lai to atrastu, Sauers vērsās pie vienkāršo cilvēku pieredzes, t. i., "fakta, kuru zina katrs skolasbērns, ka ģeogrāfija dod informāciju par dažādām zemēm...". Tā viņš rod pamatu Zemes telpiskajām izpausmēm jeb ainavai kā ģeogrāfijai**, jo tās ir radušās *naivi, no cilvēku pieredzes, nevis no speciālistu definīcijām*. "Ģeogrāfija uzņemas atbildību izziņāt Zemi kā telpu, jo par to kā subjektu pastāv interese", un neviena cita zinātne nenodarbojas tieši ar telpisko kā subjektu (316–317).

Sauers atrod ģeogrāfijas naivos pamatus horoloģijā (t. i., telpas atšķirību un to sadalījuma pētījumos), kuras jēgu sastopam vissenākajos mītos un sāgās un pirmajās iespies-

* Horoloģija: reģionu pētišana.

** Šodien Sauera lietotos vārdus *areal* (telpiskums) un *landscape* (ainava) neuzskata par vienlīdzīgiem.

tajās grāmatās. Senie grieķi "rakstīja ģeogrāfiskus apcerējumus ar tādiem nosaukumiem kā *periplus*, *periodos* un *periegesis*". Un, protams, ģeogrāfijā, kas "vispareizāk nozīmē telpisko zinību". Sauers atgādina, ka [viņa laika] vāciešu lietotie jēdzieni *Landschaftskunde* jeb *Landeskunde* (citāts: Hettner 1923) – Zemes zinātne – tur vairs neiederoties, jo Hettners domā, ka ģeogrāfija nespēj būt vispārēja Zemes zinātne. Ģeogrāfija pēta konkrētas zemes, kā arī vispārējus procesus un īpašības, tātad tās mērķis ir telpas sintēze jeb horoloģija (317).

Sauers vispirms analizē, kā horoloģisko attiecību apraksti un pētījumi pārvērtās zinātniskā sistēmā. Klasikas ēras, resp., Senās Grieķijas un Romas, ģeogrāfija nebija stingra, un tai trūka kritisks novērtējums, taču nevar noliegt, ka tajā tomēr var atrast zināmu "telpisku īstenību", kas nāk no izpratnes par to, kā parādības ir savienotas telpā. Par Hērodota un Polibija vēsturēm var pat teikt – tā domā Sauers –, ka viņu telpas uztvere (t. i., ģeogrāfija / horoloģija) bija pat spēcīgāka par viņu laika uztveri (t. i., vēstures), jo viņi skaidri neatļānoto notikumu attiecības laikā. Ģeogrāfiju kā horoloģiju stingri definēja grieķu ģeogrāfs Strābo (63. g. ? – 24. g. ? p. K.). Kad ar renesansi sākās lielie pasaules atklāšanas braucieni, radās īsta, bet ne kritiski novērtēta ģeogrāfija. Bija mēģinājumi sistematizēt milzīgos faktu plūdus, kas nāca no visām pasaules malām, taču sistematizācijas mēģinājumi nebija sekmīgi un bija pat groteski. Izņēmums bija Varēnijs (*Varenius* – 1650, 1664, 1671, 1672), kurš veiksmīgi sistematizēja ģeogrāfiskos faktus un radīja paraugu reģionālajai ģeogrāfijai, kurai bija ilgstoša ietekme arī turpmākajos gadu simtos. Taču par veiksmīgāko ģeogrāfisku faktu sistēmu Sauers uzskata 17. un 18. gadsimta kartogrāfiju. Kartes, kuras tapa šajā laikā, pārstāv izcilus risinājumus pasaules īstenības attēlošanā. Šīs kartes lieto vēl šodien gan

---

* *Periplus*: apcerējums par kuģniecības maršrutu; *periodos*: apcerējums par zemes maršrutu; *periegesis*: sīkāks apcerējums par zemes vai jūras ceļu.

fiziskajā morfoloģijā, gan lai izsekotu kultūras ietekmes ainavās (318–319).

Sauers domā, ka 19. gadsimtā ģeogrāfijas situācija bijusi neskaidra, jo notika cīņa starp horoloģiju un kosmoloģiju. Racionālisma un pozitīvisma ietekmes padarīja ģeogrāfiju par cēloņu studiju. Dabas likumi aizstāja garīgos likumus. It sevišķi tika izmantoti fizikas likumi. Telpiskais komplekss tika vienkāršots, izvēloties tādas specifiskas īpašības kā klimatu, reljefu, zemes virsas noteces sistēmas un to pētīšanu – pētīja cēloņus vai sekas. Tādā veidā strādāja ģeogrāfi, kuri sekoja Racela antropoģeogrāfijas skolai. “Materiālistiskajai kosmoloģijas dogmai” upurēja komplicēta telpiskuma kop-sakarības, it sevišķi “amerikāņu fiziogrāfijā un antropoģeogrāfijā”. Šādā skatījumā ģeogrāfiskas īpašības nāk gaismā tikai tad, kad organiski un neorganiski elementi Zemē ir vienoti cēloņu un seku sistēmā, kurā kāds neorganisks elements izraisa sekas kādā organiskā elementā (319–320, 322).

Bet Sauers redz iepriekš dominējošo dogmu nomainošas idejas, kuras nāk [viņa laikā] no Vidala de la Blaša (*Vidal de la Blache*) Francijā un no Hetnera, Pasarža un Krebsa (*Krebs*) Vācijā. Sauers atkārtoti Vidala de la Blaša brīdinājumu, ka nevar pētīt zemi, kur notiek cilvēka darbi, “neievērojot, ka pati darbības vieta ir dzīva” (citāts: *Vidal de la Blache* 1922, 6). Ar to viņš nosprauž ģeogrāfijas mērķi: “Ģeogrāfijas uzdevums ir tādas kritiskas sistēmas radišana, kura ietver ainavas fenomenoloģiju, lai uztvertu Zemi kā daudzveidīgu darbības vietu visās nozīmēs un krāsās” (320).

Sauera uztverē šāda ģeogrāfija seko Hērodotam, nevis Talesam, jo tajā cilvēka radītais pieder pie dzīvas darbības vietas. Objektī ainavā atrodas mijiedarbībā, un tāpēc tos nevar atraut no kopīgas telpiskās īstenības. Ģeogrāfijas galvenais uzdevums ir saprast šīs kopīgas īstenības, t. i., ainavas un to telpiskās atšķirības (*areal differentiation*). (Šo

konceptiju Sauers aizguva no Humbolta un Ritera, kuru uzskatus bija sintezējis Rihthofens (*Richtshofen*); kā arī no Hetnera stingrās analīzes (*Hartshorne* 1959.)

ĢEOGRĀFIJA: ZINĀTNE VAI MĀKSLA?

Ar tikko minētajām idejām Sauers nonāca pie savas esejas – un Bērklijas skolas – intelektuālās problēmas un devuma cilvēcijai ģeogrāfijai, t. i., debatēm par to, vai ģeogrāfija ir zinātne vai māksla. Sava laikmeta kontekstā Sauers turas pie zinātnes, jo acīmredzot intuitīvi zināja, ka citādi viņa idejas netiks pieņemtas un paliks neievērotas (kā tas arī bija līdz 60. gadiem, jo ir skaidrs, ka Sauers sirdī bija ne tikai zinātnieks, bet arī mākslinieks, kuram intuīcija un percepcijas bija dabiski darbarīki). Visu šo diskusiju Sauers nevainīgi sauc par “ainavas saturu”. Taču šeit ir daudz vairāk nekā tikai ainavu saturs – šeit ir ģeogrāfijas problemātika par ģeogrāfisko pieeju fenomenu pasaulei, resp., jautājums, vai ģeogrāfija ir māksla vai zinātne vai arī mākslas un zinātnes apvienojums.

Attīstot ainavu kā “ģeogrāfiskās vienības koncepciju”, Sauers apgalvo, ka “ģeogrāfijas fakti ir vietu fakti” un ka šādu faktu kopība rada ainavu. Līdzīgā veidā “vēstures fakti ir laika fakti, no tiem rodas laikmeta koncepcija”. Ainavu Sauers definē kā “platību, kas sastāv no īpašu formu kopības, kuras ir gan fiziskas, gan kulturālas” (321). Viņš atzīmē, ka platība ir vispārīgs jēdziens, turpretī reģions norāda, “vismaz dažu ģeogrāfu uzskatos”, telpas mērogu. Bet galvenais, ar ko Sauera ainavas ideja atšķiras no citiem telpiskiem jēdzieniem, ir viņa uzskats, pēc Blunčli idejām (citāts: *Blumtschli* 1921, 49–68), ka zinātnieks nespēj pilnīgi saprast telpas platību, pirms nav iemācījies to redzēt kā “organisku vienību, kurā dzīve un zeme ir saprotamā mijiedarbībā” (322; izcēlums mans – E. V. B.).

Tas, kā Sauers māca analizēt ainavu, radikāli atšķiras no tālaika ģeogrāfiskajiem pētījumiem (lai gan izņēmums ir franču *genre de vie* – dzīvesveida – idejas). Kā saka Sauers pats, šāda pieceja atšķiras no fiziogrāfa veiktā telpas sadalījuma fiziska procesa pamatos vai no Racela antropoģeogrāfiskās skolas vides ietekmes pētījumiem (322).

Uzsverot, ka ģeogrāfam jāmacās redzēt ainavu kā “organisku vienību”, Sauers iesaka stingri ierobežotu māksliniecisku pieceju. Ģeogrāfs tādējādi attīstot savas subjektīvās percepcijas par vidi. Taču šai īpašībai jābūt harmonijā ar profesiju, kuras pamats ir zinātne. Uz estētikas filozofa Benedetto Kroče (*Benedetto Croce*) izteikto domu, ka “ģeogrāfam, kurš apraksta ainavu, ir tāda pati loma kā ainavu gleznotājam” (citāts: *Barth* 1915, 101), Sauers atbild, ka aina ir ne tikai aktuāls, vērots skats, bet arī *individuālu skatu vispārinājums*. Ģeogrāfs meklē nevis individuālu ainavu, bet gan žanra (*generic*) ainavu. Kā raksta Sauers, “ģeogrāfs var aprakstīt specifisku ainavu kā tipu vai varbūt kā tipa variantu, bet vienmēr viņam prātā ir žanrs, un darbību viņš sāk ar salīdzinājumu” (322). Zinātne atšķirībā no mākslas nevar būt idiogrāfiska un uzsvērt kādas ielejas individualitāti ar indivīda percepcijām. Tai ir jātiecas pēc dabas likumiem, pēc nomotētiskā, vispārīgā jeb pēc cēloņsakarībām (*causal relations*). Zinātniska vērtība rodas tad, kad atrodam kārtību un sakarības vidē (322–323).

Bet Sauers nenoliedz “personīgo vērtējumu” ainavu saturā. Balstoties uz savu spriestspēju (*judgement*), ģeogrāfs vienmēr var izvēlēties raksturīgas ainavu pazīmes, struktūras vai formas un grupēt tās ainavās. Sauers saprot, ka viņa argumentus par ģeogrāfiju kā zinātņi, resp., spējas studēt un sadalīt pasaules ainavas žanros, ierobežo tas, ka bioloģiskajā pasaulē šādu žanru nav. Gribot negribot tie rodas cilvēka percepcijās. Sauers atzīst, ka šādā darbībā ģeogrāfa vienīgā mērķa ir viņa saprāts. Tādā ziņā viņš piekrīt tam, ko Benedetto Kroče saka par vēsturi (citāts: *Croce*

1921, 109–110), resp., ka “kritērijs ir pati izvēle... kas pamatojas uz izglītota cilvēka smalkumu jeb degunu, jeb instinktu”. Tomēr Sauers tic, ka, “lai cik trūkumu būtu ģeogrāfa metodei, tā tomēr ir pamatota indukcija...”, lai gan kontrole ir iespējama tikai ar “iepriekš nospraustu ziņu vākšanu”, kurā valda loģika (322–324).

Kaut arī Sauers tieši neapgalvo, ka ģeogrāfija ir pa daļai zinātniska, pa daļai mākslinieciska (viņš liek just, ka galvenais viņam tomēr ir zinātne), dažu šodienas ģeogrāfu skatījumā tas tā ir. Katrā ziņā ar savu loģisko argumentu Sauers pavēra ceļu gan zinātnei, gan mākslai ģeogrāfijā. Lai gan par šo tēmu vēl debatējam.

KAS IR AINAVAS SATURS?

“Ne viss, ko var redzēt ainavā, pieder pie ainavas satura,” raksta Sauers (325). Ainava sastāv no zemes fiziskām kvalitātēm, kuras cilvēks izmanto, no tā, kādā veidā viņš tās izmanto, “no fiziskā pamata faktiem un no kultūras faktiem”.

1. Lai izteiktu ainavu identitāti, Sauers iesaka izmantot vizisiteiktākās formas elementus. Horoloģiskā metode pieprasa skatīt *fenomena telpisko platību kā noteicēju*. Autora pieredze nosaka specifisku detaļu izvēli. Kā piemēru Sauers min Norvēģiju: “Vissvarīgākais ģeogrāfiskais fakts par Norvēģiju, izņemot novietojumu, ir tas, ka četras piektdaļas no tās virsmas ir kaila kalniene, kur nav ne mežu, ne dzīvnieku baru, – apstākļi, kurš ir svarīgs tieši plašuma dēļ.”

2. Sauers domā, ka cilvēka antropocentrisko interešu dēļ ainavas saturu vērtē pārmērīgi tikai tās *apdzīvošanas vērtību kontekstā*. “Mūs interesē telpa, kurā mēs dzīvojam, kas mūs ierobežo, kuru mēs pārveidojam” (325). Tā, piemē-

ram, ģeoloģijai, kas ģeologam stāsta par zemes vēsturi, ģeogrāfs var nepievērst uzmanību, jo tā neietilpst cilvēka attiecībās ar ainavu. (Protams, šodien, kad cilvēks mēģina valdīt pār visiem pasaules stūrīšiem un kad pats antropocentrisms tiek apšaubīts kā filozofija, tik šaurs uzskats nav piemērots.)

3. Rakstot par *dabisko un kultūrainavu*, Sauers, it kā sa-protot, ka nākotnē ģeogrāfija sadalīsies divos gandrīz patstāvīgos virzienos, vispirms uzsver, ka "cilvēciskā ģeogrāfija nav pretstatā ģeogrāfijai, kurai trūkst cilvēcīgā elementa". Skatīties uz ainavu bez cilvēka klātbūtnes ir intelektuāli spēcīga nodarbība, bet, tā kā "ģeogrāfija pamatojas uz fizisko un kultūras radīto elementu apvienošanas reāliju ainavā", tad ainava ir jāpēta no divpusīga viedokļa, resp., kā "fiziska telpa, kurā atrodas visi dabiskie resursi, ko lieto cilvēks," un kā "kultūras izteiksme" šajā telpā. Sauers nosaka specifisku, "ģeogrāfisku" kultūras jēdzienu. Cilvēki iekļaujas kultūras grupās pēc izcelsmes un pēc tradīcijām. Katra grupa veido savu dzīvi telpā un dzīvo mijiedarbībā ar telpu, un tādējādi atstāj savas pēdas telpā. Tās pēta ģeogrāfs (325).

Ar to Sauers izvirzīja pamatprincipus kultūrvēsturiskās jeb kultūrģeogrāfijas praksei. Šādu praksi viņš ieviesa Bērklījas Ģeogrāfijas katedras mācību kursos, prasot no studentiem zināšanas fiziskajā un kultūrģeogrāfijā. Arī maģistrantiem, kuri jau bija izvēlējušies savu specialitāti vienā vai otrā virzienā, bija jāapgūst abi ģeogrāfijas virzieni. Tikai doktorandi varēja pilnīgi specializēties. 60. gados Bērklījā esmu bijis maģistrants un doktorands kultūrģeogrāfijā, specializējoties ģeogrāfisko ideju vēsturē, esmu līdz šai dienai pateicīgs, ka bija jāapgūst ģeomorfoloģijas un klimatoloģijas kurss un pat jāvada tas kā pasniedzējam. Ideju vēsturniekam tie bija neaizstājami pamati, jo nekad neesmu zaudējis apziņu, ka viscilvēcīgākās idejas ir tās, kuras nav hermētiski noslēgtas no pasaules, kuras nezaudē saikni ar jūru, zemi, mākoņiem, ar augu un dzīvnieku pasauli, ar vietām un, protams, ar cilvēku.

MORFOLOĢISKĀ METODE

Sauera ainavu ģeogrāfijas filozofija būtu palikusi tikai filozofija, ja viņš nebūtu izstrādājis metodi, kā zinātniski realizēt šo ģeogrāfiju. Praksē šī metode izrādījās par grūtu un sarežģītu, lai daudzi ģeogrāfi varētu tai sekot savos pētījumos. Sauera doma – ģeogrāfam studēt fizisko un kultūras elementu mijiedarbību ainavā – ir tikpat komplicēta nodarbošanās kā kādas ekosistēmas pētīšana. Bet Sauera diskusija par metodi, kuru viņš sauca par *ainavas morfoloģiju*, ietvēra idejas un percepcijas, kas kopā ar filozofiskām pārdomām deva ģeogrāfijai radikāli jaunas strāvas.

Kā jau iepriekš minēts, Sauers ir amerikāņu (un angļu) empīrisma tradīcijas nesējs. Tāpēc viņa metodiskie pamati ir *indukcija*, t. i., process, kurā vispārīgi secinājumi tiek iegūti, novērojot atsevišķas ietekmes. Lai varētu “sistemātiski organizēt ainavas saturu”, ir jāatsakās no jau zināmām, *a priori* radītām teorijām (326).

Bet kādu organizatorisku darbarīku izmantot? Sauers izvēlas *morfoloģiju*. Šo ideju viņš ir aizņēmis no Gētes. (Pēc Sauera domām, tas ir “Gētes devums modernajai zinātnei”.) Gēte bija iedziļinājies bioloģijā un ģeoloģijā, lai saprastu izziņu un tās ierobežojumus, domājot, ka cilvēks nespēs visu izzināt. Gēte noteica, ka zināšanu vajag meklēt nevis ārpus fenomeniem, bet gan pašos fenomenos, jo “tie paši ir zinība” (citāts: *Goethe* 1902, 72). Pamatojoties uz šo filozofisko tēzi, Gēte pievērsās formu studijām, sevišķi mēģinot atrast līdzīgas formas dažādos fenomenos (piemēram, atsevišķu orgānu formas dažādos dzīvniekos). Tas nenozīmē, ka formas ainavās ir analogiskas bioloģiskām formām, bet Sauers uzsver, ka tās domātas kā organizētu daļu koncepcijas (*organized unit concepts*). Formu meklēšana ainavās ir darba princips (326–327).

Balstoties uz šo filozofisko tēzi, Sauers izveido morfoloģiju kā atsevišķu empīrisku metodi, ar kuru sistematizē iegūto informāciju. Sistematizēšanas mērķis ir apkopot un sakārtot novēroto fenomenu kopu formas, kuras integrē struktūrās un pēti salīdzinoši. Sauers raksta:

Morfoloģija pamatojas uz šādiem pieņēmumiem:

1) tā ir organiska vai kvaziorganiska vienība, t. i., struktūra, kas balstās uz nepieciešamām daļām, kuras šajā esejā sauc par formām; 2) tiek atzīta formu līdzība dažādās struktūrās tāpēc, ka tām ir vienādība darbībā, jo formas ir "homologas"; 3) struktūru elementus var salikt sērijās, sevišķi attīstības kārtībā, rindojot no sākuma līdz pēdējai vai pabeigtajai stadijai (326).

Sauers brīdina pētniekus, lai tie nenovērtē šo metodi pārāk zemu, ja tā neļauj ātri nonākt pie "lieliem secinājumiem", jo tās pamatos ir "apzināta atturība" zinības apstiprināšanā. Taču tā ir objektīva un gandrīz brīva no vērtībām. Sauers piemin bioloģiju kā veiksmīgu formu un struktūru jeb organismu arhitektūras pētīšanu ar morfoloģisko metodi. Par veiksmīgāko no sociālajām zinātnēm viņš uzskata antropoloģiju, jo te zinātnieki ir sistemātiski risinājuši komplicētas mīklas kultūru struktūrās. Viņaprāt, humanitārajās zinātnēs šī metode vistendenciozāk izmantota Osvalda Špenglera vēstures pētījumā (citāts: *Spengler 1920*, 28). Lai gan, pēc Sauera domām, autors ir pārāk intuitīvs, mistisks un nav turējies pie tā, kas ir zināms (resp., pie empīriskās metodes), viņa darbs tomēr ir spožs morfoloģiskās metodes piemērs (327–328).

Ģeogrāfijā morfoloģijas idejas ienāca ar Kārli Riteru. Rīters izveidoja reģionu pētīšanas zinātņi, kura salīdzināja reģionus. Bet morfoloģiskā pieeja tika sašaurināta tāpēc, ka to izmantoja tikai zemes virsmas un tās ģenēzes pētījumiem. Sauers domā: ģeogrāfijai liktenīgs bijis Grisebaha (citāts: *Grisebach 1884*, 10) postulāts, ka morfoloģiskā sistēma

“izgaismo formu sākumposmu tumsu”. Tas palīdzēja dzimt ģenētiskajai ģeomorfoloģijai (zemes virsmas formu pētišanai) – tādai, kādu to izkopa Pešels (*Peschel*), Rihthofens un de la Noe (*de la Noe*). Šie un citi ģeomorfologi zaudēja sakarus ar ģeogrāfiju un kļuva par Zemes zinātniekiem, viņu darbs bija vērtīgs un rūpīgs, bet tam trūka horoloģijas. Tā kā viņi deva “vispārinošu nosaukumu ļoti specializētai disciplīnai”, ģeogrāfi zaudēja interesi saistīties ar to. Situāciju mainīja franču ģeogrāfs Vidals de la Blašs. No viņa skolas nāca reģionālo pētījumu monogrāfijas, kuras atspoguļoja formu saturu un to strukturālās attiecības ainavās (328–330).

Sauers pieņem iespējamību, ka pretrunas ģeogrāfijā viņa laikā (resp., 1925. gadā) varēja rasties no nespējas saprast, “ka visi disciplīnas fakti jāorganizē vispārīgā sistēmā. Tas ir vienīgais veids, kā uzzināt faktu attiecības” (330).

AINAVU MORFOLOĢIJAS SHĒMA: DABISKAS AINAVAS UN KULTŪRAINAVAS

Tagad mēs esam nonākuši pie Sauera esejas operatīvās daļas, resp., pie viņa morfoloģijas prakses shēmas. Tā ir tikpat svarīga kā esejas filozofiskais pētījums. Bet, kā redzēsim, tā ir devusi vairāk definīciju Bērklijas ainavu skolai kā tādai un atvērusi vārtus uz daudzpusīgo cilvēcīgo ģeogrāfiju, ja arī ne uz istu praksi.

Sauers šeit atkārtο ģeogrāfijas vispārīgo uzdevumu: saprast Zemes vēstures pēdējo posmu, kurā cilvēks sāka ierakstīt savas kultūras zīmes, resp., radīt telpā dažādas neviendabības, kuras kopumā izvērsās kultūrainavās (330–333).

“Ideju par ainavu nevarām izteikt citādi kā vien ar laika un telpas faktu attiecībām,” raksta Sauers. Viņš sadala šos

laika un telpas faktus divās lielās kategorijās jeb “morfoloģisko faktu grupējumos”: 1) *oriģināla, dabiska ainava pirms cilvēka ietekmēm*; 2) *ainava, kuru radījis cilvēks*. Oriģinālas, dabiskas ainavas stāvoklis ir *datum line* (pamatlīnija), no kuras mēra cilvēka ietekmi dabā, jo “cilvēks sevi izteic dabā kā atsevišķs (*distinct*) pārmaiņu radītājs”. Kultūrainava mainās līdz ar kādas kultūras attīstību vai tās aizstāšanu ar citām kultūrām. (Sauers to papildina ar ideju par civilizāciju kā sevišķu kultūras kulmināciju.)

Dabiskās ainavas pētīšanas degpunkts ir morfoloģiskā kārtība. Formu izcelšanos Sauers uzskata tikai par pielikumu apraksta vajadzībām. No ģeoloģijas viņš aizņemas jēdzienu *geognosy*, t. i., materiālu tipa un novietojuma pētīšanu bez izskaidrojumiem par to, kā tie cēlušies, jo tas ģeogrāfu neinteresē. Turpretim ģeologi nav sevišķi interesējušies par ģeognostisku kvalitāšu analīzi, ne arī to sintēzi vispārīnājumos. Sauers paskaidro: ģeoloģijā ir ļoti daudz pētījumu, kas “pieskaras šīm lietām, bet, tā kā ainava ģeologiem nav atsevišķa koncepcija, tad informācija par ainavu sastāvdaļām ir tikai nejaušs gadījums”. Ģeognostiska pieeja ļauj pārvērst šo informāciju ģeogrāfiskās ainavu vērtībās, t. i., “*pārvērst ģeognostisko īpašību sintēzi telpīgos vispārīnājumos*” (333–334; izcēlums mans – E.V.B.). Šādā veidā Sauers mudina zinātniekus kopt šo neattīstīto pētījumu virzienu.

Bet ģeognostiskā informācija vēl nav pietiekama, lai varētu salīdzināt un attīstīt ģeoloģisko formu attiecības ar ainavām dažādās klimatiskās situācijās. Kā izņēmumu Sauers piemin Pasarža darbu (citāts: *Passarge* 1912, 133–337) par ģeogrāfiskajām atšķirībām iežu erozijā. Ģeogrāfi šādu darbu nebija veikuši, aprobežojoties ar virspusīgām fiziogrāfisku reģionu klasifikācijām, ar vāji definētiem izvēles kritērijiem (334–335).

Otrs dabiskas ainavas formu apvienotājs sistēmā ir *klimats*, jo tas laika plūsmā noteic ainavas raksturu un var

anulēt ģeognostisko faktoru ietekmes. Ainavā tas ir pat svarīgāks par ģeognostiskiem faktoriem. Sauers uzskata, ka klimata ietekme uz ainavu nav pietiekami novērtēta, jo deduktīva pieeja klimatam vispārina klimatiskos reģionus un tāpēc trūkst pieredzes, lai saskatītu specifiskas atšķirības. Fiziogrāfisko procesu vienādošana ir norma, kuru izmanto dažādos reģionos. Tā maskē klimatiskās īstenības šajos reģionos. “Bet, ja mēs dabu sākam pētīt [induktīvi] klimata izpaušmju dažādībās – ņemot vērā aukstuma, karstuma ietekmi diennakts un gada garumā, nokrišņu daudzuma mainību, vēju atšķirības –, bet it sevišķi ar visām iespējamām temperatūras, nokrišņu, sausuma periodu un vēju ietekmēm”, tā tad, uzsverot laika vispārējās pazīmes, radīsies dabisko ainavu sintēze. “Klimata un ainavas harmonija” ir ģeogrāfiskās morfoloģijas galvenais uzdevums, bet “tas nav pietiekami izstrādāts” (336).

Kā izņēmumu Sauers min krievu zinātnieku darbu augšņu klasifikācijā (citāts: *Glinka* 1914; revidēts *Ramann* 1918). Ar to ir sagatavoti pamati vispārīgajai reģionu klasifikācijai klimatiskos reģionos, it sevišķi Pasarža darbā (citāts: *Passarge* 1921, 1922). Sauers secina, ka klimata un ainavas attiecības daļēji rada augu valsts (336–337).

Sauers radīja *dabiskās ainavas morfoloģijas* shēmu *sistemātiskai pētīšanai*. Tās mērķis ir iezīmēt specifiskas dabiskas (vai fiziskas) ainavas raksturu jeb identitāti. Šo ainavu atklāj caur saistītām fiziskām formām, kuras rada kopsavilkums. Galvenās formas ir: klimats, reljefs, augsne, ūdeņu sistēma, ieži, jūras un jūras piekrastes formas un augu telpiskie veidojumi. Ģeogrāfu šīs formas pašas par sevi neinteresē (kā tas būtu ģeologam), viņu saista to kopējās attiecības un novietojums ainavā. Formu tapšanas cēloņi un laiks, kas šīs formas maina, no ģeogrāfa viedokļa nav tik svarīgi kā formu sintēze, taču Sauers uzskata tos par vajadzīgiem ainavas morfoloģijas darba secībā, jo formu tap-

šanas procesi ir cieši savienoti ar gala rezultātu. Darba shēmu veido "primārie" cēloņi (jeb faktori): 1) klimats, kas ietekmē formas, gan tieši, gan netieši veidojot noteiktu augu valsti; 2) ģeognostiskie (resp., ģeoloģijas analīzes) cēloņi un faktori, t. i., Zemes garozas materiāli un to ietekme uz virsmas formām – reljefu, augsni, ūdeņu sistēmu un iežu telpisko novietojumu. Šiem faktoriem Sauers pievieno arī "X" faktoru, kuru viņš mazliet mistēriski dēvē par "pragmatisku, nesalīdzināmu atlikumu" (333–341).

Pēc tam kad ir veikta dabiskas ainavas morfoloģija, morfoloģisko metodi pielieto *kultūrainavas pētīšanā*. Tas, pēc Sauera uzskatiem, ir šīs metodes vissvarīgākais uzdevums. Šī ainava rodas, cilvēkam ar savu kultūru izmantojot dabiskas ainavas formas – tās pārveidojot, dažreiz pat iznīcinot, tā atstājot savu ierakstu fiziskajā/dabiskajā ainavā. Par kultūrainavu Sauers dēvē ģeogrāfisku apgabalu vai reģionu (*chore*). Tajā ietilpst visi cilvēka darbi, kas raksturo ainavu. Šādā kontekstā galvenais pētījuma uzdevums ir analizēt "nevis cilvēka darbības enerģiju, paražas vai ticējumus", bet gan pēdas, kuras cilvēks atstāj ainavā. Katru kultūrainavu veido specifiska kultūras grupa no dabiskas ainavas. Sauers raksta: "Kultūra ir darītāja, dabiska telpa ir izejmateriāls, kultūrainava ir rezultāts." Ainava attīstās un mainās laika plūsmā kopā ar kultūru, kura arī mainās. Ja vidē ienāk cita, sveša kultūra, tad iepriekšējās ainavas vietā tiek radīta jauna ainava, kurā paliek zīmes no oriģinālās kultūras. Galvenais – ainavas veidotāja vienmēr ir kultūra. Tā rodas no cilvēka prāta, nevis no dabas ietekmēm (342–343).

Sauers nosaka kultūrainavas morfoloģisko pētījumu secību. Cēlonis (vai arī faktors) ir kultūra, kas laika plūsmā iedarbojas uz dabisko ainavu, tādā veidā radot formas, kuras ģeogrāfs analizē, apraksta un saliek kopā raksturīgā kultūrainavā. Šoreiz formas ir šādas: iedzīvotāji (blīvums un kustība), mājas (plāni un struktūras), produkcija, komunikācija un "XX" (unikālas formas) (343).

Vērtējot šo zinātniskā darba shēmu, Sauers norāda, ka dabiska ainava, protams, ir ļoti svarīga, jo tā ir kultūrainavas pamats. Taču veidojumā iezīmējas kultūras izteiksme (343).

Sauers domā, ka morfoloģiskā metode ietver gandrīz visu ģeogrāfijas saturu, ja uz to skatās no fenomenoloģiskā viedokļa. Tā ietver četras specifiskas ģeogrāfijas nozares: 1) *formu kategoriju un formu vispārīgo attiecību pētījumus*. Citiem vārdiem sakot, formu veidojumus ainavās. Šos pētījumus Sauers uzskata par atbilstošiem kādreiz sauktajai (Vācijā un Francijā) “vispārīgajai ģeogrāfijai”; 2) *salīdzinošā morfoloģija* atvieto reģionālo ģeogrāfiju, jo atsevišķas ainavas tiek savienotas ar citām; 3) *vēsturiskā ģeogrāfija* pēti pārmaiņu sērijas ainavās, kas pētījumu praksē nozīmē pagātnes ainavu rekonstrukciju. Sauers sevišķi uzsver “civilizētā” cilvēka lielo ietekmi telpā un sekas, kuras rodas, kad viena kultūra nomaina otru (mums tuvākais piemērs: laiks, kad vācu kultūra iznīcināja senprūšu kultūru). Saueram tas liekas grūts un mazattīstīts pētīšanas lauks, taču no tā var iegūt pilnīgāku sapratni par to, kā šodienas ainava radās iepriekšējo kultūru ietekmē un, vēl senāk ielūkojoties, – no dabiskās ainavas; 4) *komercģeogrāfija* ietver sevī ražošanas formas un ražošanas sadales organizācijas (343–344).

Sauers dod arī pārskatu par to, ar ko viņa priekšstats par morfoloģiju atšķiras no citu uzskatiem ģeogrāfijā, kāpēc citu darbība neatbilst viņa tēzei (piemēram, ģeomorfoloģija un fiziogrāfija), bet tā ir vēsturiska diskusija un uz šo apskatu neattiecas.

UZ CILVĒCĪGO ĢEOGRĀFIJU

Beidzot savu eseju, Sauers virzīja ģeogrāfiju uz tās cilvēcīgajiem sākumiem ar divām filozofiskām tēmām: 1) apstrīdot tajā laikā pieņemto *ideju par ģeogrāfiju kā zinātni, kas pēti “ģeogrāfiskas ietekmes kultūrās” (environmentalism – pēc būtības aplūko vidi kā kultūras noteicēju)*; 2) norādot, ka ģeogrāfija *ir ne tikai zinātne, bet arī māksla*. Pirmo tēzi ģeogrāfi atzina, lai gan par to strīdējās vēl 60. gados. Otro

tēzi vairākums ģeogrāfu neatzina nekad, lai gan ir daži izcili ģeogrāfi, kuru veikumu var vērtēt ar mākslas kritērijiem tāpat kā vēsturi, literatūras kritiku un filozofiju. Aplūkosim tuvāk šīs divas tēmas.

1. *Ideja par vidi kā kultūras noteicēju.* Sauera morfoloģiskās metodes shēmā mēs redzam Bērklījas skolas fundamentālos pētījumu subjektus: kultūrainavu, kultūras ietekmi uz dabisko ainavu un laiku (vēsturi) kā cilvēka darbības rādītāju. Dabiskā ainava ir svarīga, jo kultūrainavu cilvēks veido no tās devumiem. Bet, kā uzsvēra Sauers, "formas veidotāja spēks atrodas pašā kultūrā". Katrs apvidus dod plašas iespējamības, bet cilvēka ziņā ir to izvēle (viņš atgādina, ka šī ir franču ģeogrāfa Vidala de la Blaša pastāvīgi atkārtotā tēma). Tādējādi, ja runā par adaptāciju, tas nozīmē kultūras un dabas mijiedarbību, ar kuru *cilvēks savā pašradītajā vidē harmonizē to, ko viņš uztver dabā, ar vēlmēm, kas nāk no viņa kultūras* (Sauer 343).

Sauera kritika par vidi kā kultūras noteicēju ir pamatota uz Lisjēna Febra un Vidala de la Blaša kritikām (citāts: *Febvre* 1922). "Kādaī tad jābūt īstajai nostājai cilvēciskajā ģeogrāfijā?" jautā Febrs. Viņa atbildē skan atbalsts Sauera induktīvajai metodei (347–348): *tā var būt tikai attiecību meklējumā – attiecībās, kuras pastāv starp zemi un dzīvi; sakarībās, kuras pastāv starp ārējo vidi un iedzīvotāju rīcību* (izcēlums mans – E. V. B.).

Jāpaskaidro, ka Vidala tēze, kas noliedza vides ietekmi uz kultūru, tās vietā ielika *iespējamību* (*possibilisme*), t. i., to, ka katrā vidē ir īpašas situācijas, īpaši resursi un trūkumi, kurus iedzīvotāji izmantos atkarībā no savas kultūras orientācijas uz ticību, mākslu, zinātņi, ekonomiku, sociālo organizāciju un tehnoloģiju. Tā, piemēram, ja hindu ticības *abimsas* princips liedz atņemt dzīvniekiem dzīvību, ja govīs un pērtiķi ir svēti, tad šiem dzīvniekiem tiks ļauts dzīvot blakus cilvēkiem un patērēt lielu daļu no zemes augļiem.

No tā izriet labi zināmās sekas indiešu ekonomikā un dzīvesveidā.

Esejas visspēcīgākā, gandrīz kaislīgi rakstītā nodaļa ir tā, kurā Sauers met kritisku skatu uz Amerikas ģeogrāfiju kā uz dabiskās vides ietekmju pētišanas nozari vispārīgā zinātnē. Viņš to dēvē par “mehānisku”, jo ir iecerēts kaut kādā veidā izmērīt, ar kādu spēku fiziskā vide vada cilvēku un viņa kultūras. Šāda ģeogrāfija 20. gadsimta pirmajā ceturksnī visā pasaulē tika reklamēta kā “amerikāņu ģeogrāfija”. (Vēl 70. gados, kad pats sāku pasniegt ģeogrāfiju Amerikā, universitātē bija cilvēki ar šādu uzskatu par ģeogrāfiju!) Sākumā bija jēdziens “vide kontrolē cilvēkus”. Vēlāk vārdu “kontrolē” lietoja uzmanīgāk, aizvietojot ar tādiem jēdzieniem kā reakcija, ietekme, pielāgošanās, vai arī skanīgo kontroles deklarāciju aizstāja kāds cits vārds. Cerīga šķita vēlēšanās mērīt spēku, ar kuru vide valda pār cilvēku. Šos zinātniekus ainava neinteresēja, “jo viņus saistīja tikai kultūras pazīmes, kuras varēja savienot ar vides ietekmēm”. Ģeogrāfiju tīši gribot padarīt par biofizikas nozari, kuras galīgie mērķi ir pētīt cilvēku trofismu, t. i., organisma neapzinātās reakcijas uz stimuliem (Sauer 348).

Sauers deklarē, ka “ģeogrāfiskā morfoloģija nenoliedz vides ietekmi”, taču vajag saprast, no kurienes šī ideja nāk. Tā ir ticība racionālismam. Priekšstats, ka vide nosaka to, kā veidosies kultūra (*environmentalism*), ir dogma – ticības apgalvojums, kas dod mieru garam, kuru satrauc kosmosa mikla. Šo ticību varēja apliecināt tikai ar pierādījumiem. Tā kļuva “drausmīgi monotona”, jo lasītājs zināja, ka sekos tikai ietekmju varianti. “Racionālās tēzes šaurajā koncepcijā vide ir process... un cilvēks – tās produkts.” Daba ir spēks, cilvēks – vai nu reaģents, vai tas, kurš piemērojas apstākļiem (348).

Tas viss izklausās vienkārši, bet kā pierādīt šo vienkāršo tēzi? Kādu specifisku stimulu var salikt kopā ar reakciju?

“Tiesa, vides stimulu ietekme ir tikai somatiska,” raksta Sauers, t. i., savienota ar cilvēka ķermeņa uzturēšanu. Šāds zinātnisks pētījums “nav ģeogrāfa kompetencē”; tas pieder pie fizioloģijas. Tas, ko cilvēks dara vai nedara kādā apvidū vai nu totēmu, vai tabu dēļ, vai pēc brīvas gribas, rāda nevis to, kā viņu ietekmē vide, bet gan to, kā viņš izmanto vidi. “Izskatās, ka vides ietekmes ideoloģija nav trāpījusi ne cēlonī, ne sekās, bet gan nošāvusi pašas izliktās pievilinātājas pīles” (348–349).

Sauers domā, ka “ir grūti ietilpināt dzīves daudzkrāsainās realitātes faktus kādā pārvienkāršotā teorijā”. Mūsu darbalauks ir ainava – “dabas dota naīva īstenības daļa”. Ģeogrāfs pēti sabiedrības vai kultūru mijiedarbību ar vidi, kas tiek izteikta aināvās. Jautājums ir nevis par vidi kā ietekmētāju, bet gan par mijiedarbību starp cilvēku un vidi. Sauera vārdiem runājot: “Šeit ir neizsmēļama faktu un attiecību bagātība, kura zinātnei rāda kursu, kas nav iesprostots racionālisma būrī” (349–350).

2. *Ģeogrāfija ne tikai kā zinātne, bet arī kā māksla.* Sauers beidz savu domu par adaptāciju (t. i., procesu, kurā pielāgojas videi) un kultūras/dabas mijiedarbību ar interesantu, intuitīvu un, man liekas, īsti nepārdomātu tēzi par cilvēka prāta un kultūras savienojumu. Viņš raksta, ka harmoniska adaptācija vidē “*nāk no cilvēka prāta [un] nav dabas uzspiesta...*” (343). Sauers secina, ka tās ir “kultūras izteiksmes”. Tātad kultūras cēloņi ir meklējami cilvēka prātā.

Cilvēka prāts viņam droši vien nozīmēja kolektīvu mentalitāti, jo reti var sastapt ģeogrāfu, kas atzīst cilvēku kā individu. Toties svarīga doma Bērklījas skolas ietekmju kontekstā (protams, to var redzēt, tikai atskatoties pagātnē) ir Sauera viedoklis, ka cilvēks ir kultūras autors un līdz ar to tieši viņš (nevis akli, stihiski dabas spēki) ir kultūrainavas autors. Tātad viņš domā, ka ģeogrāfija sākas cilvēkā, nevis ārējā pasaulē, zemē. Kā redzēsim, vēlāk rodas ideja par to,

ka ģeogrāfija atrodas cilvēka prātā, viņa vides un dabas percepcijās.

Nav svarīgi burtiski pierādīt, ka Sauera īsti neizstrādātie uzskati par cilvēka un kultūras attiecībām vēlāk radīja percepciju un "mentālās ģeogrāfijas" pētīšanu. Ir skaidrs, ka viņš atklāja plašāku, subjektīvu cilvēcīgu ģeogrāfiju, noliedzot šauru racionālismu, apzināti pievienojot mākslu "pozitīvai zinātnei", kurai viņš bija devis ainavas morfoloģiju.

Varam šaubīties, vai māksla ir augstāka par zinātni (lai gan manas simpātijas ir mākslas pusē). Nav apšaubāms fakts, ka ar ainavu morfoloģiju Sauers virzīja ģeogrāfiju uz dziļākiem un intelektuāli vērienīgākiem ūdeņiem. Viņš bija viens no pirmajiem ne tikai ģeogrāfijā, bet arī sociālās zinātnēs, kurš redzēja pozitīvisma šaurās robežas attiecībā uz cilvēcīgām, humānām vērtībām. Pagāja kādi četrdesmit gadi, līdz ģeogrāfi sāka nopietni debatēt par šīm vērtībām, kuras ietilpa vissenākajās ģeogrāfijās, bet vēl šodien nav īsti ieņēmušas savu vietu ģeogrāfijā.

Sauers, tāpat kā Aleksandrs fon Humbolts (*Bunkše* 1981), ar ainavu orientāciju tieši ietekmēja arī mākslu. Džordža Stjuarta (*George Stewart*) grāmatas par meža ugunsgrēku, par milzu vētru un zinātnisko fikciju par cilvēces nākotni (1948, 1941, 1949) tika rakstītas, konsultējoties ar Saueru. Un mūža beigās Sauers sarakstījās ar lielo amerikāņu "zemes" dzejnieku, *Black mountain* dzejas skolas pārstāvi Čārlzu Olsonu (*Charles Olson*) un iedvesmoja Olsona dzeju. Šodienas izcilais amerikāņu rakstnieks un esejists Berijs Holstans Lopezs (*Barry Holstun Lopez* 1986) vairākkārt piemin Sauera un viņa ainavu uztveri savā lielajā sacerējumā par Arktiku (*Arctic Dreams*). Sauera ietekme uz mākslu un citām zinātniskām nozarēm ir skārusi arī ģeogrāfus. Bet par to vēlāk.

III. NO KULTŪRAINAVAS LĪDZ CILVĒCĪGAI GEOGRĀFIJAI

SAUERA INTELEKTUĀLAIS DEVUMS ZINĀTNĒ UN MĀKSLĀ

Lai gan eseja par ainavu morfoloģiju izraisīja debātes par ģeogrāfiju, kuras atskan vēl šodien, kādus četrdesmit gadus šī darba tiešā ietekme bija diezgan šaura. Tā rosināja sarakstīt virkni sīku aprakstu par reģioniem, kuriem bija “maz zinātniskas un praktiskas vērtības (*Leighly* 1967, 6)”. Šīs esejas un citu Sauera darbu sasniegums bija tas, ka vides noteicošo raksturu vairs nepieņēma kā teoriju (*Leighly* 1967, 6). Sauers pats vēlāk atteicās no morfoloģijas definīcijām kā no pārāk šaurām ģeogrāfijai un savos pētījumos ļāva specifiskiem jautājumiem par fenomenālo pasauli nosacīt darba robežas un metodes. 1952. gadā viņš rakstīja: “Nevienu zinātnes lauku nevar definēt ne ar vienu specifisku darbību vai metodi” (19–21). Rakstot pats par savu darbu esejā *The education of a geographer* (1965, 401), viņš teica: “Pa lielākai daļai esmu atstājis taku, kuru neiezīmē nekādi metodoloģiski ceļā rādītāji.”

Sauers sākumā bija noteicis ainavu pētīšanu kā ģeogrāfijas galveno mērķi, bet desmit gadu laikā (pēc morfoloģijas publicēšanas) “ainava tapa tikai par vienu no konceptuāliem darbarīkiem” ģeogrāfijā, kuru šodien dēvē par “*humānistisko kultūrekoģiju*” (*Rowntree* 1996, 133; izcēlums mans – E. V. B.).

Sauers noliedza ikonas. Kad ģeogrāfiju definēja kā zinātņi, kas pētī zemes telpiskās atšķirības (*Hartshorne* 1939, 462), viņš skatījās uz *ģeogrāfiju kā uz mākslas veidu*, kura “raksturīgākā iezīme ir tā, ka tam nav ne noteiktas formas, ne metodes” (*Johnson* 1987, 41). Kad ģeogrāfi pētīja kultūras to telpiskajās izteiksmēs, viņš uzsvēra “*kultūras procesu kā*

ģeogrāfa domu un novērošanas pamatu" (Sauer 1941, 378; izcēlums mans – E. V. B.).

Sauera tiešākā ietekme bija cīņa pret šaurām, mehānistiskām, statistiski orientētām sociālām zinātnēm (1952). Ģeogrāfijā viņš pievērsa īpašu uzmanību kultūras koncepcijai. Līdz viņa laikam (arī vēlāk) kultūru uzskatīja par mantojumu, kuru cilvēki uztur kā pasīvi aģenti un nodod tālāk nākamām paaudzēm. Šādā skatījumā kultūra it kā ir organisms, kas stāv pāri cilvēkiem (*superorganic*), ar īpašām likumībām savā stabilitātē un pārmaiņās. Sauers šādam formulējumam pa daļai seko, jo kultūru uzskata par darbību, kuru cilvēki iemācās un kuru nosaka paražas. Taču pretstatā Dankana apgalvojumam (Duncan 1980) Sauera kultūras koncepcija nav tik vienkārša. Var pat teikt, ka principā tā ir diezgan mūsdienīga. Sauera mācībā (1941, 1948) kultūru veido dažādi dzīvesveida procesi, kas darbojas katrā kultūras kopienā, specifiskās vietās, vai arī tiek izplatīti telpā no grupas uz grupu. Šādi procesi ar laiku mainās – ne hronoloģiskā, bet gan epizodiskā laikā, t. i., brīžos, kad kādā cilvēku grupā rodas enerģija izgudrot kaut ko jaunu un ir spējas mainīties (protams, tikpat labi kādā grupā var būt daudz enerģijas pretoties pārmaiņām). Tātad cilvēks nav tikai pasīvs kultūras mantinieks, kopējs un nesējs.* (Šajā ziņā Saueru sevišķi ietekmēja antropologi Francis Boass (*Franz Boas*), Alfreds Krēbers (*Alfred Kroeber*) un Deivids Louijs (*David Lowie*) – divi pēdējie bija viņa kolēģi Bērklijā.)

Saueram bija arī liela ietekme vēsturiskās ģeogrāfijas attīstībā. Lai gan lielākā daļa ģeogrāfu, kas nodarbojas ar telpas vai reģionu jautājumiem, piesauc laika dimensiju tikai simboliski, daudzi to ir ietilpinājuši arī savos pētījumos, to dara gandrīz visi, kas strādā Bērklijas ainavas tradīcijā.

---

* Šodienas kultūrģeogrāfu skatījumā kultūra ir sociāli radīta struktūra, kuru veido indivīdu un grupu darbība, kas notiek dinamiskos kontekstos (Duncan 1980, Rowntree 1996).

Protams, Sauers pats bija kultūras un vēstures ģeogrāfs. Viņu galvenokārt interesēja cilvēka loma vides pārmaiņās – jeb, kā viņš teica, “Zemes sejas pārveidošana”. Viņš sāka ar pētījumiem vēsturiskajā ģeogrāfijā par vienu Amerikas pierobežas reģionu (1916), pēc tam iedziļinoties arvien tālākā senatnē. Viņš bija viens no pirmajiem, kas apstrīdēja priekšstatu par Amerikas kontinentu kā par “Jauno pasauli” (1944, *Leighly* 1965). Manuprāt, tā vēl šodien ir viena no Sauera izcilākajām esejām. To, par ko viņš toreiz tikai teoretizēja, arheoloģija sāk arvien vairāk apstiprināt ar empīriskiem faktiem. Viņa hipotēze bija, ka tā sauktajā “Jaunajā pasaulē” (Amerikā) cilvēks ir ieradies krietni agrāk, nekā to rādīja Folzoma (*Folsom*) atrastie cilvēka kauli Jaunmeksikas pavalstī (10 000 gadi). Šā jautājuma atrisinājumu viņš atrada klimata vēsturē, kontinentālo ledāju novietojumos, daudzajās Amerikas valodās (kuru attīstībai ar 10 000 gadu bija par maz) un komplicētajā asinstīpu grupējumu vēsturē. Viņš pētīja arī uguns lomu cilvēku pirmsvēsturē un nonāca pie radikāliem secinājumiem, ka Amerikas Lielo lidenumu prērijas ir radījuši cilvēki. Lauksaimniecības sākumi un dzīvnieku pieradināšana arī bija viena no viņa pētījumu tēmām – viņš nonāca pie atziņas, ka lauksaimniecība ir veidojusies daudz agrāk, nekā tiek uzskatīts, un ka pirmā vide, kur sākās lauksaimniecība, ir nevis tā saucamais Dienvidrietumu Āzijas “Auglīgais sirpis”, bet gan Dienvidaustrumu Āzija. Lai iegūtu šādas atziņas, Sauers strādāja kā detektīvs, kurš induktīvi nonāk pie vispārīgiem secinājumiem no daudziem un dažādiem faktiem (1938, 1947, 1952, 1956, 1962). Varbūt viseklektiskākais un brīvākais viņa darbs bija “Ziemeļu dūmakas” (*Northern Mists*, 1968) par aizvēsturisko Atlantijas okeānu nevis kā bīstamu jūru, bet kā vietu, kurā cilvēki nebaidījās kuģot jau sen pirms Kolumba.

Sauers neiesaistījās mūsdienu pasaules pētīšanā. Amerikas kultūrā viņš saskatīja skaļumu un steigu. Viņš “gribēja uzlabot kaut ko no mūsu apdraudētās Zemes mantojuma”

(Leighly 1965, 7). Tādēļ viņš atgriezās aizvēsturē, lai senajos senčos un viņu dzīvesveidā atrastu laika, telpas un ainavu ritmus (1956, 1961), to, no kā modernais cilvēks varētu mācīties. Šāda pieceja ainavu un kultūrģeogrāfijā iespaidoja cilvēkus ārpus Sauera zinātniskā loka, jo rādīja, ka kultūrģeogrāfija ir it kā saistīta tikai ar "primitīvām" un agrārām kultūrām, ka šāda ģeogrāfija nav piemērota pilsētu un moderno ainavu pētījumiem. Tā, protams, nav patiesība, jo daudzi Bērklījas ainavu skolas idejas sekotāji ir pētījuši tieši pilsētģeogrāfiju, kā arī cilvēka stāvokli modernajā pasaulē. (Lai gan jāpiebilst, ka daudzi Sauera studenti sekoja viņa pēdās, it sevišķi Dienvidamerikā, kur Sauers bija veicis tiešus ainavu un cilvēku pētījumus.)

SAUERS UN 1956. GADA PASAULES KONFERENCE PRINSTONĀ PAR CILVĒKA LOMU VIDĒ

Sauera lielākais devums cilvēcei tomēr ir ārpus ģeogrāfijas, resp., vides aizsardzības un ekoloģijas sfērā. Tas bija starptautiskais simpozījs Prinstonas universitātē – "Cilvēka loma Zemes sejas pārveidošanā" (*Man's Role in Changing the Face of the Earth*), kurš notika 1955. gadā (Thomas 1956). Saueram bija liela ietekme konferences izveidošanā – lai gan arī ekologs V. L. Tomass (Thomas) un urbanologs Lūiss Mamfords (Lewis Mumford) bija svarīgi konferences veidotāji. Viņi aicināja piedalīties šajā simpozijā zinātniekus un filozofus no visas pasaules (arī no Padomju Savienības). Grāmata (Thomas, red. 1956), kuru izdeva pēc simpozija, bija apjomīga – 52 nodaļas, kopā ar diskusijām 1193 lappuses. Tēmu loks bija plašs, no eksaktajām zinātnēm līdz ideju vēsturei un filozofijai. Šeit bija cilvēku un vides attiecību vēsture, kā arī vides ideju vēsture un vides ētika. Kā galveno Sauers izvirzīja šādu tēzi:

cilvēks spēj mainīt dabisko vidi. Būtiski ir, kādā veidā viņš to dara un vai tas atbilst ētikas... principiemi. Cilvēces interesēs ir saprast pagātnes ietekmju kopīgumu, fiziskos un bioloģiskos procesus, kurus cilvēks iekustina, traucē vai novirza, un dažādības kultūru darbībās, ar kurām viena cilvēku grupa atšķiras no pārējām (1956, 49).

Ir vērts pārskatīt konferences izdotās grāmatas saturu (Thomas, red. 1956), lai saprastu šī dokumenta ietekmi vides, kultūras un ekoloģisko percepciju attīstībā 60. gados un vēlāk. Jāpiemin arī, ka katrs zinātnieks, kas piedalījās konferencē, sarakstīja esejas 15, 20 un vairāk lappušu garumā.

Pēc Gutkainda (*Gutkind*) sniegtā telpiskā pasaules pārskata "Mūsu pasaule no gaisa: konflikts un piemērošanās" (*Our World from the Air: Conflict and Adaptation*, 1956), simpozija galvenās tēmas bija šādas (Thomas 1956):

1. *Cilvēka dzīve pasaulē.* (Tā kā šī sekcija izteica konferences galveno tēmu, nosaukšu visus referātus.) Sauers dokumentēja cilvēka ietekmes dabā. Ģeogrāfisko ideju vēsturinieks Klerenss Glekens rādīja, kā ir mainījušās idejas par kultūras un dabas attiecībām Rietumu kultūras vēsturē. (Šī ir vērtīga eseja, jo tajā izcilais Bērklijas skolas ideju vēsturinieks dod pārskatu par Rietumu dabas un kultūras idejām.) Aleksandrs Spors (*Alexander Spoer*) attīstīja tēmu par kritērijiem, kā katrā kultūrā vērtē dabas resursus. Slavenais franču teologs (pēc izglītības ģeologs un paleontologs) Pjērs Teilārs de Šardēns (*Pierre Teilhard de Chardin*) pārskatīja kultūras senumu un tās izplatīšanos pasaulē.

Šardēns deva konferencei visfilozofiskāko ieskatu cilvēka apziņas evolūcijas pagātnē un nākotnē. Viņš uzskatīja (111–112), ka cilvēkā ar laiku "izmirs dzinulis kļūt arvien sarežģītākam savā apziņā". Cilvēka priekšā stāv, ja viņš to vēlas,

citāds kalns, kuru Šardēns nosauca par “kopējās apziņas paševolūciju” (*co-reflexive self-evolution*):

Mums priekšā, aiz mākoņiem, patiešām varētu būt kāds Everests, no kura nevarētu atgriezties lidzenumā. Tur ar stūrgalvīgu prātu un siržu saplūšanu mums beidzot izdotos izlauzties caur tumsības un kopīgās ārišķības barjeru, kura atdala dzīvi, kādu mēs to pazīstam, no kādas augstākas un stabilākas zināšanu formas un vienprātības, un īsti un skaidri apzināties sava dziļākā *ego* pavēlošās alkas pēc kāda noteikta, *neatgriezeniska* sasnieguma, – tas patiešām varētu būt, mēs uzdrošināties sacīt, nākamais solis, kuru spers cilvēks (varbūt pat drīzumā) savā kopējā apziņas paševolūcijā.

2. *Cauri laika gaitējiem* (Thomas 1956). Šajā plašajā sekcijā tika nolasīti 14 referāti. Autori analizēja uguns lomu dabas pārveidošanas aizvēsturē, Eiropas zemnieku ekoloģiju, hidrauliskās civilizācijas, klasisko civilizāciju ietekmi uz vidi, lielo mežu izciršanu Rietumeiropā, cilvēku ietekmi Āzijas sausajās zonās, klimata maiņas un pārmaiņas Sahāras-Arābijas joslā, tropisko zemes izmantošanas kvalitāti, pilsētniecības “dabisko vēsturi” u. c. Starp zinātniekiem bija tādi pazīstami cilvēki kā Kārls Vitfogels (*Karl Wittfogel*), H. K. Dārbijs (*H. C. Darby*), E. Estins Evans (*E. Estyn Evan*), Gotfrīds Pfeifers (*Gottfried Pfeiffer*), Solimans Huzajins (*Soliman Huzayyin*), Pjērs Gurū (*Pierre Gourou*) un Lūiss Mamfords (*Lewis Mumford*).

Simpozija otrajā, plašākajā daļā tika apskatīti dažādi *procesi* – cilvēka darbības ietekme uz zemi un jūras ūdeņiem, mikroklimatu, augsni un nogāzēm, nogulumiem, biotiskajām kopienām, kā arī uz atkritumu ekoloģiju un pilsētu un industriālo zemes izmantošanu. Runātāju vidū bija zinātnieki Pols B. Sīrss (*Paul B. Sears*), K. V. Torntveits (*C. W. Thornthwaite*), Arturs A. Strālers (*Arthur A. Strabler*), Endrū

H. Klārks (*Andrew H. Clark*), Edgars Andersons (*Edgar Anderson*) un Mārstons Beitss (*Marston Bates*).

Simpozija trešajā daļā tika vērtēta *nākotne*. Šeit cilvēka darbību apskatīja "cilvēka un Zemes robežās", vispārīgas laika plūsmas kontekstā; šeit vērtēja "populācijas spirāli", iespējamās dabas resursu robežas un tehniku kā vides grāvēju. Vēsturiski interesanta ir eseja, kurā Alberts E. Bērks (*Albert E. Burke* 1956) pārskata krievu idejas par "karu ar dabu". Visnozīmīgākā eseja šajā kontekstā ir F. S. K. Nortropa darbs (*F. S. C. Northrop* 1956) par cilvēka attiecībām ar Zemi (pasaules kontekstā) un par to savienojamību ar viņa "estētikas, ētikas un tiesību vērtībām". Nortropa eseja nav novecojusi. Viņa filozofiju par tehniskām un beztehnikas sabiedrībām var pētīt arī šodien.

Visvairāk pārdomu tomēr rosināja Sauera eseja "Cilvēka darbība uz Zemes" (1956). Tajā Sauers apšaubā materiālā progresa un patērēšanas kultūras izdzīvošanu. Progress var rasties tikai tad, ja cilvēki sāk baidīties, ka šādā sistēmā

arvien pieaug valsts vara pār indivīdu un kopienu. Vēstures izcilākie mirkļi ir radušies nevis tad, kad cilvēku visvairāk aizrāva fiziskais komforts un lepošanās ar materiālo, bet gan tad, kad viņš kopa sava gara cēlumu. Visvairāk mums ir vajadzīga ētika un estētika. Kopjot sapratni un mērenību, cilvēks tiešām varētu atstāt nākamībai labu planētu.

AINAVA KĀ NENOTEIKTS JĒDZIENS:

BĒRKLIJAS SKOLAS

PAKĀPENISKA AKCEPTĒŠANA

Kā jau teicu, Bērklijas ainavu skolas idejas īsti atzina tikai 60. gados, lai gan daudzi angļiski runājošie ģeogrāfi

jau sen lietoja Sauera jēdzienu *areal differentiation* (telpiskā diferenciacija). Viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc vairums ģeogrāfu atteicās atzīt Bērklijas skolu, bija Ričarda Hartšorna (*Richard Hartshorne*) opozīcija skolas principiem. 1939. gadā Hartšorns bija viens no Amerikas ievērojamākajiem ģeogrāfiem, kurš pārstāvēja spēcīgās Vidējo Rietumu universitāšu Ģeogrāfijas fakultātes. Hartšorns domāja, ka koncepcija par telpisko diferenciaciju ir “vai nu bezjēdzīga, vai maldinoša” (*Hartshorne* 1959, 12). Hartšorns bija it sevišķi skeptisks par ainavu kā zinātniskās darbības pamatjēdzienu, jo vārds asociējās ar *scenery* (*Rowntree* 1996, 133). Šis vārds ir tulkojams gan kā “skatuves ainava”, gan arī kā “daba ar gleznainām ainavām”. Hartšornam šādas mākslinieciskas asociācijas nepatika, jo tās it kā padarīja ģeogrāfiju par nenopietnu zinātņi. Bet tas nebija viss. Hartšorns noliedza ideju, ka iespējams zinātniski atrast dabisko ainavu, pirms cilvēki to pārvērtuši kultūrainavās. Tā, viņaprāt, var būt tikai teorētiska konstrukcija. “Jebkurā vietā var būt tikai viena ainava.” Tā nevar būt kultūrainava, ja tur nav dzīvojis cilvēks. Ja cilvēks tur ir bijis, tad “dabiskā ainava ir zudusi uz visiem laikiem” (*Hartshorne* 1959, 49).

Bet, kā raksta Rauntrijs (*Rowntree* 1996, 132–133), savu galveno kritiku Hartšorns vērsa pret ainavu kā jēdzienu ģeogrāfijā. To viņš darīja tik veiksmīgi, ka ainavas jēdziens tika svītrots no ģeogrāfijas. Pēc Rauntrijs domām, Hartšorns pārliecinājās vairākas ģeogrāfu paaudzes, ka šai koncepcijai nav zinātniskas vai praktiskas vērtības. “Hartšorns argumentēja, ka jēdziens “ainava” esot pārāk divdomīgs, lai dotu loģiskus pamatus ģeogrāfiskiem pētījumiem.” Tikai 80. gados ainava ir atkal iekļauta nopietnās ģeogrāfijas teorijās (lai gan jāpiebilst, ka maza grupiņa izcilu Bērklijas skolas ģeogrāfu bija jau agrāk uzmanību koncentrējuši tieši uz ainavām). Un kādēļ vajag šo vārdu, jautāja Hartšorns, ja jau ir jēdziens “reģions”, ar kuru pilnīgi pietiek, “lai izteiktu telpas koncepciju angļu valodā”. “Ainava” esot arī pārāk

virspusīgs jēdziens, jo apzīmējot tikai zemes virsmu. Tādā gadījumā arī ģeogrāfija būtu tikpat virspusīga un pavirša.

Tomēr Hartšorna vissmagākais lāsts, kas skāra gan Sauera Bērklījas ainavu skolu, gan šī veida ģeogrāfiju vispār, bija viņa uzbrukums *estētikai un cilvēcīgo vērtību subjektivitātei* – tātad mākslai ģeogrāfijā –, ko viņš izraisīja ar uzbrukumu ainavas jēdzienam. Kā raksta Rauntrijs (*Rowntree* 1996, 32), “Hartšornam ainavas jēdziens likās nekārtīgs un haotisks, jo sagrāva Kanta loģiku par objektīvo telpu”, t. i., reģionu. Hartšorns uzskatīja, ka Sauera attīstītā pieeja arī saduļķo telpas un sabiedrības attiecību izpratni un turklāt ir tikpat apriora kā teorija par vidi kā kultūras noteicēju.

Bet Sauers neaizstāvēja savu ainavu koncepciju. Mēs nezinām, kāpēc. Varam tikai iedomāties, ka viņš jutās gandarīts, jo viņa eseja bija atbīdījusi malā idejas par vides ietekmēm kultūrā kā ģeogrāfijas pētījumu sākumpunktu. Sauers pats savā darbā meklēja plašākus apvāršņus. Ainavu pētīšanas metodoloģija būtu ierobežojusi viņa ziņkāri meklēt kultūras sākumu un difūzijas tēmas.

Ainava kā ģeogrāfijas pamatjēdziens tomēr pilnīgi nepazuda. To lietoja Sauera studenti, kolēģi un arī daži viņa domubiedri ārpus Bērklījas. Visnozīmīgākais Sauera ideju izteicējs bija holandietis Jans Brūks (*Jan Broek*) (*Rowntree* 1996, 148), kurš tās pārnesa uz Eiropu. Brūka Kalifornijas Santaklaras ielejas kultūrainavu pētījums (*Broek* 1932) bija Sauera metodes paraugs (*Rowntree* 1996, 148). Tā bija Brūka doktora disertācijas tēma Utrehtas universitātē, kuras uzdevumā viņš veica pētījumus kā vieszinātnieks Bērklijā. Bet šodien pat Sauera un Bērklījas skolas kritiķi, tā sauktie “jaunie kultūrģeogrāfi”, uzskata ainavas izpratni un studijas par vienu no visvitālākām pieejām nākotnes ģeogrāfijā.

Kā tas ir noticis – tas ir atsevišķs stāsts. Varam tikai īsumā pieminēt Sauera paša darbību. Bez šaubām, liela loma bija

Sauera ievadrunai Amerikas ģeogrāfu gada sapulcē 1941. gadā. Sauera tēma bija vēsturiskā ģeogrāfija. Viņš uzsvēra, ka ģeogrāfijā nevar izdarīt pētījumus bez laika dimensijas, resp., bez vēstures; un vēsturisko ģeogrāfiju viņš apvienoja ar kultūrainavas jēdzienu. Varbūt visspēcīgākie argumenti par ainavu tika izteikti minētajā vides simpozijā Prinstonā un simpozijam veltītajā grāmatā (*Thomas 1956*). Šeit ainavu kā ģeogrāfiskas zinātnes degpunktu uzsvēra ne tikai Sauers, bet arī citi. Konferencē bija ilgstošā ietekme pasaules ekoloģijā un kultūrvēsturē. Organizējot konferenci, Sauers esot cīnījies (*Williams 1987*) pret tendencēm 50. gadu sociālajās zinātnēs vienkāršot komplicētus fenomenus un vērst uzmanību tikai uz nākotni. Tādējādi Sauers palielināja konferences "diahronisko un empīrisko stingrumu" (*Williams 1987*) un parādīja pārlicinošu ainavas koncepcijas lietojumu, kurš izceļ cilvēka vēsturiskās ietekmes vidē. Ainava bija nostiprināta kā zinātnisks un vēlāk cilvēcis (t. i., mākslas un iztēles) pētījumu subjekts. Vismaz līdz tam laikam, kad to aizvietoja kāda cita koncepcija jeb paradigma. Jo ideju un zinātnes vēsture rada vienmēr mainīgus priekšstatus par dabu, kultūru un cilvēku.

Sauces izveidots 1941. gada beigās, kad tika izveidots jauns valsts ģeogrāfijas Vides uzskats, ko ģeogrāfiem bija radījis pēdējais bez laika dimensijas, bet ar laiku un vides ģeogrāfiju vairs apvienoja ar kultūras un sociālo ģeogrāfiju. Veidojot šādu argumentu par jaunu tēmu izstrādi, minējais vides simpozija Prinsips un simpozija veidojā grāmatā (Thomas 1956). Šeit atzina, ka ģeogrāfijas zinātnes domāšanu uzskata ne tikai Saules un tās Konekta, bet arī tās izstrādi, izveidojot pasaulē eksistējošu kultūras un vides ģeogrāfiju konferenci, Saules un tās Konekta (Williams 1967) pēc nolikuma 50. gadu beigās, kad zinātnes vides ģeogrāfijas fenomenus un vides ģeogrāfijas "dialektisko un sociālo simpoziju" (Williams 1967) un par to "dialektisko un sociālo konceptuālo lēmumu", kurš izceļ cilvēka vēsturiskās izmaiņas vidē. Aizsargājis, nodrošinājis kā zinātniskā un vides ģeogrāfijas (t. i., mūsdienu vides ģeogrāfijas) pamatu. Viena šīs tam laikam, kad to izveidoja kāda cita konceptuālo jeb paradigma, ja tāds un zinātnes vēsturē rada vienmēr mainīgus priekšstatus par dabu, kultūru un cilvēku.

*Es ceru uz nākotni, kurā mēs atvēlētu
patiesības un skaistuma meklēšanu
individuālam zinātniekam, lai tas aug
cilvēcīgumā pēc paša spējām.*

Sauers (1952, 387)

I. BĒRKLIJAS SKOLA UN TRĪS ĢEOGRĀFI

Šodien mēs zinām, ka Bērklijas ainavu skola (dēvēta arī par ekoloģisko ģeogrāfiju – *Leighly* 1965) sākās ar Sauera ainavu morfoloģiju. Bet skolas attīstība nebija ne lineāra, ne tūlītēja. Pagāja daudz gadu, līdz kopā sanāca domu un darbu strāvas, kas deva skolai kritisko masu pasaules ģeogrāfu uztverē. Tas notika 60. gados. Bērklija, dinamiskais Sauers un izcila, unikāla profesoru un pasniedzēju grupa, kuru viņš veidoja, bija šīs skolas kodols. Šurp brauca radniecīgās dvēseles no visas pasaules, lai klausītos lekcijas, piedalītos semināros vai lai paši noturētu lekcijas un seminārus (dažkārt visu semestri vai pat gadu). Maģistrantu un doktorandu lielajā pulkā (tas divkārt pārsniedza bakalaura studentu skaitu) bija jauni un pusmūža cilvēki, dažkārt arī citu profesiju pārstāvji ar maģistrantu un pat doktoru grādiem. Dažkārt zinātnieki un domubiedri bija saistīti ar skolu attāli vai vispār nemaz, taču bija tai radniecīgi garā.

Šis nodaļas mērķis nav izsmēloši aplūkot Bērklijas ainavu skolas rašanos. Pēc manām domām, galvenais ir nevis šīs skolas vēsture, bet gan to cilvēku darbi, kuriem ir bijusi spēcīga ietekme cilvēcīgajā ģeogrāfijā un citās zinātnēs. Pārstāvji, kurus izvēlējos – Raits (*Wright*), Louentāls (*Louwenthal*), Glekens un Anna Batimere (kura sarakstīja

speciālu eseju šai grāmatai) –, vispārīgajās ģeogrāfijas vēsturēs ir atzīti kā jaunu virzienu dibinātāji. Protams, ir arī citi izcili zinātnieki, kuri darbojušies vienā laikā ar viņiem: pilsētu vēsturiskās ģeogrāfijas pētnieks Pols Vitlijs (*Paul Wheatley*) Bērklījā 60. gados, vēsturiskās ģeogrāfijas pētnieks D. V. Meinigs (*D. W. Meinig*) Sirakjūsas universitātē un Bērklījas-Hārvardas lektors Dž. B. Džeksons, kurš izceļas kā ikdienišķo ainavu estētiskās nozīmes pētnieks, kā arī žurnāla *Landscape* izdevējs. Atsevišķu nodaļu varētu sarakstīt arī par Ji Fu Tuanu (*Yi-Fu Tuan*), kurš savās daudzajās esejās un grāmatās plaši attīstīja Raita un Louentāla idejas un arī pievienoja daudz savu ideju. Taču – pareizi vai nepareizi – es izvēlējos galvenokārt jaunu virzienu aizsācējus.

Tā kā visi izraudzītie zinātnieki ir bijuši ražīgi savos darbos un ar plašām interesēm, ir iespējams iedziļināties tikai tajās tēmās, kuras visvairāk nodarbināja viņu iztēli un visvairāk ietekmēja cilvēcīgās ģeogrāfijas attīstību. Katrs sarakstīja sākotnēju eseju, kuras, tāpat kā Sauera “Ainavas morfoloģija”, tiek visur citētas. Izņēmums ir Glekens, kurš savu darbu ietvēra vairāk nekā 700 lappušu biezā grāmatā. Daži ir vērtējuši šo grāmatu kā vienu no izcilākajiem 20. gadsimta zinātniskajiem darbiem.

Tāpat kā aplūkojot Sauera eseju, es izlēmu parādīt šo ģeogrāfu darbus dziļumā, nevis plašumā, kārtīgās prezentācijās, nevis skicēs. Mans nodoms – lai studentiem un zinātniekiem būtu akurāti un pilnīgi izejmateriāli pētījumiem un lai jebkurš lasītājs iegūtu skaidras idejas par moderno cilvēcīgo ģeogrāfiju. Glekena grāmata, protams, ir par apjomīgu, lai to stādītu priekšā šādā veidā. Tāpēc izvēlējos grāmatas pirmo daļu – klasisko senatni – un pārējo ieskicēju kopsavilkumā.

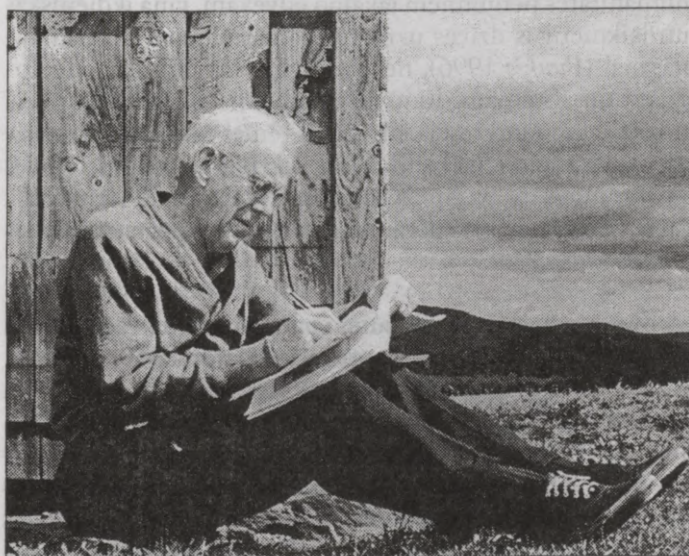
Jāpiemin, ka sniegšu arī biogrāfiskas skices par tiem zinātniekiem, kurus esmu pazinis personīgi: Louentālu un Glekeni.

CILVĒKA DABA ĢEOGRĀFIJĀ:
DŽONS KĒRKLĒNDS RAITŠ
(JOHN KIRKLAND WRIGHT)

... varbūt visfascinējošākās terrae
incognitae (nezināmās zemes) ir tās, kuras
atrodas cilvēku prātos un sirdīs.

Dž. K. Raits

Sākšu ar cilvēku, kura saites ar Bērkliju ir tikai intelektuālas un garīgas, jo viņš dzīvoja Amerikas otrā "malā" – Jaunanglijā. (Tomēr jāpiemin, ka viens no izcilākajiem Bērklijas skolas profesoriem, Klerenss Glekens, sarakstīja ievadvārdus (*Glacken* 1965) vienai no Raita svarīgākajām grāmatām.) Raits nebija ainavu ģeogrāfs Sauera garā, tomēr viņa idejas par cilvēka iztēli ģeogrāfiskajā pasaules uztverē atbalstīja Sauera tēzi, ka "labākie darbi ģeogrāfijā vienmēr būs subjektīvi"; bet, galvenais, viņš rādīja ceļu, kā šos darbus

veikt. Saueram intuīcija teica, ka zinātniekiem jāatgriežas pie senās, plašās ģeogrāfijas, bet Raitis to darīja savos gandrīz neskaitāmajos pētījumos, filozofiskajās esejās un grāmatu recenzijās. Sauers pavēra durvis uz cilvēcīgo ģeogrāfiju, bet Raitis pa šīm durvīm izgāja. Viņš bija galvenais ceļa rādītājs uz cilvēcīgu ģeogrāfiju. Sent-Ekziperī būtu sapratis Raitu.

Raitis bija ģeogrāfisko ideju vēsturnieks, kurš interesējās arī par matemātiku (*Wright* 1926, 1928, 1935, 1936, 1942, 1953, 1965). Viņš pētīja *cilvēka dabu attiecībās ar vidi*, bet ne šīs dabas izteiksmi kultūrainavās (kā Sauers pētīja kultūras izteiksmes ainavās). Raitu interesēja, kā cilvēka mijiedarbība ar vidi veido cilvēka ģeogrāfiskas idejas par pasauli. No 1920. līdz 1956. gadam Raitis strādāja Amerikas Ģeogrāfu biedrībā (*American Geographical Society*). Kolēģi viņu raksturoja kā “maigu humanitāro zinātnieku ar asu prātu” (*Whittaker* 1964, xx). Viņš mēģināja atdot ģeogrāfijai tās cilvēcīgo pusi – to renesanses uzskatu, ka zinātniskiem un humanitātes pētījumiem jākalpo cilvēkam, viņa ikdieniskās un laikmetīgās dzīves uztveres paplašināšanai un padziļināšanai (*Bunkšē* 1996), nevis reliģijas un politikas ideoloģijām un sistēmām. Raitis bija humānists vārda klasiskajā nozīmē: viņu interesēja cilvēcīgas tēmas un skaidra sazināšanās ar citiem cilvēkiem. Raitis rakstīja kā “angļu valodas prozas meistars” un spēja izteikties “eleganti un vienkārši”, lai arī daudreiz viņa pētījumi skāra grūti saprotamas tēmas (*Lowenthal* 1976).

Raita galvenais ieguldījums veidoja pamatus radikālajām pārmaiņām cilvēciskajā ģeogrāfijā, tās notika 60. gados, t. i., kad notika “sacelšanās” pret pozitīvismu un cilvēcīguma ieviešana ģeogrāfijā ar ģeogrāfiskiem pētījumiem literatūrā, mākslā un filozofijā. Formāli šo jauno virzienu sauca par *environmental perception* – vides percepciju jeb uztveres pētīšanu –, taču pēc būtības šo pētījumu saturs sniedzās pāri vides uztveres jautājumu robežām. Savā 1947. gada

sākotnējā esejā “Nezināmās zemes: iztēles loma ģeogrāfijā” (*Terrae incognitae: The place of imagination in geography* Wright 1947, 1966 – izdota atkārtoti) Raits deva loģiskus pamatus ģeogrāfijai kā mākslai (kā bija ieteicis Sauers 1925. gadā). Viņš rādīja, kā pāriet uz cilvēcīgu ģeogrāfiju, orientējoties uz nozīmi un izjūtu, kas ir ainavu uztveres pamatos (Rowntree 1996, 137). Tādā veidā viņš ģeogrāfiju ierindoja blakus vēsturei, un, kā mēdz atgadīties kopš seniem laikiem, lai cik objektīvs un racionāls būtu vēsturnieks (vai ģeogrāfs), par labākajām tiek atzītas tās vēstures (vai ģeogrāfijas) teorijas, kuru autoriem ir labāka iztēle un literārā izteiksme. Dž. K. Raits virzīja ģeogrāfiju – precīzāk, tos retos ģeogrāfus, kuri gribēja un spēja halzēt pret valdošajiem vējiem, – atpakaļ uz 1460. gadu. Tas bija renesanses sākums, kad ģeogrāfija (jeb, precīzāk, ģeogrāfiskais *Weltanschauung* – pasaules uzskats) kopā ar citām “zinātnēm” (šodien t. s. sociālām zinātnēm) īsu mirkli bija cilvēcīga, t. i., interesējās par cilvēka ikdienišķo dzīvi šajā pasaulē, ignorējot tādus pārcilvēcīgus pētījumus kā ideoloģijas.

Pēc renesanses sākuma ģeogrāfi arvien vairāk ir kalpojuši pasaules materiālās vides inventarizēšanai un sistematizēšanai. Labs piemērs ir globuss, ko Ferdinands Magelāns ņēma līdzi savā apbrīnojamajā pasaules apbraucienā. Globusu izgudroja vācietis Martins Bēheims (*Martin Beheim*), izbījis drēbju tirgonis. Informāciju, kas nāca no visjaunākajiem portugāļu pasaules atklājumiem, Bēheims nozaga no apsargāta kartogrāfijas arhīva Lisabonā. Šis arhīvs sniedza detalizētu informāciju “par precēm un tirgus iespējām dažādās svarīgās (*key*) vietās pasaulē” (*Jardine* 1996). Vēlāk ģeogrāfisko informāciju paplašināja citi, piemēram, Bernards Varēnijs (*Bernard Varenius*), ietverot un uzrādot savos rakstos gan resursu izmantošanu, gan reliģiskas sistēmas un citas kultūras sistēmas. Šodienas jaunākajās cilvēciskās ģeogrāfijas mācību grāmatās redzam, ka pieeja tur-

pinās, kaut gan klāt ir nākušas ekonomiskas teorijas, teorijas par kultūras procesiem un pat tiek minētas percepcijas un vietas izjūta (*sense of place*). Tā sauktā oficiālā ģeogrāfija (*Bunkše* 1996) vēl joprojām gādā, lai valdībām un tirdzniecības firmām būtu laba ģeogrāfiskā informācija par materiālo pasauli un lai pilsoņi tiktu "pareizi" informēti, t. i., lai arī viņiem būtu zināšanas par politiskiem veidojumiem, demogrāfiju, pilsētu paplašināšanos un resursiem.

Raits savos daudzajos darbos atbalsoja ģeogrāfu aizmirsto renesanses humānistu centienus atklāt ikdienišķo šīs pasaules dzīvi. Galvenais – viņš virzīja ģeogrāfiju uz plašāku fenomenālās pasaules skatījumu. Uzsverot ģeogrāfisko ideju vēsturi, ģeogrāfisko filozofiju ("ģeozofiju") un ģeogrāfa iztēli, viņš virzīja ģeogrāfiju prom no ārējās pasaules pētījumiem uz pētījumiem par *ģeogrāfiju cilvēkā*. Kā uzsvēra Raits, vārdu "ģeogrāfija" viņš lietojis, lai apzīmētu "*ģeogrāfisko apziņu*" (izcēlums mans – *E. V. B.*), nevis "*objektīvu realitāti*" (izcēlums mans – *E. V. B.*). (Ar to Raits nevēlējās teikt, ka ģeogrāfijai ir jābūt tik šaurai. Tā bija ģeogrāfija viņa skatījumā.) Viņš rakstīja: "Es atturoš... no mēģinājuma definēt akadēmisko ģeogrāfiju" (1966, viii).

Par savu galveno intelektuālo darbalauku Raits uzskatīja ģeogrāfijas vēsturi. Bet tas ir atturīgs vispārīnājums, jo, kā viņš pats teica savā rakstā par epistemoloģiju, viņa galvenais nolūks bija "cilvēka dabas atklāšana ģeogrāfijā". Zīmīgi, ka savam pēdējam eseju krājumam Raits deva nosaukumu "Cilvēka daba ģeogrāfijā" (1966). Kā līdzvērtīgu tēmu viņš redzēja "cilvēka dabas ģeogrāfiju", kuru viņš salīdzināja ar ģeogrāfiju par upēm vai dzīvniekiem (1966, ix).

Šeit jāpiemin, ka frāzē "cilvēka daba ģeogrāfijā" Raits saskatīja divas nozīmes. Salīdzinot vārdus "ģeogrāfija" un "vēsture" (šāds salīdzinājums ir svarīgs pats par sevi, jo vēsture virza cilvēka ģeogrāfiju uz humānajām zinātnēm – tāpat kā fiziskā ģeogrāfija velk ģeogrāfiju uz eksaktajām

zinātnēm), mēs redzam, ka Raitis lieto vārdu “ģeogrāfija”, lai “apzīmētu gan cilvēka apziņu, gan reālas vai iztēlotas aktualitātes, ar kurām apziņa saskaras” (izcēlums mans – E. V. B.). Lietojot šos divus jēdzienus ģeogrāfijā, pirmo jēdzienu Raitis dēvēja par “ģeogrāfisko apziņu”, otro par “telpisko diferenciaciju” jeb *geodiversity* (ģeodaudzveidību). Tātad ir divu virzienu ģeogrāfijas: tā, kurā tiek pētīta “ģeogrāfiskā apziņa” (“runa, zinība, ticība”), un tā, kurā pēti zemes telpisko daudzveidību (1966, viii-ix).

Šos divus ģeogrāfijas virzienus Raitis atklāja jau 1925. gadā, kad iznāca viņa grāmata “Ģeogrāfiskā mācība krusta karu laikā” (*The Geographical Lore of the Time of the Crusades*). Taču toreiz viņš tos sauca par tradicionālo ģeogrāfiju un novērošanas ģeogrāfiju (*Glacken* 1965, xii) – tātad vēl nebija domājis par cilvēka dabu, tikai par kultūru.

Raita ģeogrāfiskās apziņas pētīšanas ideja 60. gados aizsāka percepciju un domāšanas veidu pētījumus. Ar to tika radīta jauna ģeogrāfijas apakšzinātne, kura atklāja kultūrās izteiktās cilvēku attiecības ar dabu, ainavām un vidi. Šādu pētniecību bija ieteicis jau Aleksandrs fon Humbolts 19. gadsimta pirmajā pusē (*Bunkše* 1981), taču viņa idejas aizēnoja ģeogrāfi, kuriem vairāk interesēja ģeogrāfiskās aktualitātes ārpus cilvēka (piemēram, Racels un Rīters), nevis ģeogrāfija cilvēka apziņā. Deivids Louentāls un Klerenss Dž. Glekens bija galvenie šī ģeogrāfijas novirziena veidotāji Bērklijas ainavu skolas kontekstos. Bet par viņiem vēlāk. Vispirms iezīmēsim Raita nozīmīgās esejas galvenās tēzes.

TERRAE INCOGNITAE

Raits, tāpat kā Sauers, sarakstīja eseju, kura minēta šīs apakšnodalas nosaukumā un kura ar savu ietekmi ģeogrāfijā un citās zinātnēs bija viņa pazīstamākais darbs (1966).^{*} Man kā Bērklijas ainavu skolas pārstāvim ārkārtīgi būtiski ir Raita pamatdarbi par ģeogrāfisko iztēli (*imagination*) un estētiku ģeogrāfijā. Savā meistara esejā viņš atbrīvoja mūs, mācekļus, no tradicionālās, oficiālās ģeogrāfijas, kura mūs ierobežoja ar savām šaurajām pozitīvistu vadlinijām. Sauers iestājās par cilvēcīgāku ģeogrāfiju, kurā estētiskās un ētiskās vērtības ir svarīgas arī attiecībās ar vidi, bet Raits bija pīmais, kas rādīja, kā veidot šo jauno (istenībā seno) ģeogrāfiju.

Esejas vadmotīvs ir nezināmās zemes (*terrae incognitae*). Cilvēkus vienmēr ir vilinājušas šo zemju sirēnu balsis (gluži tāpat kā pie mastas piesieto Odiseju vai mūsu pašu Dullo Dauku). Mēs jūtam šīs balsis arī šodien, kad vēlamies ceļot uz Grenlandi, Patagoniju vai laivā braukt pa Rāznas upīti. Raits esejā pēti gan burtisko *terrae incognitae*, gan “visu, kas simbolizē ģeogrāfiski nezināmo” (68). Šīs sirēnu balsis ir vienmēr vilinājušas cilvēkus “uz zemēm aiz kalnu grēdas”. Raits teoretizē, ka varbūt šīs balsis ir ierakstūtas jūtīgu cilvēku zemapziņā; ka tās ir pārmantotas no akmens laikmeta priekštečiem. Lai uz ko vilinātu sirēnu balsis, visi, “kuri dzird šo saucienu, tiek apburti ar poētiku” (68–69).

Taču ieklausīsimies Raitā pašā (68–69):

Agrākos laikos burtiskā *terra incognita* nebija tālu no cilvēku pavardu liesmām. Mūsu akmens laikmeta sencim tās robežu droši vien iezīmēja zila kalnu grēda pie apvāršņa. Aiz tās bija zeme, varbūt ar ļauniem gariem, kurā viņš gribēja ieiet, bet neuzdrošinājās. Ja beigās ziņkāre pārvarēja briesmas un viņš ar dažiem norūdītiem ciltsbrāļiem pārgāja aizliegto kalnu grēdu, viņš droši

^{*} Turpmāk uzrādīšu tikai šīs esejas lappuses.

vien atrada reģionu, kurš pārāk neatšķirās no viņa apkārtnes. Ietverošā robeža tādā veidā pamazām tika atspiesta atpakaļ, un bija sperts mazs solītis procesā, kurš pat tagad vēl nav beidzies. Bet, lai gan mūsu akmens laikmeta senči un viņu pēcteči pamazām, līdz pat modernās ēras rītausmai, virzīja *terra incognita* robežu arvien tālāk, viņiem zināmā pasaule bija tikai gaismas plankums bezgalīgas ēnas vidū. Ceļojumi šajā ēnā kļuva par iecienītu tēmu dzejniekiem un stāstītājiem – Argonautu mīts un Odiseja, Sindbada un Svētā Brendana leģendas. Palai kam no šīs tumsas gāzās ārā mežonīgas ordas, lai nestu uguni un zobenu pāri Eiropai, – skiti, huņņi, tatāri. Ēna bija mistēriska, un izplatījās baumas: par dīvainiem cilvēkiem un nezvēriem, par Džona Prestera (*John Prester*) priesteru impēriju, par Goga un Magoga apokaliptiskajām ciltīm, kuras bija ieslodzītas aiz Aleksandra mūra līdz pastarās tiesas dienai, kad viņi izlauzīsies, lai izpostītu pasauli. *Terra incognita* nebija izolēta no zināmās pasaules. Vēsturē nebūs bijis daudz laikposmu, kad apziņa par tās draudošo klātbūtni nebūtu sacēlusi neatvairāmu izbrīnu visos, izņemot cilvēkus, kuriem trūkst iztēles.

Raits domā, ka ģeogrāfs var dzirdēt sirēnu balsis arī šodien, kādā personīgā *terra incognita*, varbūt raugoties uz neapdzīvotu vidi no kāda kalna. Kalnu galotnes iedvesmo pārdomas – par apkārtni, par miklaino, pat par draudīgo. Burtiska *terra incognita* šodien ir reti sastopama. Bet vai sirēnu balsis, kas vilina mūs pētīt prozaisko un ikdienišķo ainavās, dabā un cilvēkā, atšķiras no tām, kuras dzirdēja Kolumbs, Magelāns vai Livingstons? Jūtu intensitāte ir citāda, bet ne “tonis un kvalitāte” (69–70).

No šāda redzespunkta Raits pārskata dažādas *terrae incognitae*. Vēsturē vienai cilvēku kopienai nezināma zeme bija zināma tās iemītniekiem (izņemot, protams, pavisam tukšus apgabalus), piemēram, Senā Ķīna romiešiem un Senā Roma ķīniešiem. Katram kultūras grupējumam ir

savas "kartes" ar tām zināmajām un nezināmajām teritorijām. Katrā kultūrā ir cilvēku grupa, kas ir zinošāka par iedzīvotāju vairākumu tajā. Ir arī izolēti grupējumi ar ļoti ierobežotām zināšanām. Protams, profesionāls ģeogrāfs zinās daudz plašāku pasauli nekā nomales iedzīvotājs. Raitis secina, ka, ņemot vērā individuālā cilvēka skatījumu uz pasauli, "var izšķirt personīgo, sabiedrisko un nacionālo *terrae incognitae*". Katrai kultūrai, tāpat arī modernajai ģeogrāfijai ir savas nezināmās zemes (70–71).

Nezināmas ir "zemes", par kurām nav neviena pierakstīta fakta un kuras nav iezīmētas nevienā kartē. Tādas ir personīgās teritorijas, piemēram, Raita (un mana) vasaras mājiņa ezera krastā, Menas pavalsti. No kartēm Latvijā varētu uzzināt, ka turienes mežā ir egles, priedes, apses un bērzi, bet ne to, vai mājas priekšā ir zāle vai sūnas, vai kaut kas cits. Raitis atgādina: ja pietiekami palielinātu skalu, tad "visa zemeslode būtu milzīga mazu lupatiņu sega" ar nezināmām, mazām *terrae incognitae*. Raita arguments: "Ja šodien ir absolūti skaidrs, ka nav vairs nevienas *terra incognita*, tad tāpat nav nevienas *terra*, kura ir absolūti *cognita*" (71–72). Citiem vārdiem sakot, oficiālās ģeogrāfijas nespēj ietvert indivīda dzīves pasaules (*Lebenswelt, lifeworld*) ģeogrāfijas (Buttimer 1976, Bunkše 1990).

Kā redzēsīm, no šīs vienkāršās idejas 60. gados radās percepciju pētījumu pamati, kā arī idejas par atšķirībām starp oficiālām un dzīves ģeogrāfijām.

IZTĒLE ĢEOGRĀFIJĀ

Iztēle! Visu mūsu bēdu un prieku avots.

Aleksandrs fon Humbolts

Sirēnu balsu mudināta, ģeogrāfiskā iztēle ir šodienas ģeogrāfu darba pamats, tomēr ģeogrāfi par to domā maz.

Par šo situāciju pārliecinājos bibliotēku avotos. Mans nodoms bija uzzināt par ģeogrāfisko iztēli: kā šī garīguma spēja ir veidojusi cilvēka attiecības ar dabu, ainavām un citiem cilvēkiem un kā iztēle ir veidojusi ģeogrāfisko pasaules uztveri. Salīdzinājumā ar citām zinātnēm atradu gaužām maz (izņēmums ir kartogrāfija, jo šeit iztēle ir tradicionāli svarīga pasaules simboliskā attēlošanā kartēs, globusos u. c.). Gandrīz katrai zinātniskai nozarei ir grāmatas un esejas par iztēli: filozofijai, astronomijai, fizikai, bioloģijai, ķīmijai, psiholoģijai utt. Literatūras studijas ir visbagātākās. Vieni no fascinējošākiem ir Gastona Bašlāra (*Gaston Bachelard*) zinātnes vēstures pētījumi: kā no astroloģiskās iztēles izveidojusies astronomija un kā no alķīmijas radusies ķīmija. Ģeogrāfijā šādu pētījumu ir maz (tomēr skat. *Buttimer* 1979, *Pocock* 1995). Kāpēc?

Atbilde nav vienkārša. Šeit varu tikai izteikt domu, ka ģeogrāfija pārāk ilgi bijusi saistīta ar pasaules aktualitātēm, ar praktisko, bet ne ar cilvēka pasaules apziņu, t. i., ģeogrāfiju cilvēkā. Šo trūkumu Raits mēģina labot.

Raits atzīst, ka “nezināmo zemju magnētiskais pievilcīgums” nav ģeogrāfa vienīgais dzinējspēks; tas ir tikai daļa no tā, “kam pateicoties, cilvēks kļūst un paliek par ģeogrāfu”. Spēcīga ir arī cilvēka vēlme mācīt citiem to, ko viņš pats zina, nevis tikai “kārot uzzināt vēl nezināmo”.* Faktu vākšana, “intelektuālais process, kurš risina komplikētas problēmas” vai nesavtīgi meklējumi dot cilvēcei kaut ko lietderīgu un interesantu sagādā ģeogrāfam prieku. Bet šajās nodarbībās nav nekā tāda, kas atšķirtu ģeogrāfu no

* Lasot šo Raita domu tagad, saprotu, ka lekciju un semināru vadišana man veiksmīgāk izdevās tad, kad mēģināju meklēt nezināmo kopā ar studentiem, pat lielajās sākumkursā lekcijās. Studentos, kuri tiecās pēc zināšanām kā pēc sagatavotas preces, tas izraisīja zināmu diskomfortu; bet studenti, kuri paši tiecās uz jauno un nezināmo, bija entuziasti. Kad šāda meklēšana nenotika, kad “atgremoju” labi zināmo un sakārtoto, tad pats nebiju tik sajūsmināts un to nodedu tālāk studentiem.

citiem zinātniekiem. "Tas, ar ko īsts ģeogrāfs atšķiras no īsta ķīmiķa vai īsta zobārsta", ir iztēle, kura "īpatnēji atsauca *terrae incognitae* atklāšanas dzinulim, it sevišķi, ja tas attiecas uz visu, kas atrodas aiz ģeogrāfisko zinību pierobežas" (72).

Raits iztēles darbību apraksta šādi: "Nezināmais uzbudina iztēli, lai tā uzburtu tēlus, ko meklēt, un, jo vairāk tādu atrodas, jo vairāk iztēle rosina jaunus meklējumus." Raits secina, ka ziņkāre ir iztēles bērns. Bet ziņkāre var būt gan prozaiska (tāda tā ir ziņkārīgajiem tenkotājiem), gan dižena (kā astronomiem vai ģeogrāfiem). Kā labāko Raits iesaka izbrīnu, jo tas dod cilvēkam ne tikai dziņu kaut ko saprast. Izbrīnu apmierina vērošana un pārdomāšana, tādējādi padziļinās saites ar parādību pasauli. Raits izprot cilvēku ierobežojumus. Ģeogrāfi ar vājām iztēles spējām (viņš atturīgi piebilst: "Ir daži tādi") nebūs sevišķi zinātkāri, viņu izbrīns un pārdomas būs ierobežotas. Raits raksta (73):

Viņi iet citu pēdās, imitējot stereotipus; un, ja viņiem ir lielas rosišanās un imitācijas spējas, šie ļaudis var būt veiksmīgi pasniedzēji un pētnieki, mācot ģeogrāfiju tādu, kāda tā ir, un pat virzot to uz priekšu pa labi iestaigātām takām, kaut arī neiezīmējot jaunas.

Bez šaubām, daudzas oficiālās ģeogrāfijas ir veidotas tieši šādā procesā.

Iztēle nav tikai ceļrāde. Tā pastiprina atrastās lietas un veido no tām bagātīgas koncepcijas. Šeit piedalās prāts un sirds, kas pārvērš faktus izpratnē un vērtībās. Iztēles bagāta koncepcija nav atmiņā paturēts attēls; tas ir pilnīgi jauns redzespunkts. Ģeogrāfi ar vāju iztēli nespēj rosināt iztēli citos, un tā sekas redzamas ģeogrāfijas mācībās un pētījumos. Taču pārmerīga iztēle var ģeogrāfijai kaitēt. Gluži kā smalks instruments tā var viegli pakļauties subjektīvām ietekmēm. Var teikt, ka tā ir kā izcils, bet temperamentīgs zirgs, kuru ne vienmēr var novaldīt. Tāpēc "stingrie"

zinātnieki (resp., fiziķi, astronomi, biologi u. c.) neuzticas iztēles veidojumiem (73).

Lai pastiprinātu savu argumentu par iztēles nepieciešamību ģeogrāfijā, Raitis pievērš uzmanību *subjektivitātei*. Viņš domā, ka neuzticība subjektivitātei nav pilnīgi pamatota. Kļūme rodoties tāpēc, ka subjektivitāti uzskata par objektivitātes pretstatu. Lietišķība "ir prāta spēja saprast lietas to realitātē un ir daļēji atkarīga no gribas un daļēji no novērošanas spējām, atmiņas un domāšanas", bet subjektivitātei vajadzētu būt tieši pretējai, t. i., saprast lietas nereāli. Protams, tā tas vienmēr nav. Parasti subjektivitāte tiek asociēta ar koncepcijām, kuras rodas savienojumā ar sevi, ar personīgām percepcijām un uzskatiem. Šāda pieceja daudreiz tiešām var novest pie "kļūdām, ilūzijām un apzinātas maldināšanas". Taču ir pilnīgi iespējams novērot lietas gan no sava redzespunkta, gan īstenībā. Raitis domā, ka cilvēce jau sen būtu aizgājusi bojā, ja subjektivitāte nebūtu savienota ar reālo. Raitis secina, ka ir trīs dažādi veidi, kā mēs uztveram pasauli: "ar 1) stingri bezpersonisku objektivitāti; 2) iluzoru subjektivitāti; 3) reālistisku, varētu teikt, pat objektīvu subjektivitāti". Kā piemēru Raitis min sesku. Bezpersoniskā objektivitāte uzskata sesku par "mazu, pūkainu dzīvnieciņu ar dažām izteiktām spējām". Iluzorā subjektivitāte sesku iztēlo kā kaķi. Objektīvā subjektivitāte ir balstīta uz personisku piedzīvojumu un precīzu priekšstatu par sesku (73-74).*

---

* Man žēl, ka neatcerējos šo svarīgo Raita argumentu, kad rakstīju par mākslu (resp., subjektīvo) un zinātņi (resp., objektīvo) ģeogrāfijā (*Bunkše* 1996), jo tas būtu atbalstījis pamatos līdzīgu koncepciju.

IZTĒLES VEIDI ĢEOGRĀFIJĀ

Raits saskata trīs dažādus ģeogrāfiskās iztēles procesus. Katrā liela loma ir subjektivitātei. Iztēli viņš iedala: 1) veicinošā; 2) intuitīvā; 3) estētiskā. Veicinošā iztēle darbojas personīgu un sociālu lietu kontekstos. Šeit objektīvā patiesība nav svarīga kā tāda. Šis iztēles veids ir savienots ar tādām emocijām kā “aizspriedumi, vienpusība, alkatība, bailes, pat mīlestību”, ar ko iztēle rada “iluzoras un mājīgas koncepcijas, kuras veicina vēlamu (to, ko cilvēks grib), nevis patiesību”. Bet veicinošā iztēle var saukt palīgā arī īstenības subjektivitāti, kura bijusi ļoti auglīga ģeogrāfijā (74). Piemērs ir ūdensceļa meklējumi pāri Ziemeļamerikai 18. un 19. gadsimtā.

Otra – intuitīvā iztēle ir objektīva tāpēc, ka tiek meklētas reālas koncepcijas. Raits šo procesu uzskata par subjektīvu, jo tiek izmantoti fakti, kurus izraugās ar personīgu iespaidu palīdzību. (Šeit nāk prātā Sauera ainavu morfoloģijas metodika.) Viņš uzskata, ka lielākā daļa pasaules gudrību ir sakrātas ar “meistarīgu, intuitīvu iztēli, nevis ar stingru zinātnisku metodi”. Šādā veidā darbojas pravieši, filozofi, mākslinieki, valstsvīri un zinātnieki (74–75).

ESTĒTISKĀ IZTĒLE

Lielāko uzmanību Raits veltī estētiskajai iztēlei. Šis iztēles analīze ir svarīgs solis modernās cilvēcīgās ģeogrāfijas attīstībā. Līdzīgi Saueram, Raits atgādina, ka modernajā ģeogrāfijā trūkst estētikas, kas piemita senajai Homēra ģeogrāfijai (par to rakstīja arī Humbolts). Pēc viņa domām, bez estētiskās iztēles ģeogrāfija arī turpmāk paliks prozaiska.

Raits uzskata, ka estētisko iztēli veicina “vēlme baudīt pašu iztēles darbību un dot citiem gandarījumu, izsakot rezultātus rakstiskā vai grafiskā veidā”. Mērķi ir divi: vai

nu radīt neatkarīgu mākslas darbu, vai ieviest mākslu praktiskos un zinātniskos darbos. Estētiskā iztēle daudz nodarbojas ar tīri māksliniecisku, subjektīvu pasaules attēlošanu (un, domājot par to šodienas mākslas kontekstos, – ar mākslinieka paša iztēles veidojumiem bez saiknes ar materiālo pasauli, kā arī ar “tīru” mākslas darbu radīšanu, t. i., mākslu bez jebkādām asociācijām). Īstenībai atbilstoša subjektivitāte arī pieder pie mākslas. Šādā kontekstā var darboties ģeogrāfs. Viņš var radīt “kāda reģiona portretu ar uzmanīgu, taču reālu pieeju visām detaļām” vai arī darīt to “ar savu estētiskās iztēles spēku, lai izvēlētos un uzsvērtu tās reģiona īpašības, kuras ir īpatnējas vai raksturīgas” (75).

Raits jautā: kāda ir ģeogrāfu attieksme pret intuitīvu estētisku iztēli? Un atbild: ir tādi, kuri domā, ka tikai ar zinātniskiem principiem var precīzi sastādīt dokumentētu aprakstu par to, kas atrodas zemes virsū; ka precīzus rezultātus var sasniegt tikai ar “bezpersonisku objektivitāti”. Ģeogrāfa ceļam jābūt noteiktam. Estētiskā un intuitīvā pieeja ir mākslinieku, dzejnieku, filozofu, rakstnieku un politiķu sfēra (75–76).

Tomēr esot ģeogrāfi, kuri atzīstot prasmīgu intuīciju ģeogrāfijā (vai Raits te domājis Saueru, to mēs nezinām). Bet arī šie ģeogrāfi neuzticas iztēlei. Raits šos cilvēkus salīdzina ar Odiseja kompanjoniem, kuri airēja laivu, bet aizbāza ausis, lai nedzirdētu sirēnu dziesmu (76). Kādu ceļojuma atstāstījumu būtu devuši šie airētāji? Vai viņu iespaidiem būtu tā “aura, kuru mēs jūtam, lasot “Odiseju””? Viņa ceļabiedru stāsts būtu kā parasts ģeogrāfu stāsts: lietišķs un reāls. Vai Rietumu kultūras vēsture to būtu atcerējusies? Bet Odisejs atgriezās gudrāks un garīgi pacilāts. Viņa stāstā bija pietiekami daudz iztēles, lai to atcerētos gadsimtiem ilgi (76–77).

KĀDA IZTĒLE NEPIECIEŠAMA ĢEOGRĀFIJĀ?

Atbildot uz šo jautājumu, Raits vispirms nosaka trīs cēloņus, kāpēc ģeogrāfi baidās no sirēnu balsim. Tie ir: 1) estētiskā subjektivitāte vienmēr ir nezinātniska un tāpēc rada kļūdas un ilūzijas; 2) estētika ģeogrāfijai neko nedod; 3) tā kā vairumam ģeogrāfu nav estētiskās prasmes, tad viņiem jāatsakās no šādas pieejas (77).

Pirmajā uzskatā Raits nošķir ilūziju no malda. Ne visas ilūzijas ir maldinošas. Metaforas, kā, piemēram, "rūgtas vīnogas", vai pat veseli daiļliteratūras darbi (romāni, eposi) tiek radīti, lai padziļinātu īstenības uztveri. Kā novērtēt estētisku subjektivitāti ģeogrāfijā? Jājautā, vai tā ved uz dziļākām patiesībām vai uz maldiem. Vai tādi izteicieni kā "Sinajas (pussalas) drausmīgais sausums" viņi vai arī sniedz skaidrāku ieskatu reālajā situācijā (77–78)?

Raits nepiekrīt uzskatam, ka estētikai nav vietas ģeogrāfijā. Estētika paspilgtina priekšstatus un palīdz lasītājam vai klausītājam katrā konkrētā situācijā just un redzēt līdzīgi ģeogrāfam. Taču Raits brīdina, ka ģeogrāfs neraksta ceļojumu aprakstus, kur valda personīgais. Ģeogrāfijā subjektivitāte vienmēr kalpo objektivitātei. (Par to šodien varētu debatēt.) Bet pēc šī brīdinājuma Raits uzsver, ka ģeogrāfam jāstrādā tieši estētiskajā jomā, lai piesaistītu cilvēkus, kuri nav ģeogrāfi (78–79).

Trešo uzskatu, resp., ka ģeogrāfiem nav estētiskās prasmes, Raits noliedz pilnīgi. Tā ir ilūzija, kas radusies tāpēc, ka ģeogrāfi vairāk domā par to, kas ir ģeogrāfija, nekā par savām poētiskajām un estētiskajām izjūtām. Raits nenoliedz, ka patiešām ir cilvēki bez iztēles, kuru mēģinājumi estētikā dotu kroplīgus rezultātus. Bet daudziem sirēnu balsis (māksla, poēzija) ir paslēptas sirds dziļumos. Šis balsis netiek uzklautas, jo zinātne un māksla tiek pretstatītas vai uzskatītas par nesavienojamām. Ja sirēnu balsis izceltu un koptu,

nevis noliegtu, ģeogrāfija varētu iegūt tikai lielāku vietu starp zinātnēm (79–80).

Neviens ģeogrāfs vēl nav sarakstījis vērtīgu, interesantu grāmatu par vietu un ainavu, kuru varētu salīdzināt ar izcilākajiem darbiem vēsturē vai ceļojumu literatūrā. Izņēmums varētu būt Aleksandra fon Humbolta pirmo reizi 1809. gadā izdotā “Dabas ainavas” — *Ansichten der Natur* (*Aspects of Nature* 189-?). Grāmata tika iespiesta vairākas reizes, vairākās valodās, un tai bija liela ietekme uz 19. gadsimta dabaszinātni un uzskatiem par dabu. Jāpiemin, ka žurnālists Sebastjans Jungers (*Sebastian Junger*) nesē ir sarakstījis izcilus vietu tēlojumus par Lielajiem sēkļiem (*Grand Banks*) pie Jaunskotijas un par zvejnieku pilsētiņu Glosteru savā dinamiskajā un populārajā grāmatā “Paraugvētra” (*The Perfect Storm* 1997). Ģeogrāfi, klimatologi un okeanogrāfi var šo rakstnieku tikai apskaut.

AIZGŪTI IZTĒLES VEIDOJUMI

Raits domā, ka ģeogrāfiem nav jābalstās tikai uz savu iztēli, ja ir pieejami fantāzijas veidojumi ārpus ģeogrāfijas. Viņš atkal atsaucas uz vēsturi, kur, lai dotu kāda laikmeta izjūtu, bieži izmanto subjektīvus šā laikmeta dokumentus. Kāpēc ģeogrāfi nelieto šādus dokumentus, kas lieliski izceltu vietas izjūtu un uztveri? Un kāpēc gan nelasīt estētiski kvalitatīvus darbus, lai paceltu mūsu rakstu limeni, jautā Raits (80–81).

Izcilas ģeogrāfisko tēlojumu vērtības ārpus formālās (t. i., oficiālās) ģeogrāfijas loka Raits saskata literatūrā, poēzijā, gleznās, ceļojumu aprakstos. Daudz kas lielajā mākslas un informācijas masā ģeogrāfam nebūs vērtīgs. Tomēr tajā atradīsies arī tādi materiāli, kuri iedziļinās tieši tajos jautājumos, par kuriem interesējas ģeogrāfs (80).

Raits piemērus nedod, taču tādu ir daudz, it sevišķi zemēs, vietu un ainavu jomā, atsevišķās laikmeta ainās un cilvēka dzīves situācijās. Latviešu literatūra ir bagāta ar mūsu mīļo lauku un sētu ainavu aprakstiem un tēliem dažādos gadalaikos un cilvēka mūža mijās. Nāk prātā brāļi Kaudzītes, Blaumanis, Brigadere, Jaunsudrabiņš, kā arī Virza (lai gan "Straumēnos" ir attēlots mistisks, vispārināts sētas un lauku tēls un dzīve). Arī mūsu literatūras un tradicionālās kultūras pamatiežos – dainās – mēs atrodam bagātu materiālu par mūsu priekšteču ģeogrāfiskās vides percepcijām un uzskatiem. Lai gan formālā ainavas jēga viņiem bija sveša, dainās ir bagāta informācija par laukiem, mežiem, ūdeņiem, dzīvniekiem, augiem un gadalaikiem.

Sevišķi bagāti ģeogrāfiskās vides un ainavu tēli rodami latviešu ainavu glezniecībā. Ja par Latvijas ģeogrāfiju un kultūru rakstītu svešzemniekiem domātu grāmatu, kā gan citādi varētu dot viņiem ieskatu par vienkāršajām lauku ainavām un dzīvi laukos, kas mums bijusi tik svarīga, ja ne ar gleznu palīdzību? Rozentāls un Purvītis kāpināja latviešu lauku ainavas un dzīves uztveri, mācīja latviešiem redzēt un just šīs ainavas un cilvēkus, un viņu darbi var līdzēt ārzemniekiem ieskatīties latviešu zemē un dvēselē. (Manus amerikāņu studentus it sevišķi ir saistījuši Purviša lauku sētu attēli un Rozentāla "Gavilējošie bērni", "Melnā čūska miltus mala", "No baznīcas" un dažādas mistiskas būtnes dabā, kuras viņš gleznoja.)

Daudz ģeogrāfiskās iztēles bagātību ir ārzemju mākslā. Gētes "Itālijas ceļojums" (*Italienische Reise* 1976), Šatobriāna (*Chateaubriand*) "Ceļojums no Parīzes uz Jeruzalemi" (*Itineraire de Paris a Jerusalem* [1806–1807], 1946) ir klasiski darbi, kuros attēlotas gan ainavas, gan cilvēka jūtas un vides uztvere. Kā raksta Glekens (1969, 48), no šodienas viedokļa šos domātājus interesēja vides percepcijas. Glekens uzsver, ka sevišķi svarīgs šajā ziņā ir Šatobriāns:

Šatobriāna rakstos atrodam modernus dabas izskaidrojumus – ne zinātniskas koncepcijas, bet dabu kā unikālu telpisku fenomenu, kas spēj izraisīt domas, jūtas un pat radības miklu saprašanu, kā arī ainavu skatu izskaidrojumus, kas ir svarīga tēma, ja padomājam par subjektīvajiem uzskatiem un estētiskajām un vēsturiskajām asociācijām, kas definēja ainavu skatus (*scenery*).

Gēte, Šatobriāns, angļu dzejnieks Vērdsverts (*Wordsworth*) un citi deva paraugus lasītājiem, ko katrā vietā just un uztvert. Tā cilvēku apziņā iegāja romantisma laikmeta jēdzieni par melanholiju pie klasiskajām drupām un aizlaicīgos mūžamežos, par priecīgām, saulainām jūtām Grieķijas Vidusjūras ainavās. Tā paplašinājās idejas par gleznainām un vēsturiskām ainavām un to saudzēšanu. Šī literatūra ir cieši saistīta ar ģeogrāfisko literatūru, kā to skaidri izprata Humbolts (1847).

Flobērs, Igo, Dikenss, Hārdijs – viņi visi pratuši izcili attēlot vietas, ainavas un cilvēku mijiedarbību ar vidi. Selmas Lāgerlēvas “Nilsa Holgersona ceļojums ar meža zosīm” (1920) ir rakstīta gluži kā ģeogrāfijas mācību grāmata par Zviedriju. Džona Steinbeka (*Steinbeck*) “Dusmu augļi” (1940) ir viena no derīgākajām grāmatām par dzīvi un ģeogrāfiju Amerikas Lielajos līdzenumos. Viņa “Austrumos no Ēdenes” (1994) atklāj vienu Kalifornijas ainavu visos dziļumos. “Konservu fabriku rinda” (1945) ir klasisks mazas vietas dzīves atainojums. Norvēģis Ole Rolvegs (*Rolvaag* 1964) dod ieskatu traģiskajos norvēģu piedzīvojumos, attīstot fermas Dakotas pavalstu pierobežā. Neaizmirsīsim arī mūsu pašu Zentu Mauriņu, kura mums ir devusi tik daudzus ģeogrāfiskus tēlus no saviem ceļojumiem un piedzīvojumiem trimdā.

Varu šeit tikai pieminēt citu mākslas nozaru lomu ainavu un dabas uztverē. Salvators Rosa, Klods Lorēns, Nikolā

Pusēns bija gleznotāji, kuru darbos atklājās modernās ainavu un dabas uztveres aizsākumi. Brāmss un Vāgners dažreiz tieši ieklausījās dabā. Amerikāņu modernais komponists Čārlzs Aivss spēja mūzikā attēlot ļoti reālas mazpilsētiņu ielas un citas ainavas. Protams, daudz izcilu ģeogrāfisku tēmu atrodam filmās, lai gan Holivudai ar retiem izņēmumiem vietu un ainavu ģeogrāfiski pareizā perspektīva ir pilnīgi vienaldzīga (piemēram, Toronto vairākkārt ir lietota kā Ņujorkas aizvietotāja lētākas filmēšanas dēļ, un Monumentu ielejas ainavas daudzās filmās pārstāv visus Amerikas Rietumus).

Katram lasītājam būs savi iemīļoti piemēri. Ir skaidrs, ka mākslās atrodams daudz materiālu, kurus ģeogrāfi varētu izmantot savos rakstos un mācībās. Raita inspirēta, 60. gados "ainava un literatūra" ieviesās ģeogrāfijas debatēs kā tēma. Tomēr vairumam ģeogrāfu šī tēma ir palikusi debašu stadijā.

RAITA CERĪBAS UZ IZTĒLI UN ESTĒTIKU ĢEOGRĀFIJĀ

Raita domas par iztēli un estētiku ģeogrāfijā beidzas ar cerībām, ka ģeogrāfi, vismaz daži, tuvināsies humanitārajām zinātnēm. Viņš tic, ka daži pētnieki (un pasniedzēji) varētu studēt *ģeogrāfisko zinātni*, kuru viņš dēvē (bez nodoma šo terminu ieviest ģeogrāfiskajā literatūrā) par *geosophy* (ģeozofiju). Kā piemēru viņš atkal min vēsturi. Tāpat kā vēstures prakses pētišana (*historiography*), ģeozofija pētītu, kādā veidā ģeogrāfi sastāda savas zināšanas par pasauli un kāda ir šo zināšanu izteiksme ģeogrāfu rakstos gan pagātnē, gan tagadnē no visiem viedokļiem – gan patiesībās, gan nepatiesībās. Tā pētītu dažādu cilvēku ģeogrāfiskos priekšstatus: "zemnieku un zvejnieku, tirgus direktoru un dzejnieku, rakstnieku un gleznotāju, beduīnu un hotentotu". Pat zinātnisko ģeogrāfu darbus tā pētītu no subjektīvā viedokļa,

t. i., vadoties no vēlmēm un aizspriedumiem, kas ietekmējuši viņu teorijas (82–83).

Raits aizrāda, ka ģeozofija nav zinātne, kurā var lietot eksakto zinātņu metodes. Lai gan nekas neliedz objektīvi studēt idejas, ir jāsaprot, ka objektivitātei ir robežas. Galvenais, kā uzsver Raits, ir tas, ka, studējot ģeogrāfiskās idejas, jāuztver plaši konteksti, kuros mēs darbojamies. Tas “palīdz labāk izprast zinātniskās ģeogrāfijas attiecības ar vēsturiskajiem un kultūras apstākļiem”. Raits neierobežo ģeogrāfiskās idejas tikai formālās oficiālās ģeogrāfijas jomā (84–86):

... viena vai otra veida ģeogrāfiskās zināšanas ir vispārcilvēciskas un nekādā ziņā nav ģeogrāfu monopols. Katrs cilvēks zina kaut ko no ģeogrāfijas, un riskēšu teikt, ka arī daudzi dzīvnieki zina.

Lai nu kā būtu ar dzīvniekiem, šādas zināšanas... tiek iegūtas pirmām kārtām ar daudziem un dažādiem novērojumiem – sākot no akmens laikmeta cilvēka skata uz tālām kalnu grēdām līdz ģeodēziskiem mērījumiem... Zināšanu uzkrāšana tālāk sarežģītā mijiedarbībā iespaido kultūras un psiholoģiskos faktorus. Tās koncepcijas sniedzās no tīri personīgām, subjektīvām zemnieka vai mednieka impresijām līdz tām, kuras iegūst ar precīziem matemātiskiem aprēķiniem... un smalki izstrādātu statistiku. Tās izteic ne tikai zinātniski, bet arī iekļauj literatūrā un mākslā. Var teikt, ka gandrīz visas cilvēka nodarbības, sākot no lauka kaplēšanas, grāmatas rakstīšanas, tirgošanās līdz evaņģēlija sludināšanai un karošanai, zināmā mērā ir ģeogrāfisko zināšanu ietekmētas.

Pēc Raita uzskatiem, ģeogrāfiskās zinības vēsture, lai gan teorētiski milzīga apjomā, nav tik atšķirīga kā eksaktās un humanitārās zinātnes vēsture vai arī kā šodienas civilizācijas vēsture. Ir pat priekšrocības, “jo ģeogrāfija apvieno plašus un raksturīgus cilvēku pasākumus, domas, emocijas

un darbības metodes”. Raits ir pārliecināts, ka šā priekšmeta “pētīšana un mācīšana piedāvā *izcilas izglītības un kultūras vērtības*” (86; izcēlums mans – E. V. B.).

EPILOGS: UZ ĢEOGRĀFIJU KĀ CILVĒCĪGU ZINĀTNI

Raits beidz savu eseju ar cerību, ka vispārīgā ģeogrāfija turpinās veidot saiknes ar ekoloģiju, augsnes zinātni, lauksaimniecības un industriālo ekonomiku, kā arī kultūrantropoloģiju. Viņš nožēlo, ka saiknes ar ģeoloģiju un ģeofiziku paliekot vājākas. Tikpat svarīga, viņaprāt, ir ciešāka sadarbība ar vēstures un humanitāro zinātņu speciālistiem. Tomēr visvairāk viņš interesējas par to, lai līdzās dabas un sociālajām zinātnēm – tām, kuras pētī “ārējo īstenību”, – būtu arī humanitārās, t. i., mākslas un rakstu darbu pētījumi, kas analizētu cilvēku “piedzīvojumu subjektīvo pasauli un izteiles izpausmes”. Viņš cer, ka atradīsies profesori, kuri “pētīs zinātnisko ģeozofiju”, kuri pievērsīsies “ģeogrāfiskajām koncepcijām” un nodarbosies ar “estētisko ģeozofiju” – “ģeogrāfisko koncepciju pētīšanu literatūrā un mākslā”. Tas ir sirēnu sauciens, kuram ir sekojuši literatūras vēsturnieki, bet ne ģeogrāfi. Raits baidās no prozaiskas ģeogrāfijas, kura studentos un sabiedrībā nespēj atmodināt poētisko un mākslas iztēli. Šo jauno ģeogrāfu stils būtu skaidrs un atturīgi māksliniecisks (šeit Raits domā kā īsts Jaunanglijas pārstāvis). Sirēnu dziesma aicinātu viņus ceļot varbūt “uz visfascinējošāko no visām *terrae incognitae*”, uz to, “kura atrodas cilvēku prātā un sirdī” (87–88).

Ģeozofija nekļuva par populāru zinātnisku darbalauku, tomēr “tieši vai netieši” argumentēja, ka cilvēciskajai ģeogrāfijai jāmeklē citi ceļi, tādi, kas atšķiras no pozitīvisma (Johnston 1987, 150).

II. ĢEOGRĀFIJA, PIEREDZE, IZTĒLE: DEVIDS LOUENTĀLS (1923)

Raita idejām 60. gados bija liela ietekme uz kultūras, vēstures, izturēšanās (*behavioral*) un percepciju ģeogrāfiju. Taču līdz 1961. gadam šī ietekme bija netieša. Tā nāca līdz ar Devida Louentāla sākotnējo, plaši citēto un vairākas reizes publicēto eseju "Ģeogrāfija, pieredze un iztēle: uz ģeogrāfisku zināšanas veidu" *Geography, experience, and imagination: Towards a geographical epistemology*, 1961). Eseja virzīja uz priekšu Raita ģeozofijas ideju, attīstot teoriju par ģeogrāfisko pasaules zināšanu – *visu ģeogrāfisko zināšanu: pašapzināto, pieredzēto, instinktīvo*. Taču šodien (Lowenthal 1994) Louentāls redz eseju plašāk tā laikmeta kontekstā. "Kvantitatīvā revolūcija", kas bija pārņēmusi ģeogrāfiju, uzskatīja fizikas likumus par "telpas reliģiju, kurā tika glabāta matemātikas mistika. Es rakstīju, reaģējot uz šo tumšo misticismu." Savu toreizējo mērķi viņš izsaka ļoti vienkārši: "... es gribēju redzēt, kā cilvēki mēģina saprast savu pasauli." Tajā laikā ģeogrāfi pētīja tikai *cilvēku pasauli, bet ne pasauli cilvēkos* (lai gan šodien lielākā daļa ģeogrāfu turpina veco tradīciju). Tas viņu ieveda tādos "eksotiskos" pētniecības laukos kā etnozīnātne, cilvēka mainīgās ilgtermiņa atmiņas pētījumos un "sirreālajās sapņu un parādību ainavās". Šī bija subjektīva un personiska sfēra, kuru šodien pēti daudzi sociālie zinātnieki. Louentāla loģika teica, ka cilvēku *vides percepcijas* veido "visus vides vērtējumus un darbību vidē".

Louentāls analizēja, kā iegūst un veido vides percepcijas, kā tās "nodod tālāk, maina un integrē konceptuālās sistēmās, un secināja, ka "ģeogrāfiskais apvārsnis dažādiem cilvēku grupējumiem ir atšķirīgs" (1961, 241).* Lai veiktu šādus pētījumus, Louentālam bija jāiesaistās, kā raksta Livingstons: "... pretrunās starp ārējo izskatu un īstenību, konceptuālo un empīrisko, personālo un kopīgo, privāto

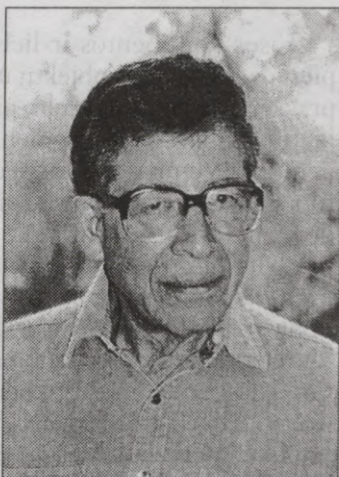
* Turpmāk citēšu tikai šīs esejas lappuses.

un publisko, subjektu un objektu, individuālo un sociālo..." (Livingstone, 1994). Citiem vārdiem sakot, viņš atklāja ģeogrāfu pamatproblēmu: kā apvienot zinātnes un mākslas pieeju fenomenu pasaulei. Šī problēma vēl nav atrisināta. (Taču, pēc manām domām, zinātni un mākslu var pieņemt kā divus paralēlus ceļus uz patiesību, nejaucot patiesības vērtēšanas metodes, t. i., nevērtējot mākslu zinātniski un zinātni mākslinieciski. – Skat. Bunkše 1996.)

Šī eseja tiek atzīta par tā saukto percepciju, kā arī uztveres un izturēšanās ģeogrāfijas (*behavioral geography*) sākumu. Plašākā kontekstā eseja pārstāv cilvēcīgās ģeogrāfijas atjaunošanu, kurai ir piederīgi arī tādi vārdi kā Eva Teilore (*Eva Taylor*), Klerenss Glekens (*Clarence Glacken*), Pols Vītlijs (*Paul Wheatley*), Ji Fu Tuans (*Yi-Fu Tuan*) (Livingstone 1994, 209–210) un Anna Batimere. Savas idejas Louentāls attīstīja tālāk ainavu pētījumos. Tajos ainavu un dabas percepciju izteiksme literatūrā un citās mākslās tika apvienota ar ainavu percepciju un vērtību izteiksmi kultūrvidēs Anglijā un Amerikā (piemēram, *Lowenthal and Prince* 1965, *Lowenthal* 1968). Savos ar idejām bagātajos un *belles-lettres* stilā sarakstītajos darbos Louentāls ieviesa pilnīgi jaunas strāvas ģeogrāfijā, kuras nāca no zinātnēm ārpus ģeogrāfijas – no filozofiskās psiholoģijas (Livingstone 1994, 209), antropoloģijas, pedagoģijas, bioloģijas, filoloģijas, vēstures un pat utopiskās fantāzijas (Powell 1994, 212) –, tādā veidā dodot jaunu dinamiku Sauera Bērklijas ainavu skolas un Raita ģeozofijas idejām un cilvēcīgai ģeogrāfijai vispār, lai arī šodien tikai ģeogrāfu minoritāte pārstāv šo virzienu.

ĪSA BIOGRĀFIJA

Deivids Louentāls ir viens no šā gadsimta izcilākajiem un pazīstamākajiem ģeogrāfiem (lai gan pēdējā laikā viņš sevi dēvē vienkārši par vēsturnieku). Neapšaubāmi viņš ir viens no Raita iecerētajiem estētikas, poēzijas un iztēles zinātniekiem. Kā Raita students Louentāls ne tikai paplašināja Raita idejas pasaulē, viņš deva tām jaunus izskaidrojumus un izveidoja perceptiju zinātņi ģeogrāfijā. Viņš pieder pie Bērklijas ainavu ģeogrāfiem un arī pie plašās humanitārās zinātnes.

Louentāla izglītība un darbs vien atklāj daudz. Viņam ir Hārvarda universitātes bakalaura grāds literatūrā; Kalifornijas universitātes Bērklijā (resp., ainavu skolas) maģistra grāds ģeogrāfijā un Viskonsinas universitātes doktora grāds vēsturiskajā ģeogrāfijā. Tāpat kā Raitis, Louentāls sākumā strādāja Amerikas Ģeogrāfu asociācijas ietvaros. Bet lielāko daļu savas darba dzīves viņš ir pavadījis universitātes koledžā Londonā, kur turpina strādāt kā *emeritus* profesors. Louentāls ir sarakstījis gandrīz divdesmit grāmatu par dažādām kultūrģeogrāfijas tēmām, par cilvēku telpas un laika uztveri vēsturiski ģeogrāfiskos kontekstos un par kultūrmantojumiem ainavās. Viņa pēdējās divas grāmatas (1985, 1996) ir mūža darba kulminācija – dziļi, plaši pētījumi par šā gadsimta attiecībām ar pagātņi, par to, kā šīs attiecības parādās psiholoģijā, literatūrā, arhitektūrā, pilsētplānošanā un materiālās pagātņes (resp., arhitektūras un ainavu) saudzēšanā. Lai attīstītu savu galveno tēmu, ka 20. gadsimta cil-

vēkam "pagātne ir sveša zeme" (1985), Louentāls sevišķi iedziļinājies Freida un Prusta darbos.

Visos kontinentos ir liels pieprasījums pēc Louentāla pieredzes pagātnes objektu un vietu saudzēšanas teorijā un praksē. Viņš nemitīgi ceļo, piedaloties konferencēs kā vieslektors un konsultants. Viens no Louentāla interesantākajiem uzdevumiem vēsturisko objektu saudzēšanā bija dot filozofisku analīzi domstarpībām starp Britu muzeju Londonā un Grieķijas kādreizējo kultūras ministru, netaisni Melīnu Merkurī par tā sauktajiem "Eldzīna marmoriem" (*Elgin Marbles*). Šie "marmori", resp., skulptūras, ieskaitot Partenona frīzi, tika aizvesti uz Angliju 1803.–1812. gadā (ar Turcijas atļauju) un vēlāk par nelielu summu nopirkti no Grieķijas. Louentāls argumentēja, kādēļ "marmoriem" vajadzētu palikt Britu muzejā. Saudzēšana, pieejamība plašai publikai un neiejaukšanās vēstures notikumos bija Louentāla argumenti. Labi zinot Louentāla simpātijas pret mazām tautām – daudzreiz runājām arī par Latvijas neatkarību –, viņa nostāja mani pārsteidza. Bet mans strīds ar viņu šajā lietā Grieķijai nepalīdzēja, un Louentāls palika pie sava viedokļa. Skulptūras palika Londonā.

CENTRĀLĀ TĒMA: ĀRĒJĀ PASAULE UN "ATTĒLI MŪSU PRĀTĀ"

Louentāla esejas tēmu Raits sauca par "visbrīnumaināko *terrae incognitae* – to, kas atrodas cilvēku prātā un sirdī". Louentāls grib atklāt šo nezināmo zemju dabu un to attiecības ar ārējo pasauli (241).

Vispirms Louentāls izvirza labi zināmu patiesību: ārējās pasaules īstenība atšķiras no tās attēla cilvēkā. Daži ģeogrāfijas aspekti ir saprotami tikai speciālistiem. Tajā pašā laikā ir daudz labi pazīstamu lietu, kuras ģeogrāfijā nav minētas gandrīz nemaz. Tomēr ģeogrāfijas saturs ir tuvāks

cilvēku ikdienas sarunām nekā jebkuras citas zinātnes saturs. Tagadne un cilvēka ikdienišķā dzīve nekad nav pārāk tālu no ģeogrāfu interesēm. Izņemot vēsturi un antropoloģiju, lielākā daļa zinātņu ir formālākas un vispārinošākas nekā ģeogrāfija. Bet ģeogrāfu ziņkārība tomēr atšķiras no vispārīgās zinātkāres par pasauli – redzesloks ir šaurāks, ir vairāk apziņas, kārtības, objektivitātes, tā nav idiosinkrāziska, un tajā ir vairāk teorijas. Taču katrs cilvēks savā veidā ir ģeogrāfs, jo interese par cilvēka dabu un vidi ir visiem (241–242).

Cilvēku vispārīgās, kopīgās ģeogrāfiskās idejas par pasauli ietver dažādu zemeslodes apvidu formu un saturu. Tās ielūkojas pagātnē, tagadnē un nākotnē. Šādas idejas vairojas “sarunu plūdus” par gaismas stariem, tabulām, cilvēkiem, pirmskaitļiem, prieku un ļaunumu. Tā ir ideju plūsma, kura sastāv no

patiesībām un kļūdām, neapstrīdamiem faktiem un neizskaidrojamām attiecībām, pašsaprotamiem likumiem un nenoteiktām hipotēzēm. No faktiem, kas ņemti no dabas un sociālām zinātnēm, no vēstures, veselā saprāta, no intuīcijas un no mistiska piedzīvojuma. Dažas lietas tiek grupētas telpiski, dažas hronoloģiskā secībā, dažas tiek vienkārši apvienotas... ir aspekti, kas mūsu kopējā universā liekas unikāli, bezjēdzīgi, haotiski: kādas zemes iedzīvotāji, kāda reģiona precīzs raksturojums, kāda kalna forma (242).

Louentāla esejas galvenā tēma – un lielākā problēma ģeogrāfiem – ir cilvēces vispārīgās ģeozofijas pārskats un analīze, kas rāda, ka ikkatra kultūra ir pārāk daudzpusīga un komplicēta, lai to raksturotu ar dažiem vispārinājumiem. Ģeozofijas vietā viņš lieto antropoloģijā pieņemto jēdzienu *world view**, kuru varam tulkot kā pasaules attēlu vai pasaul-

* Vārds *view* – skats jeb attēls – tiek lietots vispārinātā nozīmē un ietver visas maņas, domas, aizspriedumus, ticību utt.

skatu, ar ko katrs indivīds un katrs kultūras grupējums izskaidro savu vidi. Louentāls analizē, kā pasauleskats varētu izpausties dažādos sociālos un kultūras grupējumos. Viņš secina, ka daži universāli vispārinājumi ietver daudzus un dažādus uztveres veidus. Runājot par Louentāla pētījumu īsumā: pēc viņa esejas izlasišanas kultūrģeogrāfs vairs nespēj vienkārši vispārināt kādas nācijas, tautas vai zemes iedzīvotāju uztveri par ģeogrāfiju, viņu vidi, citiem kultūras grupējumiem vai viņu nacionālo un etnisko pagātņi.* Un kultūru vairs nevar uzskatīt par monolītu ideju un uzskatu objektu, kuru viena paaudze nodod kā mantojumu citai paaudzei vai grupai. Kultūra ir dinamisks process, kurā lielākā vai mazākā mērā ir iesaistīti visi cilvēki.

Lai analizētu pasaules ainu, Louentāls apskata tēmu no piecām pusēm, dodot dziļāku jēgu izpratnei par kultūru kā par dinamisku un daudzveidīgu procesu cilvēka attiecībās ar viņa sociālo un dabisko vidi.

1. *Universāli pieņemti pasauleskats aspekti.* Lai cik komplicēta un daudzveidīga būtu pasaule, tomēr pastāv

---

* Protams, Louentāls nav pirmais, kam ir šādi uzskati. Daudzi Rietumu vēsturnieki, antropologi un ģeogrāfi jau sen ir nolieguši tādas idejas kā "tauta", "tautas prāts" vai "kāda reģiona cilvēku prāts" (piemēram, latgaliešu), uzskatot tos par mistiskiem romantisma ēras izdomājumiem. Tāpat daudz ir rakstīts par nacionāliem stereotipiem. Šādi stereotipi ir katrā nācijā – cilvēki, kuri izpilda it kā nacionāla teātra lomas, ģērbjoties un uzvedoties pēc stereotipa noteikumiem. Tā, piemēram, Anglijā var atrast "lauku džentlmeni" *Harris Tweed* (Skotijā austas vilnas) žaketē ar ādas uzšuvēm uz elkoņiem un ar gariem, zaļiem mednieka vai dārznieka gumijas zābakiem. Un Latvijā vēl ir švaukti un ķenči. Bet cik daudzi no vispārīgās iedzīvotāju kopas ietilpst stereotipā? Pieci vai desmit procenti? Katrā ziņā, īpaši modernajā pasaulē, piemēram, Londonas metro, izskats un uzvešanās neliecina par vācieti, francūzi vai angli. Arī pēc valodas vairs nevar droši noteikt cilvēka nacionālo piederību, it sevišķi, ja viņš runā angļu valodā. (Pat daudzi vācieši ir zaudējuši savu smago akcentu angļu valodā.) Protams, rietumnieki turpina attiecināt stereotipus uz cilvēkiem, kuri atrodas ārpus Rietumu kultūras loka. Latvietis viegli tiek uzskatīts par krievu vai vienkārši par austrumeiropieti, un visi aziāti liekas līdzīgi. Bet vai tie nav tie paši mūžsenie vienkāršotie uzskati par svešiniekiem? Vai stereotipus var attiecināt uz visiem Austrumeiropas, Āfrikas un Austrumu cilvēkiem?

savstarpēja saprašanās par to, kāda tā ir un kāda kārtība tajā valda. Katrs cilvēks var dot savus izskaidrojumus, bet bez "vienošanās par pamatlietu dabu" nebūtu iespējams nedz "radīt zinātni, uzturēt veselu saprātu", nedz arī argumentēt. Pat revolucionāram ir jārunā cilvēkiem saprotamā valodā. Louentāls šeit diskutē par "publiskajām zināšanām", kuras, vismaz teorētiski, var apstiprināt. Tā, piemēram, cītīgs ārzemnieks varētu iemācīties apmēram to pašu publisko ģeogrāfiju, kuru zina latvieši; un, ja iemācītos ķīniešu rakstu valodu, varētu apgūt arī ķīniešu publisko ģeogrāfiju. Bet ģeogrāfiskas zināšanas nav tikai ģeogrāfiem – "tās ir miljoniem amatieru visā pasaulē". Lielākā daļa cilvēku zina vismaz pasaules ainas pamatprincipus. Izņēmumi ir vēl daži izolētie cilvēki pirmatnējās vidēs. Ir arī daudzi, kas zina maz par to, kas notiek ārpus viņu dzīves loka. Tomēr arī cilvēki bez zinātniskas izglītības spēj saprast dažus zinātniskus principus: "... vertikālās dimensijas normālo attiecību pret zemi; unikālo objektu kontekstus zemes virsū; parasto zemes, gaisa un ūdeņu struktūru, smagumu, izskatu un fizisko stāvokli; regulāro pāreju no dienas uz nakti; telpas sadalīšanu pēc indivīda, ģimenes vai grupas vajadzībām." Pamatuztverēm modernajā pasaulē arvien vairāk nāk klāt sabiedrībā akceptētās ģeogrāfijas, kuras sastāv no zinātniskiem un apkopotiem faktiem. Arvien vairāk cilvēku zina šādas ģeogrāfijas interpretācijas (lai gan jāpiebilst, ka, pēc aptauju secinājumiem, tādas valstis kā Amerika un Krievija šajā sfērā ir atpalikušas no citām attīstītām valstīm). Louentāls norāda, ka pirms pieciem gadsimtiem ģeogrāfiskā telpas apziņa bija primāra vai reģionāla, bet šodien tā ir globāla (242–243).

2. *Vienprātība par vispārīgo ģeogrāfiju – ne visi to pieņem.* Pasaules apvārsni nepazīna tā sauktie "primitīvie" cilvēki, kuri "dzīvoja, nezināmas telpas ieskausti, un kuru dzīvesvietas robežtelpā mita pārkairinātas iztēles radīti tēli" (*Boulding* 1956, citāts: 243). Bet arī šodienas cilvēki pasaules apvārsni

pieņem tikai teorētiski, nevis praksē. Var pat teikt, ka "primitīvie" cilvēki vismaz aptuveni zināja visu ģeogrāfiju, kas bija pazīstama kultūras grupai, pie kuras tie piederēja. Turpretim Rietumu zinātniskajā kopienā nav neviena cilvēka, kas zinātu vairāk par mazu daļiņu "no publiskās, teorētiski iespējamās pasaules uztveres". Eksaktās zinātnes attīstās tik ātri, tās ir tik specializētas, ar pārblīvētu tehnisko terminoloģiju un zināšanu stingrību, ka cilvēks nespēj tikt līdz šim apvārsnim, kurš atvirzās aizvien tālāk (243).

Šeit jāpiemin, ka ģeozofijas vēsturē pēdējais cilvēks, kas spēja zināt gandrīz visu iespējamo par pasauli un kosmosu, bija Aleksandrs fon Humbolts, kurš paguva izdot savu lielo darbu "Kosmoss" pirms savas nāves 1859. gadā. Viņš bija 90 gadu vecs – tāpat palīdzēja garais mūžs un, iespējams, tas, ka viņš palika neprecējies (*Bunkše* 1981).

Louentāls piezīmē – mēs ne vienmēr varam būt droši, ka mūsu individuālās pasaules ainas ir universālas. "Cilvēki, kuri pilnīgi uzticas kādam vienprātīgam uzskatam, var kļūmīgi pieņemt, ka viņu pasaules uztvere ir universāla." Mēs arī ticam zinātnei, kura dod mums lielu daļu no mūsu pasaules ainas. Bet ir iespējams, ka neesam zinātņi sapratuši. Kā norāda Louentāls, savā uztverē par pasaules kopainu mēs līdzināmies mātei, kura, skatoties uz savu neveiklo dēlu parādē, secina, ka "neviens neprata iet kopsoli, tikai mans Jānītis" (244–245).

3. *Ne visiem vienas kultūras kopienas cilvēkiem ir viena un tā pati pasaules aina.* Tikai pieauguši cilvēki ar veselu saprātu un darbīgu uztveri spēj dalīties savās fundamentālajās pasaules ainās. Idiotiem trūkst telpas, laika un cēloņu izpratnes. Psihopāti nespēj sevi atšķirt no ārējās pasaules. Mistiķi, klaustrofobiķi un agorafobiķi (kuri baidās no ārējās telpas) redz savu ķermeni ciešā mijiedarbībā ar ārējo pasauli un nespēj sevi atšķirt no dabas. Šizofrēniķi spēj samazināt

lietu lielumu, bet pārspilē attālumus. Smadzeņu ievainojumi traucē cilvēkam uzturēt kārtību viņa vidē, tāpēc viņi neatceras zināmas vietas. Telpiskās attiecības ir grūti saprast cilvēkiem, kuriem ir afāzija (*aphasia*), apraksija (*apraxia*) un agnozija (*agnosia*). Cilvēki, kuri slimo ar citām halucināciju slimībām, var uztvert objektu formas, bet nespēj noteikt ne to skaitu, ne lielumu, ne atsevišķos veidojumus. "Objekti viņiem vienmēr ir kustīgi un vienmēr atrodas nenoteiktā attālumā" (244).

Lai iegūtu pasaules kopainu, ir jābūt veselām maņām un tām jāstrādā kopā (*synesthesia*), jo, paļaujoties tikai uz vienu maņu, piemēram, redzi, pasaule top abstrakta (244). (Šeit var domāt par faktu, ka modernajā pasaulē redze ir pārmērīgi svarīga; tāvad vides uztvere varētu būt pārmērīgi abstrakta.)

Mazi bērni un veci cilvēki ir vāji ģeogrāfi. Pirms bērns nav paaudzies, tas nespēj uztvert pasauli tā, kā to uztver citi. Paiet daudz gadu, līdz bērns apzinās, ka pasauli var redzēt no daudzām perspektīvām un ka, lai sazinātos ar citiem cilvēkiem, tieši ir vajadzīgas vairākas perspektīvas. Bērni redz universu ar sevi centrā. Zidainis "ir universs". Mazam bērnam viņa pasaulē viss ir dzīvs, ar noteiktu mērķi, ar gribu un pašapziņu, cilvēka radīts vai "radīts cilvēkam – viņam seko saule, viņa vecāki ir taisījuši kalnus, koki dzīvo tāpēc, ka tos stādījuši vecāki". Kā raksta šveicietis Žans Pjažē (*Jean Piaget* 1960, citāts: 244), bērns domā, ka visa materiālā pasaule ir paklausīga un tāpēc dzīva. Sevišķi grūti ir atteikties no ticības, ka dzīvām un nedzīvām būtnēm ir personīgā dzīve un dvēsele, jo nav nekādas personīgas pieredzes, kas pierādītu, ka saulei un mākoņiem nepiemīt apziņa. Tam vajadzīga objektivitāte percepcijās un spēja saprast koncepcionālo (mehānistisko) domāšanu. Vecumdienās, kad samazinās maņu spējas, notiek attālināšanās no īstenības, "tiek burtiski radīta otra bērība" (244–245).

Protams, bērnu ģeogrāfiskās percepcijas ir līdzīgas cita citai, bet trūkst konceptuālas domu apmaiņas un kopīgas izpratnes. Lai arī viņu zīmētie attēli ir līdzīgi, “viņiem trūkst jebkāda *kopīga* viedokļa par lietu dabu” (245).

4. “*Vispārīgās vienprātības mainība.*” Louentāla analizē pasauleskats ir nepastāvīgs: “Tā nav pasaule, kuru zināja mūsu vecāki, un tā nav arī pasaule, kuru zina mūsu bērni.” Zeme mainās, un katra paaudze atrod jaunus faktus un izgudro par tiem savas koncepcijas. Louentāls citē Heraklītu: “Nevar divreiz iekāpt tajā pašā upē, jo tur vienmēr ietek jauni ūdeņi.” Vispārīgā vienprātība mainās lēni, jo pagātne tiek uzskatīta par kopīgo ceļrādi, kas diktē, kā izturēties pasaulē. Ja jaunas teorijas neiederas vecajos ietvaros, tad turas tām pretī. Izmaiņas pasaules uzskatos notiek, bet lēni. Labs pierādījums ir ainavu estētika. 17. gadsimtā daudzi zinātnieki ticēja, ka zemeslode reiz bijusi kā ola, “gluda, vienmērīga un vienāda, bez kalniem un jūrām”. Bet Dievs sodījis cilvēkus par grēkiem un salauzis šo jauko ainavu kalnos, okeāna dziļumos un kontinentos. Šādu pasaules vēsturi mainīja nevis zinātne, bet gan labsirdīgāks skats uz cilvēku, Dievu un dabu. Senatnē kalni tika uzskatīti par neglītiem, toties 18. gadsimtā tie kļuva par dižiem (Nicholson 1959, citāts: 246).

5. *Uz cilvēci centrēta pasaules aina (anthropocentric).* Ar šo tēmu Louentāls izveido teorētiskos pamatus vides uztveres (*environmental perception*) zinātnei. Viņš konkrēti pamato, kādā ziņā ir svarīga Raita “ģeogrāfija cilvēka sirdī un prātā”, kā arī – kas un kādi varētu būt šo pētījumu subjekti.

Louentāls uzskata, ka “pilnīgākā pasaules uztvere, ko cilvēks spēj izveidot, dod tikai daļēju priekšstatu – tā ir aina, kuras centrā ir cilvēks”. Nenovēršami universs tiek skatīts no cilvēka viedokļa un viņa dzīves situācijām. Tā,

piemēram, laika skala klimatoloģijā atbilst vairāk cilvēka dzīves garumam, nevis loģikai. Sienāžu fizikālā uztvere būtu citāda nekā cilvēkiem. Cilvēki vērtē vidi atbilstoši savām vajadzībām un nodomiem. Vides uztveri jeb percepcijas ierobežo ne tikai nepieciešamība un nolūki, bet arī cilvēka maņu fizikālās un bioloģiskās struktūras. Cilvēka dabiskās maņu dotības ir ierobežotas, tāpēc mēs dzīvojam pasaulē, kura atšķiras no citu radību pasaulēm:

Salīdzinājumā ar lielāko daļu citu sugu cilvēku redzes pasaule ir dažāda, taču ir dzīvības formas, kuras labāk redz tumsā, ultravioletos starus uztver krāsās, atšķir smalkākās detaļas vai redz tuvas un tālas ainas vienādi asi. Daudzām dzīvām būtnēm vidē ir vairāk skaņu un smaržu nekā mums. Turklāt katrai mūsu uztvertai izjūtai percepciju varianti ir stingri ierobežoti; cik spožs izskatās zibens, cik skaļš izklausās pērkons, cik slapjš liekas lietus katrā vētras mirklī, tas ir atkarīgs no noteiktas formulas, kuras pastāvīgie lielumi ir unikāli cilvēkiem (246).

Protams, zinātniskie instrumenti dod mums daļēju ieskatu citās vidēs – gan īstās, gan teorētiskās. Bet mēs, piemēram, nespējam pieredzēt dzīvi mikroskopiskā skalā, kā spēj miltu vabole. Mēs varam novērot citu dzīvnieku vides, bet ne tās piedzīvot. Mēs dzīvojam specifiskā laika un telpas pasaulē. Laiku mēs uztveram īpašos ietvaros. Caurmērā astoņpadsmit impresijas jeb momenti sekundē ļauj mums atšķirt atsevišķus notikumus; ja kustība ir ātrāka, tad liekas, ka viss saplūst vienā kustībā. Ir zivis, kuras spēj redzēt trīsdesmit atsevišķas impresijas sekundē, turpretī gliemežiem šķiet, ka koks, kas kustas vairāk nekā četras reizes sekundē, stāv uz vietas. Arī mūsu telpas percepcijas ir ierobežotas, jo mēs uztveram “tikai vienu struktūru no daudzām iespējamībām. Mūsu telpa ir hiperboliskāka, nekā likās Eiklīdam. Mēs esam divpusīgi simetrisks dzīvnieks” (Ji Fu Tuans to vēlāk nosauca par bināro pretstatu (*binary opposition* – *Yi-Fu Tuan* 1974), raksta Louentāls, kuram seši

galvenie virzieni – augša–apakša, priekša–aizmugure, kreisā un labā puse – nav vienādi vērtībās, ar kurām mēs tos saistām. Cilvēka ķermeņa lielums un asimetrija (arī mūsu smadzeņu labā un kreisā puslode) ir nejaušība, kas nosaka, ka mums ir svarīgs lietu novietojums ar pareizu augšpusi (augša) un apakšpusi (apakša), priekšu un aizmuguri, tomēr nav tik svarīga to kreisā un labā puse (lai gan jāpiezīmē, ka kapteinim un jūrniekiem jāzina šīs puses uz kuģa, jo tas daudzreiz ir dzīvības un nāves jautājums). Sevišķi svarīgas mums ir augša un leja – virzieni, kuri visur tiek asociēti ar labumu un ļaunumu: vai nu ar debesīm un eļļu, vai līdzīgām vērtībām. Louentāls arī domā, ka trīsdimensiju telpas percepcija jeb uztvere ir savienota ar mūsu ķermeņa īpatnībām (246–247).

Louentāls mums atgādina, ka cilvēka pasaules piedzīvojums “ir tikai viens koks mežā”. Bet cilvēks atšķiras no citām būtnēm ar to, ka viņš zina – viens koks nav mežs – un arī spēj izdomāt meža jēdzienu. Mūsu pasaules ainas paplašina atmiņa, tehnoloģija un zinātne, raksta Louentāls, tā ka mēs spējam aiziet tālu pār tiešo piedzīvojumu robežām. Un indivīda atsevišķos piedzīvojumus ar citiem cilvēkiem savieno “apziņa par sevi, laiku, attiecībām un cēloņiem” (248), t. i., konteksta zināšana. Kā mēdz teikt, cilvēks ir vienīgā būtne dabā, kas spēj pateikt, ka ir nošķirta no dabas.

Mēs vienmēr apzināmies kontekstus, kuros dzīvojam. Intelekti spēj saprast daudzus un dažādus kontekstus – politiskus, sociālus, reliģiskus, zinātniskus. Daudziem cilvēkiem 20. gadsimta beigās zināt kontekstus ir svarīgāk nekā zināt atsevišķas parādības. Arī šodienas kultūrģeogrāfijā konteksts daudzreiz tiek uzskatīts par svarīgāku nekā saturs, piemēram, pētot dainas, ir svarīgi nevis, kas tajās teikts par dabu, bet gan – kādā kontekstā tas teikts. Man joprojām svarīgākais ir saturs, vai nu dainās, dzejā, romānos, vai

cilvēka dzīvē (lai gan nevar noliegt, ka konteksts palīdz saprast saturu).

PERSONĪGĀS ĢEOGRĀFIJAS

Šajā nodaļā Louentāls apskata indivīda ģeogrāfisko pasauli un tās attiecības ar kopīgiem ģeogrāfiskiem priekšstatiem. Viņš pieņem, ka jebkura cilvēku komunikācijas sfēra ir pamatota uz personīgām percepcijām jeb uztveri: uz "personīgu pieredzi, mācībām un iztēli". Tāpat "katra cilvēka dzīve ir svarīga kopējās pasaules ainās struktūrā". Un, protams, cilvēks, kas turas pie vienprātīga pasaules uzskata, ir uzņēmis sevī elementus no šā uzskata. Louentāls ņem piemēru no filozofa Bētranda Rasela (*Bertrand Russell* 1948). Cilvēks tic, ka ir tāda vieta, kuru sauc par Semipalatinsku, lai arī šo vietu nekad nav apskatījis. Ticību viņš pamato savas dzīves pieredzē. Varbūt viņš par to ir dzirdējis kādā sakarībā, varbūt pat radījis savā iztēlē, vai nu pareizi, vai nepareizi; varbūt to devusi valoda. Louentāls argumentē, ka ir vienalga, kā pienākusi informācija par šo vietu, taču tai ir jāpieder vismaz pie vienas personīgās ģeogrāfijas, citādi tā nevarētu ietilpt kopējā pasaules uzskatā (248).

Indivīda personīgās ģeogrāfijas priekšstatos ietilpst četras tēmas.

1. *Indivīda un saskaņotas pasaules salīdzinājums.* Personīgā *terra incognita* daudzos veidos atšķiras no kopējās pasaules zinības. Tā ir daudz ciešāk saistīta ar kādu atsevišķu vietu un daudz vairāk ierobežota telpā un laikā. Indivīds nezina necik daudz ne par pasaules mikroģeogrāfijām, ne arī par pasaules vispārējo ikdienas ģeogrāfiju. Bet savu mikroģeogrāfiju indivīds zina labāk par visiem citiem cilvēkiem pasaulē, jo viņa vispārējā pieredze dod ieskatu lietās, ko kāds

cits bez šīs pieredzes nekad nespēs saprast. “Katra personīgā vide,” raksta Louentāls, “ietver vairāk un arī mazāk nekā kopējā sfēra” (248).

2. *Personīgās vides ir komplikētas.* Privātā vide ir grūti saprotama, jo tajā daudz kas nav objektīvi pieejams citiem. Cilvēka prātā vēl ir neatklātas āfrikas un amazones, sen attīstīta personiskā apziņa, kā arī kopējā zemapziņa ar tās primitīvajiem arhetipiem. Personiskās pasaules uzskats stāv pāri objektīvai īstenībai. Protams, vispārīgais pasaules skatījums sastāv ne tikai no objektīvās īstenības. Saprāta uztveri pārvērš cerības un bailes. Kļūdas, maldi un fantāzija piemīt arī ļaužu kopienām, kā to rāda viduslaiku kartogrāfija par Paradīzes dārzu un zelta pilsētu meklēšana. Bet fantāzijas, faktu sagrozīšanas un nezināšanas vienmēr ir vairāk privātajās ģeogrāfijās, nevis publiskajās, kur ir vairāk apzinātu jautājumu un sazināšanās iespēju. Privātajā pasaulē daudz kas netiek apskatīts, pārbaudīts un daudz kas nav racionāls.

Louentāls secina, ka privātās ģeogrāfijas ainavā un koncepcijās ir vairāk dažādības nekā kopīgos ģeogrāfiskos priekšstatos un ka tur valda iztēloti spēki un vietas, “kā arī īstenības aspekti, kurus zina tikai indivīds”. Mūsu personiskās pasaulēs vēl dzīvo fabulas un fiktīvas personas. Cilvēki izgudro visādas pasaules, topogrāfiskus monstrus, kā arī abstraktas realitātes. Louentāls tomēr piebilst: ja indivīdi nespētu iztēlot neiespējamo, “privātās un publiskās pasaules būtu nabadzīgākas” (248–249).

3. *Privāto pasaulu attiecības ar “īstenību”.* Lai arī salīdzinājumā ar kopienas saskaņoto objektīvo īstenību personiskās vides daudzreiz ir nepilnīgas un stāv tai pāri, tomēr daļēji šīs vides ir līdzīgas. Cilvēku uztvere, pat sapņu ainas nāk no kopīgas, “īstas”, reāli izdzīvotas pasaules. Lielākā daļa cilvēku ātri zaudē ilūzijas. Lai izdzīvotu – atrastu ceļu,

nodrošinātu eksistenci, sadzīvotu ar cilvēkiem, izvairītos no briesmām –, cilvēkam ir jāsaprot sava vide. Cilvēce nebūtu izdzīvojusi tik ilgi, ja nebūtu pastāvējusi diezgan tuva atbilstība starp ģeogrāfiju cilvēkā un ģeogrāfiju, kurā viņš dzīvo. “Un, ja cilvēku privātās vides nebūtu pietiekami līdzīgas, nekad nebūtu radies kopīgs pasaules tēls” (249–250).

4. *Personiskās pasaules zināšanas plašums un ierobežojumi.*

Perfekts savienojums starp iekšējo un ārējo pasauli ir neiespējams un no izdzīvošanas viedokļa nav arī vajadzīgs. Vidē var notikt pēkšņas pārmaiņas. Tāpēc vajag novērtēt esošo situāciju tagadnē un prognozēt, kāda tā būs nākotnē. Mūsu privātā vide ir elastīga un nenoteikta. Fizioloģiski mēs esam spējīgi dzīvot dažādās vidēs, ieskaitot dažādas mākslīgi radītas kultūrainavas. Taču Louentāls domā, ka cilvēka evolūcija ir lēnāka par kultūrainavu attīstību, tāpēc var secināt, ka mūsu “sensāciju un koncepciju aparāts” ir aizkavējies vecākas jeb iepriekšējās vides situācijā (250).

Louentālu interesē arī tas, kādā veidā cilvēks vērtē savu vidi. Mēs drīzāk uztveram vairākus fenomenus pavirši, nevis iedziļināmies vienā. Katra ikdienišķa percepcija ir gūta izvēles ceļā, tā ir nejauša, nenoteikta, gaistoša, iztēles pilna, stereotipiska un vispārinoša, jo daudreiz “neprecīzi un pat kļūmīgi uztverta vispārīgā pasaule dod vairāk nekā precīzas detaļas par kādu šīs pasaules segmentu”. Cilvēki ar labām novērošanas spējām ne vienmēr ir visakurātākie, un laba novērošana nav flegmatiski uzmanīga. Percepcijām jāmainās, lai saglabātu asu prātu. Un apziņa ne vienmēr ir izdzīvošanas garantija. Tas, kurš neierauga tīģeri un nepievērš uzmanību sev, kādreiz var izdzīvot veiksmīgāk nekā tas, kurš šo tīģeri ierauga. Kādreiz nezināšana ir svētlaipe (250).

Percepcijas nekad nav vienkāršas. Process, kurā mēs uztveram pasauli, ietver maņu informāciju, domāšanu, jūtas

un ticību. "Skatīt pasauli ar tīru uztveri būtu tikpat klibi un maldīgi kā skatīt pasauli, pamatojoties tikai uz loģiku, izpratni vai ideoloģiju." Louentāls piemin Gētes domu, ka "visi fakti paši par sevi ir teorija". Vistiešāko, vienkāršāko pasaules redzi veido "percepcija, atmiņa, loģika un ticība". Tīras uztveres jeb percepcijas nav, jo cilvēks savieno redzēto ar koncepcijām. Louentāls ņem piemēru no Renē Dekarta (*Renè Descartes*). Ja skatāmies pa logu lejā uz ielu, mēs sakām, ka tur ir vīrieši un sievietes, bet īstenībā mēs redzam tikai daļas no apģērbiem – cepures un mēteļus. Tāpat ģeomorfoloģi, ainavā ieraugot *monadnock* (ļoti sens, atsevišķi stāvošs kalns, kuru ir samazinājuši kontinentālie ledāji), atceras noteiktu kalna attēlu un koncepciju (250–251).

Šajās pārdomās par percepcijām atspoguļojas paša Louentāla personība. Savā ikdienas dzīvē, kā arī zinātniskos darbos viņš vidi uztver ātri un daudzpusīgi un (kā tipisks induktīvais empīriķis) no esošajiem faktiem spēj izlobīt tendences kultūrvidē. Vakariņas viņa 16. gadsimta mājā Herovā (*Harrow-on-the-Hill*) – netālu no Londonas – virtuvē pie liela, vienkārša zemnieku galda vienmēr ir raksturīgas ar spraigām sarunām, asprātīgu humoru un brīvu ideju apmaiņu par šīs vai arī citu dienu kultūras tēmām. Sarunu biedri mainās, jo Louentālu ģimenē vienmēr ir viesi, kuri nāk no dažādām pasaules malām, no dažādām zinātnēm. Sarunām it kā ir viens nerakstīts likums: tās nedrīkst būt sikumainas un katram runātājam jāsaprot, ka idejas loģika nav jāiztirzā visā pilnībā. To papildinās sarunu biedri.

TENDENCES UZ UNIKĀLO PRIVĀTĀS VIDĒS

Lai arī privātās vides līdzinās cilvēku un pasaules vispārīgām aktualitātēm, tomēr ir atšķirības – 1) starp cilvēkiem, kuri dzīvo dažādās kultūrās; 2) starp indivīdiem vienā

sociālā grupā; 3) cilvēkā pašā – kad viņš ir bērns un pieaugušais, dažādās vietās un laikos, dažādā omā. Loģika ir vienkārša – katrs cilvēks dzīvo citādā vidē. Divi cilvēki nespēj aizņemt vienu un to pašu telpas vietu, un pasaule nekad nav precīzi tāda pati kā iepriekš. Tāpēc katra individa fiziskā pasaule ir idiosinkrāziska. Pieredze ir unikāla un vērsta uz sevi. Mentālā pasaule arī ir idiosinkrāziska, jo katrs izdara izvēli savā vidē un reagē uz izvēlēto savā veidā. Tas, ko mēs zinām par kādu objektu, ietekmē to, kā mēs to redzam un kā pret to izturamies (251).

Tā, piemēram, 1990. gada pavasarī man bija diezgan sāpīgi rādīt dāņu ģeogrāfiem pāris lielu, vecu koka šķūņu Vecpiebalgā ar sašķobītiem, lieliem skaidu jumtiem. Man tie bija mīļi gan savās proporcijās, gan pelēcīgumā, turpretim dāņi, pieraduši pie precīzi restaurētiem, parasti mūrētiem un spoži krāsainiem arhitektūras objektiem, tos uztvēra kā primitīvus un nesakoņus. Šī situācija ilustrē grūtības ieskatīties citā etniskā sfērā. Tā arī rāda, ar ko mums, latviešiem, jārēķinās, ja gribam, lai ārzemnieki saprastu mūsu kultūras vērtības.

1. *Starpība starp kultūrām pasaules uztverē.* Katras kopienas kultūrai ir liela ietekme uz to, kā tās biedri uztver pasauli. Louentāls raksta:

Katra sociāla sistēma organizē pasauli pēc savām īpašām struktūrām un vajadzībām. Katra kultūra sijā vides percepcijas tā, lai tās būtu harmonijā ar viņas specifisko stilu un darba paņēmieniem.

Savas idejas Louentāls ilustrē ar piemēriem no sociālām un kultūru atšķirībām vietu atrašanās un orientēšanās veidos. Inuītu kartes daudzreiz dod rūpīgus upju un ceļojumu

virzienu attēlus, bet ne līnijveidīgus attālumus, iezīmējot tikai to, cik tālu var tikt vienā dienā. Amerikas salto (*Salteaux*) indiāņiem ir svešas riņķveida kustības. Ja jāiet virzienā, kas pretējs pulksteņa rādītāja virzienam, viņi saka, ka tas nozīmē iet no austrumiem uz dienvidiem, uz rietumiem un ziemeļiem. Sibīrijas čukčiem ir divdesmit divi kompasa virzieni – to lielākā daļa ir atkarīgi no saules un gadalaikiem. Mikronēzijas tālbraucēji savos asimetriskajos navigācijas tīklu pinumos izmantoja zvaigžņu konstelācijas un salu novietojumus. Tikopijas salu iedzīvotāji lietoja jēdzienus “jūras puse” un “zemes puse”, lai norādītu, kur kas atrodas (piemēram, uz tava jūras puses vaiga ir dubļu traips). Rietumnieki ir egoisti telpā, jo norāda virzienus, orientējoties no sevis: pa labi, pa kreisi vai “prom no manis”, “man tuvāk”. Ķīnieši un balieši dod virzienus pēc kompasa punktiem, resp.: “pavelc galdu uz rietumiem” vai “uzsit klavieru taustiņu uz austrumiem no tā, kuru tu tikko siti”. Ir novērots, ka amerikāņiem ir vienalga, kuras upes baseinā viņš atrodas vai uz kuru pusi kāda upe plūst (252).

Struktūras kultūrā ietekmē arī formu un krāsu percepcijas, teritoriju sadalīšanu un piedzīvotās vides parādību sadalīšanu. Cilvēki, kuri nedzīvo apbūvētā vidē, nespēj sekot inženieru novilktajām taisnajām līnijām (piemērs no Ganas). Zilās un zaļās nokrāsas, tik pazīstamas Eiropas kultūrās, nav pazīstamas citur pasaulē; bet tur spēj redzēt krāsu atšķirību nianšes, kuras mēs gandrīz nesaredzam. Krāsu spektrs ir sadalīts nevis zinātniski, bet gan emocionāli. Katra kultūra to sadala pēc savām paražām. Daudzreiz krāsu spožums, mirdzēšana un sulīgums ir svarīgāks par nokrāsām, un šeit ir loma emocijām un subjektivitātei. Tā, piemēram, Mindoras (*Mindoro*) hanunusi (*Hanunoo*) krāsas iedala vispirms sulīguma un spožuma kategorijās, turpretī nokrāsu kategorijas nav tik svarīgas. Teritoriju novērtēšana, sadalīšana un piederēšana arī mainās no kultūras uz kultūru. Lielos amerikāņu kantoros darbinieki iezīmē sev vietas gar sienām un labprāt dod vietu jauniem darbiniekiem. Japāņu

kantoros darbinieki iet uz istabas centru. Eiropieši ļoti negribīgi atstāj savu iezīmēto telpu. Austrumu Vidusjūras arābiem svarīgas ir kantoru priekštelpas, kuras viņi vērtē pēc tā, vai tās atrodas ieejas labajā vai kreisajā pusē un cik tuvu durvīm. Truku (*Truk*) salu iedzīvotāji stingri iedala visu, kas atrodas ārpus ainavas, bet neskatās uz līnijām, kas sadala zemi. Tas rada grūtības diskusijās par zemi (252–253).

Uz atšķirībām kultūrās norāda arī tas, ka cilvēki novērotās parādības iegrupē atšķirīgi. Dažas kultūras šajā ziņā ir ļoti konkrētas, citas abstraktas. Vienas kultūras fenomenu grupējums var neko nenožīmēt citai. Aleutiem Aļaskā trūkst nosaukuma salu virknei, kurā viņi dzīvo, jo neuzskata šīs salas par apvienotu reģionu. Truku salu iedzīvotāji neiedomājas, ka svaigi un sāļi ūdeņi ir viena un tā pati viela. Argentīnas gaučo visu augu pasauli klasificējot četrās kategorijās: lopu barība, pakaiši, koki un visi pārējie augi (253).

Fenomenu klasifikācija nerodas dabiski, saka Louentāls. Tiek grupēts tas, kas ir derīgs, nevis tas, kas ir patiens. Formas, kuras cilvēki saskata dabā, nāk no ekonomiskām, ētiskām un estētiskām vērtībām. Amerikānim krāsas ir estētiski neitrālas, toties Amerikas navaho (*Navajo*) indiāņiem tas tā nav. Kad administrators mēģināja lietot zilas un sarkanas krāsas bezaizsprendumu vēlēšanās, rezultāts bija gluži pretējs, jo indiāņi zilo uzskatīja par labā, bet sarkano par sliktā krāsu (253–254).

2. *Valodas ietekme vides percepcijās.* “Vārdi, kurus lietojam, virza mūs uz specifisku universa skatījumu,” raksta Louentāls. Vienā valodā runājošai kopienai piemīt savdabīga prasme organizēt uzskatus par dabu īpašās koncepcijās un vērtībās, pie kurām turas visi, kas šo valodu saprot un lieto. Protams, valodas nav statiskas – tās mainās kopā ar uzskatiem, tāpat kā mainīgas attiecības ar vidi veido vārdus (254).

Kā piemēru varam minēt jau ilgi pastāvošo latviešu uzskatu, ka Latvijā nav diženas ainavas, jo nav "augstu kalnu, plašu lauku". Plašās debesis, kuras mums dod Eiropas krasta un iekšzemes lidzenums, skatus no augstienēm un pāri plašajai jūrai mēs neuzskatām par diženuma pazīmi, jo tie neatbilst viensētas estētiskajam ideālam; arī dainu – mūsu kultūrvēstures avota – valodā pamazināmie vārdi padziļina siltās jūtas pret mazām, mājīgām, skaistām, taču ne diženām, lielām ainavām. Pamazināmie vārdi īsti nesaškan ar diženumu, piemēram, varenajām jūlija debesīm, kad negaisa mākoņi peld gar jūras vai Latgales apvāršņiem kā augstākajās Andu kalngalēs Patagonijā. Bet dainu valoda ir tikai viens no iemesliem, kāpēc mēs, latvieši, neesam izcēlušī savas zemes dabas diženumu. Bez šaubām, tam ir sakars ar mūsu ģeopolitisko novietojumu Eiropā, blakus plašajai lielvalstij austrumos, un ar koloniālu varu ietekmēm mūsu pasaules uztverē. Par to citreiz.

Valodas formas, protams, nenomāc mūsu maņas uz visiem laikiem, tomēr valoda ievirza domāšanu un percepcijas zināmās gultnēs. Rodas arī ilūzijas, piemēram, ka īstenībā ir tāds fenomens kā kalni (*Gombrich* 1960, citāts: 249). Arī valoda var samazināt percepciju pasauli, kā tas ir minētajiem Argentīnas gaučo, kuri atzina tikai četras augu sugas, lai arī īstenībā redzēja daudz vairāk. Dažāda klasifikācija ietekmē pasaules uzskatu par to,

kas ir dzīvs un nedzīvs, sievišķīgs, vīrišķīgs vai nekats, kas ir masa (smiltis, milti, zāle, sniegs). Citādi runājošas kopienas skatu uz vidi īpaši veido un ietekmē lietvārdi (cilvēks, suns, uzpirkstenis, lapa). Mums ir tendence skatīties uz viļņiem, kalniem, apvāršņiem tā, it kā tie sastāvētu no atsevišķām detaļām. Taču bangas, augsne, ainava un piens mums ir viengabalaini jēdzieni, galvenokārt tāpēc, ka pirmās grupas lietvārdi ietver kopumu, bet otrās grupas vārdi apzīmē nenoteiktus daudzumus vai ir nenoteiktie lietvārdi (249).

3. *Pasaules ainās individuālās variācijas.* Vajadzības un indivīda fizioloģija šķir individuālās pasaules uzskatus no standartiem, kurus noteic grupa. Katras grupas indivīdiem var būt līdzīga valoda un kultūra, tomēr pasaules uztvere būs dažāda. Pieredze ir svarīga katram, bet tas, ko tu zini, ir atkarīgs no pazīstamā un no tavām interesēm. Lietas vienmēr var ieraudzīt jaunā aspektā. Pārāk ilga pieredze var mainīt lietu krāsas un svarīgumu. Iemesli un konteksti maina novēroto lietu vai notikumu būtiskumu. Acu ārstu interesē nevis burti, bet gan tas, ka tos redzu es. Stereotipi nosaka to, kā mēs redzam. Tā, piemēram, daudzi cilvēki neredz krāsu nianšes, ko sniega ainavām dod gaisma un atmosfēra, jo tiek gaidīta balta ainava. Stereotips novērš no īstenības. Tas, kā redzam ainavu, ir atkarīgs no daudziem apstākļiem, jo mūsu maņas darbojas kopīgi un katra atsevišķi ietekmē pārējās. "Samts izskatās mīksts, ledum ir cieta skaņa, sarkana krāsa liekas silta, jo visus šos iespaidus ir pārbaudījusi pieredze." Saules apspīdēti zeltaini dižskābarži var radīt siltuma izjūtu aukstā ziemas dienā. Un vienmēr svarīgi ir pirmie iespaidi par ainavu. Ja kaut kur ceļojam, tad mūsu pirmais skats uz ainavu bieži vien ir arī pēdējais, tāpēc apstākļi – laiks, garastāvoklis, varbūt pat tas, ko ēdam, – ietekmēs to, ko mēs atcerēsimies un kā to novērtēsim (255–256).

Katra persona ir unikāla. Katram indivīdam ir tikai viņam raksturīgas maņu spējas, inteliģence, intereses un temperaments, kas iekrāso viņa vides iespaidus savdabīgos toņos. Spējas akurāti novērtēt vertikālās un horizontālās dimensijas ir atkarīgas no dzimuma, personības un brieduma. Cilvēki dažādi orientējas savā kopīgajā mājas vidē. Pētījumi rāda, ka ņujorkiešiem prātā ir daudzas un dažādas iztēlotas kartes. Virzienu noteikšanā indivīdi svārstās līdz 180 grādiem no pareizā virziena. Visvairāk kļūdu bija, nosakot Taimskvēra virzienu, vismazāk – Baterijas atrašanās vietu Manhetenas salas dienvidu galā. Daudzi iedomājas, ka vietas, kas ir tālu no ņujorkas, atrodas vai nu rietumos,

vai austrumos, bet ne citos virzienos. Kevins Linčs (*Kevin Lynch* 1960, 136–137) ir novērojis, ka struktūras cilvēka mentālajās kartēs nosaka to, kā viņi orientējas un kustas vidē – vai viņi lieto attālus objektus ainavā, vai atceras vides detaļas, krustojumus, ielu pagriezienus, virzienus, vai arī paļaujas tikai uz kartēm (256–257).

4. *Subjektivitāte individuālās ģeogrāfijās.* Individuālie pasaules uzskati vienmēr ir idiosinkrāziski tāpēc, ka jūtas vienmēr “iedvesmo, redīgē un sagroza visu informāciju”. Ja nav personīgas intereses par kaut ko, mēs reti saskatām atšķirības vietās, cilvēkos, lietās. Amerikas mazpilsētas izskatās līdzīgas, ja nemeklē atšķirības. Svešiniekam visi ķīnieši ir līdzīgi, taču ne tad, ja viņa sieva ir ķīniete. Stereotipi ietekmē mūsu domas par jebkuru vietu pasaulē. Louentāls ņem piemēru no savas pieredzes. Viņa priekšstati par Austrāliju un Aļasku ir salikti no vairāk vai mazāk objektīvas informācijas, kā arī rodas no viņa jūtām pret tuksnešiem, ledājiem, primitīviem cilvēkiem, zemes apsaimniekotājiem, amatieru tenisu un Amerikas ārpolitiku. “Cilvēki, kuri domā, ka Ķīnā dzīvo veļas mazgātāji, ka Francija ir zeme, kurā cilvēki ēd gliemežus, un ka spāņieši ir karstasinīgi, ir tikai mazliet tuvredzīgāki par citiem...” Šādas vispārinājumus ir vieglāk nosodīt nekā mainīt ar izglītību un informāciju. Bet daudz ko mēs arī nespējam mainīt. Eiropietim Zviedrija vienmēr būs svarīgāka par Bolīviju, lai arī par Bolīviju mēs iemācītos tikpat daudz faktu, cik zinām par Zviedriju (257–258).

Mūsu pasaules zināšana nav tikai objektīva, jo bezkrāsaini, bezjūtīgi fakti šķiet pārāk sausi, lai tie liktos patiesi un lai tos ilgi atcerētos. Visvairāk prātā paliek svaiga pieredze, personīgi uzskati un aizspriedumi. Līdzīgi Saueram, Louentāls domā, ka labākie ģeogrāfijā ir nevis faktu sakoļojumi, bet gan izskaidrojoši pētījumi ar personisku nokrāsu. Kā vietas būtības izcelšanas meistarū viņš piemin rakstnieku Henriju Džeimsu (*Henry James*), jo savos darbos

Džeimss izcēla ne tik daudz vietas izskatu, kā nozīmi. Ideālais ceļotājs šādi ne tikai apraksta kādas valsts tēlu un citas īpašības, bet arī spēj novērtēt tās mītiskās un simboliskās vērtības, vadoties pēc autora paša pasaules apziņas. *Īstais un patiesais ir atkarīgs ne tikai no tā, ko mēs zinām par ārējo pasauli, bet arī no tā, ko mēs zinām par sevi* (258).

Šeit jāpiemin, ka Louentālu kritizēja par tikko minētajiem uzskatiem (Billinge 1983). Šī kritika ģeogrāfiju uzskata par zinātni, kas nodarbojas ar faktiem, bet fakti kā tādi ir jāfiksē bez autora subjektīvās klātbūtnes. Ģeogrāfiju arī nedrīkst rakstīt kā izteiksmīgu literatūru jeb, kā saka Bilings, mandarīna stilā. Tomēr šāda kritika nav ieguvusi cieņu starp cilvēcīgās ģeogrāfijas piekritējiem (Bunkše 1996). Kā raksta Pokoks (Pocock 1995):

Cilvēcīgās zinātnes galaprodukts nav ne kādas problēmas risināšana, ne izskaidrošana un pat ne vispārinājums. Humānistiskus jautājumus nevar risināt, atbildes nevar pierādīt. Jautājumus par kaut kā nozīmi var tikai *saprast* – vai nu labāk, vai dziļāk, vai savādāk... Cilvēcīgā zinātnē svarīgākais ir pētījums, nevis risinājums, un galvenais pētīšanas instruments ir pats zinātnieks vai zinātniece...

Tādēļ svarīga ir zinātnieka biogrāfija – Louentāla vārdiem sakot, tas, “ko mēs zinām par sevi”, – lai viņš būtu spējīgs izdarīt veiksmīgus pētījumus. Tā viņš atkārtojis senu cilvēcīgās kultūras pamācību – “Pazīsti sevi!” – kas ir ierakstīta grieķu svētajā pilsētā Delfos.

5. *Indivīda pagātne un vides percepcijas*. Louentāls salīdzina katra cilvēka ģeogrāfiskās zināšanas ar ainavu vai ar dzīvu būtni, kurai ir sava vēsture. Cilvēka personība veidojas agrā bērnībā, pievienojoties tam, kas notiek pieauguša cilvēka tagadnē. Lai cik daudz faktu mēs iemācītos, mēs neatdalāmies no pagātnes, ko varbūt pat esam uzņēmuši

sevi līdz ar mātes pienu. Lai arī mentāli mēs šodien dzīvojam universā, kā to saprotam pēc Kopernika, uztverē mēs tomēr neesam zaudējuši ptolemisko universa izjūtu, kurā dzīvojām bērnībā. Jo bērnībā gūtie piedzīvojumi dabā tomēr ir izšķirošie visā cilvēka mūžā. Lai arī bērna pieredze ir dzīvnieciska, no tās pilnīgi izaugt nevaram nekad (258–259).

Tā kā katra cilvēka dzīves vēsture dod specifisku, privātu vidi, tad neviens nespēj atdarināt cita cilvēka *terra cognita* (259).

Pieauguša cilvēka biogrāfiju nosaka arī viņa vides percepcijas. Krāsa, kurā kādu priekšmetu visvairāk esam redzējuši, ir galvenais, ko mēs atceramies. Visi cilvēki redz pasauli tādu, kāda tā bijusi pagātnē. Daudz no tā, kas ir pagātnē, nāk no zemapziņas. Atmiņas, vai tās ir pareizas vai nepareizas, gandrīz var noliegt tagadnes ainavas īstenības. Atmiņa veido abstraktas idejas par vidi. Louentāls raksta, ka viss, ko viņš šodien zina par Ameriku, daļēji nāk no tā, ko viņš par šo zemi ir domājis. Tā kā Amerikas rietumu pierobežu viņš vispirms uztvēra kā demokrātijas šūpuli, tad viņam ir grūti pieņemt, ka šai ziņā viņš ir kļūdījies. “Tas, ko mēs pieņemam par patiesu jeb īstu, ir atkarīgs ne tikai no tā, ko mēs domājam un zinām par pasauli, bet arī no tā, kam mēs agrāk esam ticējuši” (259–260).

Kultūras grupu kopīgais pagātnes skatījums ir radies līdzīgā veidā. Lietu, vietu un notikumu nozīmi var atspoguļot nevis šodienas, bet pagātnes vērtības. Šajā ziņā ainavas ir spēcīgas atmiņu sistēmas, kurās atrodas grupu vēsture un vērtības (260).

CILVĒCĪGĀ ĢEOGRĀFIJA

Savu lielisko eseju Louentāls beidz ar tēzi, ka “katrs pasaules redzējums un katra ideja ir personiskās pieredzes, mācību, iztēles un atmiņu savienojums”. Mūsu dabas un

cilvēku tēli rodas no dzīvesvietām, ceļojumiem, lasīšanas, mākslas, iztēles un fantāzijas. Tuva un tāla pieredze veido mūsu īstenības jēgu. Katras personas zemeslodes virsmas uztvere tiek laužta caur personiskām un kultūras prizmām, kuras sastāv no paražām un iztēles. "Katrš cilvēks ir mākslinieks un ainavu arhitekts, viņš rada kārtību, organizē telpu, saskaņo laiku un cēloņus harmonijā ar percepcijām un tieksmēm." Pasaules ģeogrāfiju apvieno tikai "cilvēka loģika, optika" un "idejas par labo, patieso un skaisto". Šādu tēmu harmonija nav ne perfekta, ne ilgi pastāvoša, "arī ģeogrāfi savos pētījumos var gaidīt tikai daļēju un gaistošu saskaņu" (260).

LOUENTĀLA IETEKME UZ CILVĒCĪGO ĢEOGRĀFIJU

Ar savu epistemoloģisko eseju Louentāls radikāli mainīja cilvēcīgo ģeogrāfiju, deva dzinējspēku percepciju ģeogrāfijas attīstībai, atdzīvināja interesi par kultūrainavu pētījumiem. Par zinātnisku subjektu kļuva kā aizspriedumi ainavu percepcijās (Rowntree 1996, 139), tā pašas ainavas, kuras var lasīt kā tekstus, gan lai uzzinātu cilvēku percepcijas pagātnē, gan, kā argumentē Louentāls, lai saprastu šodienu (Johnston 1987, 166). Padziļinājās interese par darbiem, kas pēti uzskatus par dabu un attiecības ar vidi. 60. gadu spēcīgā reakcija pret pozitīvismu ģeogrāfijā nav iedomājama bez Louentāla. Viņš kļuva par vienu no visvairāk citētajiem un slavenākajiem 20. gadsimta otrās puses ģeogrāfiem. Viņa darba galvenās tēmas var sastapt vides filozofijā un psiholoģijā, ainavu arhitektūrā, mākslas vēsturē, kā arī vēsturisko ainavu mantojuma teorijā un praksē. Un, protams, ģeogrāfijā.

Slavu Louentālam sagādāja ne tikai epistemoloģiskā esēja, bet arī daudzās esejas galvenajos ģeogrāfijas žurnālos un daudzās grāmatās (1975, 1976, 1982, 1985, 1987 a, b,

1988, 1991 a, b, 1994 a, b, c, 1995 a, b). Savos vēlākajos darbos Louentāls vairs neiztīrāja abstraktus jautājumus par metodoloģiju (1984. gadā viņš arī man ieteica, lai nerakstu par metodoloģiju, jo šādi darbi neko nedod cilvēku vispārīgajiem pasaules uzskatiem. Diemžēl šo padomu es ne vienmēr ņemu vērā.) Viņš pētīja aktuālos ainavu percepciju, gaumes un nozīmes izpaudumus literatūrā un ainavās (1962, 1967, 1968, 1975 a, b, 1982, 1985; un *Prince* 1964, 1965, *et al.*). Pēdējos 20 gados Louentāls arvien vairāk ir pētījis jautājumus par modernās pasaules attiecībām ar pagātņi literatūrā, filozofijā un psihiatrijā, ir iedziļinājies jautājumos, kas pēti attiecības ar pagātnes objektiem un ainavām dažādās sabiedrībās, zemēs un organizācijās (1987 a, b, 1988, 1991 a, b, 1994 a, b, c, 1995 a, b). Viņa *opus magnus* (*The past is a foreign country* 1985 – “Pagātne ir sveša zeme”) ir grāmata, kurā Louentāls izvirza tēzi, ka kopš 18. gadsimta beigām eiropieši ir sākuši vērtēt pagātņi kā pasauli, kurai nav sasaistes ar moderno pasauli, no kuras vairs nevar mācīties, bet kuru ciena “kā mantojumu, kas apstiprina un cildina tagadni” (1985, xvi). Savā pēdējā grāmatā (1996) Louentāls izvērš domu, ka šodien rit sacensība par pagātnes mantojuma iegūšanu. Šo sacensību par pagātnes mantojumu viņš dēvē par “krusta kariem starp materiālo pasauli un vēsturi”. Pagātne vairs nav pagātne kā tāda, tā ir izejviela šodienas uzskatiem par to, kādai pagātnei vajadzētu būt un ko no tās vajadzētu ietilpināt šodienas kultūrvidē.

Visvairāk, iespējams, Louentāls ietekmējis vienu no pazīstamākajiem cilvēcīgās ģeogrāfijas pārstāvjiem, Bērklijas doktora grāda ieguvēju Ji Fu Tuanu. Sevišķi Tuana pirmās grāmatas var uzskatīt par Louentāla epistemoloģiskās esejas ideju paplašinājumu un “pierādījumu”.

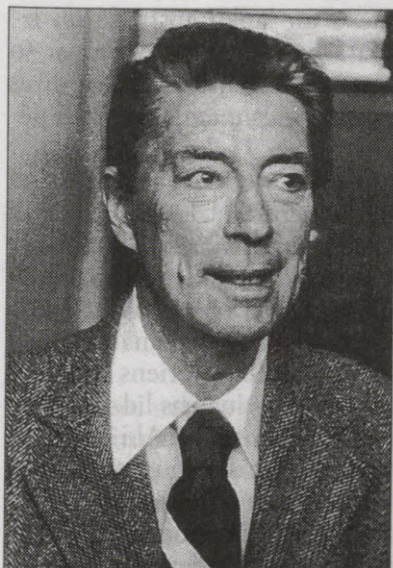
III. NO TEOLOGIJAS LĪDZ MĒSLOŠANAI: KLERENSS DŽ. GLEKENS (1909–1989)

*Cilvēka un dabas tēma ir nenozīmīga,
ja to neizprotam kā problēmu ideju vēsturē.*

Glekens (1965, 356)

Galvu turi mākoņos, kājas zemē.

Franču zemnieku sakāmvārds.

Sauers dibināja Bērklijas skolu un kopa to pusgadsimtu ilgi, taču Klerenss Dž. Glekens bija šīs skolas izcilākais zinātnieks. Kad 1952. gadā Sauers pieņēma Glekenu darbā par profesoru, viņš deva skolai tās spožāko zvaigzni. Sauers pētīja ainavu kā kultūras ierakstu vidē, Raits un Louentāls – ģeogrāfiju cilvēkos, bet Glekens pētīja kultūru, resp., idejas par cilvēku, dabu un vidi Rietumu kultūras divtūkstoš trīs simt gadu plū-

dumā. Viņa lieliskais darbs mums rāda, kā cilvēks mēģinājis saprast Zemi kā savu māju. Viņš apraksta idejas “par ģeogrāfiju un cilvēka dižgaru” (Buttimer 1993), kā arī idejas, par kurām šodien var tikai brīnīties.

Ir izskanējušas domas, ka nav iespējams studēt Rietumu dabas un kultūras ideju vēsturi, ja vispirms neiepazīstas ar Glekena darbiem.

Glekens bija ģeozofs, kuru gaidīja Raits, lai gan viņš šo nosaukumu nekad neatzina, saucot sevi par ģeogrāfisko ideju vēsturnieku. Glekena mūža svarīgākais darbs bija "Zīmes Rodas salas krastā: daba un kultūra Rietumu domu pasaulē no seniem laikiem līdz 18. gadsimta beigām" (*Traces on the Rhodian shore: Nature and culture in western thought from ancient times to the end of the eighteenth century* 1967). Glekens pētīja, kā idejas atklājas mītos un dzejnieku, dramaturgu, filozofu, teologu un zinātnieku darbos, kā arī jurisprudences dokumentos, mežu un lauku apstrādē un izmantošanā. Viņš sarakstīja arī virkni svarīgu eseju par šo tēmu. Kad Glekens 1989. gadā nomira, viņš atstāja divas lielas kastes ar nepabeigtiem 19. gadsimta dabas ideju pētījumiem.

Ja kāds 20. gadsimta ģeogrāfs ir garā līdzīgs Aleksandram fon Humboltam, tad tas ir Bērklījas Glekens. Glekens nesasniedza Humbolta universālo slavu (Napoleona laikā teica – Napoleonam nepatīkot, ka Parīzē dzīvojot cilvēks, kurš esot tikpat slavens kā viņš), taču viņa zinātniskajam darbam bija tikpat plašs, dziļš un cilvēcīgs vēriens kā Humbolta darbam. Arī viņu personībā ir zināmas līdzības. Abi mīlēja zinātni kā tādu un veltīja tai savu mūžu. Abi iemiesoja Apgaismības laikmeta civilizāciju ar tās cieņu pret cilvēka brīvību, iztēli un saprātu. Abi strādāja empīriski, induktīvi un atteicās teoretizēt ārpus faktu robežām, lai arī iztēle viņiem likās svarīgākais cilvēkā. Un abi atdeva daudz laika, lai palīdzētu citiem attīstīties un dzīvot gara un prāta dzīvi.

Gajs Deivenports (*Guy Davenport* 1981) raksta, ka būtu bijis interesanti vakariņot kopā ar Humboltu un Amerikas prezidentu Džefersonu 1804. gadā, kad Humbolts mēnesi viesojās pie prezidenta viņa iemīļotajā mājā Montičello

Virdžīnijas pavalstī. Humbolts un Džefersons bija tālaika gudrākie cilvēki ar visplašāko vērienu un zinībām. Šajā sabiedrībā Glekens būtu bijis vērtīgs galdabiedrs, jo viņam bija plašas zināšanas par Rietumu domu vēsturi. Lai gan kautrīgs un vienkāršs manierēs un apģērbā, Glekens runāja ar asu inteliģenci un gudru humoru.

Deivids Hūsons (*David Hooson* 1991) vērtē Glekenu kā vienu no izcilākajiem ģeogrāfiem vēsturē un kā vienu no šī gadsimta izcilākajiem zinātniekiem, kura pētījumi dzīvos ilgi ne tikai ģeogrāfijā, bet arī citās zinātnēs.

ĪSA BIOGRĀFIJA

Visvairāk nodrīskātā grāmata manā plauktā ir Glekena "Zīmes Rodas salas krastā". Es to lasu tāpat, kā daži cilvēki lasa Biblii. Tai ir vairāk nekā 700 lappušu, to var atvērt kā Biblii jebkurā vietā un vienmēr atrast kaut ko jaunu, ko pārdomāt par Rietumu idejām saistībā ar kultūru un dabu, un civilizāciju. Un par cilvēku spējām nest pasaulei ne tikai postu un iznīcību, bet arī dot tai skaistumu, saprātu un dziļumu.

Glekens nebūtu priecīgs, ja zinātu, kā es lasu šo grāmatu. Kā pirmā gada maģistrants Bērklījā es strādāju Ģeogrāfijas fakultātē par mazatalgotu asistentu. Kādu dienu Glekens man lūdza aiznest palielu papes kasti uz universitātes izdevniecību. Kastē esot grāmatas manuskripts. Kad jautāju, kādu atsaucību viņš paredz šim darbam, Glekens atbildēja, ka baidoties – to lietošot kā izziņu grāmatu. Tāda šī grāmata nebūt nav, taču noder arī tad, ja vajag atsvaidzināt zināšanas par Lukrēciju vai par mēģinājumiem saudzēt mežus viduslaiku Rietumeiropā.

Glekenu es pirmo reizi satiku 1962. gadā, kad kā students klausījos viņa lekcijas kultūrģeogrāfijā. Auditorijā viņš uzstājās kopā ar pilsētu kultūrģeogrāfu, angli Polu Vītliju, kura meistardarbs ir “Četru debespušu centrs: Ķīnas pilsētu rašanās sākotnējā apskate” (*Pivot of the Four Quarters: A preliminary inquiry into the origins of the Chinese city* 1971). Lai gan savu bakalaura grādu es saņēmu labā universitātē, nebiju sagatavots šādam kursam. Tas prasīja tādas kultūrvēstures zināšanas, kādu man nebija. Nebiju arī sagatavots pierakstīt divu profesoru lekciju piezīmes, kuri nebija saliedējuši savus materiālus vienā konspektā. Tajā laikā viņi abi rakstīja savus galvenos darbus, tā ka lekciju materiāli nāca tieši no viņu zinātniskajiem pētījumiem. Mēs pat jokojām, ka Vītlijs katru rītu nolasa to, ko sarakstījis iepriekšējā vakarā. (Lasot viņa grāmatas dažus gadus vēlāk, izrādījās, ka mums bijusi zināma taisnība.) Tomēr, lai arī lekcijas bija mazliet haotiskas, tās bija svaigas un interesantas, un mēs, studenti, varējām vērot un mācīties, kā izcili profesori veido savas domas mūsu priekšā.

Glekena visinteresantākās lekcijas bija gadu ilgajā Rietumu dabas ideju vēstures kursā, kurā viņš ietvēra savas grāmatas galvenās idejas. Tā kā tas bija augstākā līmeņa kurss, to apmeklēja tikai kādi četrdesmit studenti. Tomēr šis kurss kļuva tik iecienīts, ka 60. gadu beigās pievilka vairākus simtus studentu.

Glekens nebija izcils runātājs lielas publikas priekšā. Viņš bija kautrīgs, dažreiz pārteicās. Balss viņam bija klusa, pat pazemīga. Glekens apbūra studentus ar ideju mīlestību – vai, pareizāk, ar savu lielo cieņu pret individiem, ar kuriem idejas saistījās. Vai tas bija grieķis Posidonijs, romietis Cicerons, Svētais Augustīns, Leibnīcs, Bafons, Herders vai Humbolts, Glekena entuziasms un mirdzošās acis, rāmais, bet asais humors aizrāva klausītājus. Varbūt visvairāk šis cilvēks mūs iedvesmoja ar savu plašo un dziļo Rietumu kultūras pārzināšanu. Bērklījā bija arī citi slaveni ideju

vēsturnieki, taču, klausoties Glekenā, varēja just, ka šeit beidzot ir cilvēks, kurš sevī nes Rietumu kultūru tās daudzpusībā. Mūsu ērā, kurā valda šauri speciālisti, šis ģeogrāfisko ideju vēsturnieks bija plašs kā jūra.

Glekens iemiesoja klasiskā humānisma ideālu – ieklausījās otrā cilvēkā un nevērtēja viņu pēc cepures. Galvenais, ko no viņa iemācījās, ir tas, ka idejas nav vienkāršas; ka lielākie domātāji neskatās uz pasauli vienkārši un bez pret-runām un tāpēc viņu idejas nevar vienkāršot. Lai arī karš, nabadzība un ļaunums pasaulē dziļi nomāca šo lēnprātīgo domātāju, viņš tomēr cienīja cilvēku par viņa spējām ieviest pasaulē skaistumu un ētiku. Glekens ticēja labestībai. Visvairāk viņš baidījās no ideoloģijām un no modes zinātnē, jo tās sagrozot faktus un vairojot demagoģiskus uzskatus.

Glekens galvenās darbavietas bija bibliotēkas. Taču viņš bija ģeogrāfisko ideju vēsturnieks. Tas nozīmēja, ka viņš meklēja *ideju saistību ar konkrēto dzīves pasauli*: ar dabu – mežiem, laukiem, kalniem, vējiem, mākoņiem; ar cilvēku darbošanos – ganīšanu, kuģošanu, uguns lietošanu, mežu izciršanu; ar specifiskām kultūrām – grieķu, ēģiptiešu, vāciešu, franču, itāliešu; ar specifiskiem indivīdiem – Dēmokritu, Lukrēciju, Ciceronu, Sv. Benediktu, Maltusu. Lai arī Glekens dzīvoja ideju pasaulē, viņš teica, ka jūtot “tūvumu laukiem, meža pļavai un lopu laidaram” (1967, 693).*

Viņš apzinājās, no kurienes nāk iedvesma strādāt šādā veidā. Pirms iedziļināšanās ideju vēsturē – tas notika samērā vēlu viņa dzīvē – Glekens bija dzīvojis konkrētā pasaulē. Viņš bija strādājis par administratoru (kopā ar Džonu Steinbeku) kantori, kas palīdzēja migrantiem, kuri bēga uz Kaliforniju no Amerikas Lielo līdzenumu “Putekļu bļodas” (*Dust Bowl*). Viņš bija pavadījis 1937. gadu ceļojumā pa

* Turpmāk citēšu tikai šī avota lappuses.

Āziju (ieskaitot Centrālāziju) un Eiropu. Šajā ceļojumā viņš sāka pilnīgāk saprast ģeogrāfisko patiesību par lielo dažādību kultūrās un vidēs un interesēties par “apstākļiem, kas stimulē radītgrību cilvēkos”; par reliģisko uzskatu ietekmi un par tradīcijām, kuras ir dziļi iesakņojušās. Pēc Otrā pasaules kara viņš kā japāņu valodas pratējs un amerikāņu armijas majors bija Okinavas salu administrators. (Grūti iedomāties tik nemilitāru cilvēku kā Glekens armijā!) Pēc tam, studējot Okinavas salu kultūras, Glekens vēl dziļāk izprata paražu ietekmi kultūrainavās. Varbūt visvairāk viņu ietekmēja 1957. gads, kuru viņš pavadīja Norvēģijā, studējot šīs zemes mežu vēsturi un norvēģu lielo interesi par viņu lauku ainavu vēsturi. Šajā gadā viņš sāka izprast eiropiešu dziļo ieinteresētību vēsturiskajās ainavās (xi–xii).

Glekens bija zinātnieks, kas nedzīvoja ziloņkaula tornī, atšķirts no ikdienišķā. Viņa vispārīnājums, ka viduslaiku idejas par dabu var raksturot “kā ķēdi, kas stiepās no teoloģijas līdz mēslošanai”, raksturo arī viņa darbu. Tas bija labs atgādinājums ģeogrāfisko ideju vēsturniekam. Glekens nekad neaizmirs, ka tādas abstraktas idejas kā “cilvēks” un “daba” nāk no specifiskiem kultūras dzīves kontekstiem, no specifiska reljefa (xi).

PAR IDEJU VĒSTURNIEKA DARBA METODĒM

Ideju izplatīšanos var labāk saskatīt, pētot pašas idejas, nevis indivīdus, laikmetus vai atsevišķas zinātnes.

Glekens (1983, 32)

Glekens norāda, lai saprastu cilvēka un dabas attiecības ideju vēsturē, ir jāpētī daudzi kultūras izteiksmes veidi. Šādas attiecības ir cieši saistītas ar mītiem un reliģiju.

Bioloģisko ideju vēsture, protams, ir centrālā. No “seniem laikiem līdz šodienai ģeogrāfiskie raksti ir piesātināti” ar šo tēmu (izņēmums: astronomiskie, matemātiskie un fiziskie apraksti senajos tekstos). Mākslas vēsture, ainavu gleznošanas vēsture ir sevišķi izteiksmīga, ar apzinātiem dabas un cilvēka mijiedarbības vērtējumiem. Dzeja un literatūra ir pašsaprotami svarīgi avoti. Šī tēma ir svarīga ekonomiskās domāšanas vēsturē, lai arī tai trūkst lirikas. Un nedrīkst aizmirst, ka filozofijas vēsturē atrodam daudz vērtējumu par cilvēka dabu, par dabu un kultūru (1966, 355–356).

Glekens uzsver, ka ideju vēsturniekam nav viegli rast idejas no kāda laikmeta domu gūzmas, jo tā sastāv no faktiem, pārdomām un ticējumiem, ka “atsevišķas idejas tiek burtiski izrautas no kopīgās uzskatu miesas”. Tāpēc šādiem “izplēsumiem” ir rupjas malas. (Jāpiemin, ka gandrīz visur Glekens lieto oriģinālos tekstus un pats tos izskaidro, nebalstoties uz ekspertu domām “otršķirīgos rakstos”.) Tā kā divu tūkstošu trīssimt gadu ilgajā periodā ir bijis liels domātāju skaits, Glekens izvēlējās svarīgākos, bet ne vienmēr lielākos. Daži varbūt nebija izcilākie domātāji, bet bija izcili ideju izplatītāji (viii–xiii).

Rakstot par Glekena darbu, man bija jāizvēlas, ko spēju pasniegt lasītājam no šā lielā ideju klāsta. Mana pirmā doma bija izvēlēties dažas īpašas, vienkāršotas epizodes cerībā, ka tās vismaz simbolizēs plašākus domu rakstus. Praksē tomēr iznāca citādi. Kļuva skaidrs, ka lielāka vērtība ģeogrāfisko ideju vēstures attīstībai Latvijā būtu nevis dot Glekena darba skicējumus, bet gan aprakstīt vienu daļu no viņa darba, cik vien plaši tas iespējams. Tādā veidā mēs varam vērtēt gan ideju, gan Glekena darba raksturu un kvalitāti.

TRĪS IDEJAS

Cilvēku ar pagātņi saista kas vairāk nekā nostalgiskas jūtas. Lai cik nenoteiktas, šādas jūtas rada izpratni par to, ka mēs dzīvojam šodienā tāpēc, ka ir pagātne; ka pagātne rada gan labo, gan ļauno; ka civilizācija lielākā mērā ir pagātnes radījums.

Glekens (1983, 28)

Glekens Rietumu dabas un kultūras ideju vēsture pēti divdesmit trīs gadsimtus. Tas ir milzīgs mentālās pasaules pūrs, par kuru nav iespējams rakstīt visaptveroši. Tāpēc kā vadmotīvus viņš izvēlējās trīs idejas. Caur šo ideju prizmu viņš seko gadsimtu un ēru mijām un galveno individu prātiem katrā ērā. Es aplūkošu ideju sākumposmu klasiskajā ērā un došu vispārīgu konceptu par pārējām ērām.

Glekens pieņem, ka Rietumu domu vēstures aizsākumi meklējami Senajā Grieķijā, kur cilvēki ir “neatmaidīgi uzdevuši trīs jautājumus par apdzīvojamo pasauli un savām attiecībām ar to”. Vai Zeme ir radīta ar nodomu, jo ir skaidrs, ka tā ir piemērota organiskajai dzīvei? Vai klimati, reljefs un citi fiziskie apstākļi ir ietekmējuši individu sociālo un morālo dabu un veidojuši cilvēku kultūras izpausmes? Kā cilvēks savā ilgajā uzturēšanās laikā uz Zemes ir to pārveidojis (vii)?

Atbildes uz šiem trijiem jautājumiem ir dotas tik daudzas reizes, ka Glekens tās apvieno trijās vispārīgās tēmās: “idejā par veidotu Zemi, idejā par vides ietekmi un idejā par cilvēku kā ģeogrāfisku spēku”. Visas trīs idejas nāca no cilvēku vispārīgās pieredzes un domāšanas. Tomēr pirmā visvairāk ir saistīta ar mitoloģiju, teoloģiju un filozofiju; otrā – ar medicīnu, farmaceitiskām zinībām un laika novērojumiem; trešā – ar ikdienišķām prasmēm – kultivēšanu, aušanu, galdniecību (vii–viii).

Glekens uzskata, ka šīs trīs idejas kopā ar citām idejām, kuras tām pievienojas, ir dominējušas Rietumu domāšanā par "cilvēku, viņa kultūru un dabisko vidi, kurā viņš dzīvo" (viii). Tādā ziņā viņa grāmata ir arī sociālo zinātņu vēsture, jo šīs zinātnes izcēlās no triju ideju matrices. Kā viņš norāda, sociālo zinātņu sākumi ir atrodamī teoloģijas, ētikas, filozofijas, politisko un sociālo teoriju vēsturē. Tāpēc šeit atrodama arī ģeogrāfisko ideju vēsture. Glekens raksta: "Modernā cilvēka ģeogrāfijas pētījumi sākās ar jautājumiem, kuri radās šo trīs ideju sakarā" (viii).

LIELISKAIS PLĀNS

"Zīmes Rodas salas krastā" Glekens iesāk ar ielūkošanos senās šumeru valsts kultūrā. Viņš raksta (3):

Galvenais dabas koncepcijās, pat mītiskās, ir ilgas pēc mērķtiecības un kārtības. Ir iespējams, ka pamatos šīs tieksmes pēc kārtības ir līdzīgas tām, kas nāk no kārtīguma un nolūkiem, kurus redzam daudzu cilvēku darbības ārējās izpausmēs: kārtība un nolūki ceļu būvē, kvadrātveida ielu izkārtojums ciematos un pat vītņveidīgā taka kādā dārzā vai pļavā...

Ideja par Zemi kā lielisku vai dievišķu plānu nāca no cilvēka paša piedzīvojumiem – no domas, ka cilvēki ir radījuši tempļus, pilsētas, pilis un ka tas viss sabruktu, ja nebūtu cilvēku, kas tos kopj. Tāpēc dzīvas būtnes kontrolē arī kosmosu. Dievi darīja to pašu, ko cilvēki. No mītiem nāca arī atziņas, ka dabas un vides spēki ietekmē cilvēkus, savukārt cilvēki pārveido vidi, taču vajadzēja racionālu domāšanu un vēstures izpratni, lai šīs domas attīstītu pilnīgi. To izdarīt varēja tad, kad grieķu kultūrā attīstījās hipokrātiskā, resp., racionālā medicīna, kā arī vēsture (resp., Hērodota "Vēsture"). Tomēr grieķi skatījās arī uz paražām un

novērojumiem par atšķirībām starp kultūrām – vērtēja informāciju, kas nāca no ceļojumu pieredzes. Senajiem grieķiem bija arī daudzi praktiski novērojumi par raktuvēm, lauksaimniecību, dažāda veida pārtikas iegūšanu, kanālu rakšanu. Ir skaidrs, ka dabu vēroja uzmanīgi. Tātad abstraktiem formulējumiem bija empīriski pamati. Glekens norāda, ka klasiskās pasaules idejas un uzskatus nevar vispārināt (4–13).

Glekens domā, ka ideja par dabu kā vienotību un harmoniju droši vien ir vissvarīgākā, ko esam saņēmuši no grieķiem, jo, lai arī starp grieķiem nebija vienprātības par šīs vienotības un harmonijas raksturu, tai bija svarīga ietekme ģeogrāfiskajā domāšanā (17).

Šī ideja radās grieķu teoloģijā un rakstos par ģeogrāfiju. Gan senos laikos, gan mūsdienās teoloģija un ģeogrāfija ir savstarpēji tuvas zinātnes, “jo tās apvienojas svarīgos cilvēka ziņkāres krustojumos”, raksta Glekens. “Ja mēs meklējam Dieva raksturu, mums jāņem vērā cilvēka un Zemes raksturi, un, ja skatāmies uz Zemi, neizbēgami rodas jautājumi par dievišķo nodomu tās radišanā un par cilvēces lomu uz Zemes.” Lai arī epikūrieši nepiekrita dievišķīgajam, viņi kopā ar pārējiem grieķiem piedalījās debatēs, kas veidoja koncepciju, ka Zeme ir piemērota vide dzīvošanai” (35). Jau 4. gadsimtā p. K. ideja bija izveidota visā pilnībā (51).

Ideja par plānu – jeb lielisko, dievišķo jaunradi (*Godly design*), kā to dēvē Glekens, – tiek apvienota ar *teleoloģiju*, t. i., dabas izskaidrošanu dievišķo nodomu kontekstā, uzskatot pamatcēloņus par dievišķā saprāta izpausmi. Šī ir abstrakta doma, ar kuras palīdzību mēģina saprast un izskaidrot gan cilvēku individuāli, gan Zemi kā planētu, gan visu kosmosu. Ideja esot piederējusi Vidusjūras pasaulei jau sen pirms grieķiem. Idejas sākumus Grieķijā Glekens atrod Anaksimandra, Apolonija, Diogena un Hērodota darbos. Ideju tālāk attīsta Platons un Aristotelis (36–40).

Šeit varam citēt Hērodota domas (*Herodotus* 1910, III-108) par “radišanas dievību saprātīgu izgudrojumu” saistībā ar dzīvnieku auglību (40):

Tā patiešām ir – dievišķa apdomība tiešām ir, kā jau to var sagaidīt no saprātīga izgudrotāja. Jo visiem bikliem dzīvniekiem, kurus citi medī, ir dotas spējas laist pasaulē daudz mazuļu, lai suga netiktu pilnīgi apēsta un iznīcināta; turpretī mežonīgās un nejaukās būtnes ir radītas ļoti neauglīgas.

Līdz 19. gadsimta vidum gandrīz visi rakstnieki, ar simpatijām rakstot par lielisko plānu, atsaucas uz slaveno fragmentu no Ksenofona, kuru izsaka Sokrata balsī. Plānam ir trīs pierādījumi: no fizioloģijas, kosmiskās kārtības un no Zemes kā dzīvei piemērotas vides. Paša cilvēka anatomija atbilst viņa vajadzībām. Tā, piemēram, cilvēkam ir dotas acis ar plakstiem, kas ir kā durvis – vaļā, lai redzētu, ciet, lai gulētu. Rokas ir dotas, lai spētu izveidot lietas, kas veido mākslas. Cilvēks ir vienīgais starp dzīvniekiem, kas iet stāvus, lai varētu redzēt uz priekšu un virs sevis un lai varētu izvairīties no ievainojumiem. Kosmosa kārtībā var saskatīt mērķtiecību. Šo domu vislabāk apliecina pati daba. Šeit visur sastop dievišķo tālredzību: cilvēkam ir dota dienas gaisma, bet ir arī nakts, lai atpūstos; naktī ir zvaigznes, lai varētu veikt tādas nepieciešamas darbības kā burāšanu. Dievi ir izgudrojuši gadalaikus un likuši zemei dot cilvēkam barību. Ūdens palīdz gadalaikiem un zemei. Uguns ir dota cilvēkam, lai sargātu no aukstuma un tumsas un palīdzētu dažādās darbībās. Sevišķi apbrīnojams ir mērenais klimats, jo saule nekad nepazūd, lai cilvēks nesaltu, un vienmēr parādās debesis tajā debespusē, kur tas cilvēkam visizdevīgāk. Vienīgais jautājums ir, kā šis plāns der dzīvniekiem. Sokrats atbild, ka dzīvnieki ir radīti cilvēkam (42-44). Protams, šodien šī filozofija par dzīvniekiem ir pretīga. Bet vai varam vērtēt to seno laikmetu ar šodienas vērtībām?

Lai gan Platons nebija pirmais, kas veidoja teleoloģiskas idejas par kosmosu, viņš bija pirmais, kas to redzēja kā "skaistāko no visa, kas radīts," un atzina, ka dievišķais "ir labākais no cēloņiem". Dievu – protams, tas nebija kristiešu Dievs – Platons salīdzināja ar "senatnīgu, labu, domājošu un dievišķu amatnieku". Šeit Glekens saskata senas saknes grieķu vēsturē, jo grieķi juta dziļu cieņu pret skaistumu un kārtību, ko radīja saprāts un prasmīgas rokas. It sevišķi cienīta tika metalurģija, jo laikā, kad trūka precīzu mērinstrumentu, cilvēki apbrīvoja precīzus izstrādājumus kā kaut ko noslēpumainu. Un, ja Dievs bija amatnieks, kas visu radījis, tad arī cilvēks spēja radīt kārtību un skaistumu savā vidē un "kontrolēt dabas parādības ar gudrību un meistarību" (44–46).

Vairāk nekā pirms diviem tūkstošiem gadu Platons izvirzīja tēzi, ka "no visām iespējamām pasaulēm šī ir tā labākā", – tēzi, kuru Voltērs izsmēja "Kandidā" un kuru nopietni sāka apšaubīt, kad Darvins sarakstīja "Sugu izcelšanos" (46).

Glekens raksta, ka no šādām filozofiskām šaubām radās "dabiska teoloģija", kurai bija spēcīgi utilitāri aizspriedumi, resp., ka dabā viss ir radīts cilvēkam (augi dzīvniekiem un dzīvnieki cilvēkiem). Utilitārā pieeja pastāvēja vēl 19. gadsimtā, lai arī pamazām atmeta ideju, ka daba radīta tikai cilvēka labad (57–58).

Stoīķi Panēcijs un viņa skolnieks Posidonijs papildināja tīri filozofiskos argumentus par kosmisko kārtību ar pētījumiem par redzamām kvalitātēm zemes parādībās. Taču šķiet, ka galvenais, ko viņi deva, bija argumenti, ka ne viss, ko rada dievi un cilvēks, ir utilitārs. Panēcijs ieviesa grieķu filozofiskajā pasaules ainā jūtas par dabu. Šī ietekme nāca no hellēnistiskās dzejas un glezniecības. Kosmosa kārtība ir grezna, bet arī uz zemes ir izcilas kvalitātes –

prieks un skaistums (izcēlums mans – E. V. B.) – it sevišķi “grieķu ainavā, kur jūra nemitīgi mijas ar zemi un daudzajām salām, tās pretstatos starp jaukajiem krastiem, rupjajām klintīm, stāvajiem kalniem un daudzveidīgo augu valsti un dzīvnieku sugām, kas šajā ainavā dzīvo”. Posidonijs papildināja šos uzskatus ar dziļu izpratni par ģeogrāfiju, bioloģiskām mijiedarbībām, vēsturi, etnogrāfiju, kā arī astronomiju un astroloģiju. (Viņu dēvē par klasiskā laikmeta izcilāko zinātnieku ceļotāju.) Sevišķi interesanti ir Posidonija uzskati par kultūru un dabu (51–54). Glekens to atstāsta šādi (54):

Cilvēka prasme imitē dabu, jo tikai cilvēka prāts var izgudrot kuģa stūri, novērojot zivju astes. Šis izgudrojums ir iespējams tāpēc, ka cilvēka prātā darbojas tas pats *logos*, tas pats racionālais plāns, ko redzam dabā. Cilvēka spējas atšķirībā no dzīvniekiem izpaužas daudzos izgudrojumos, kas ir domāti ne tikai vajadzībām, bet arī skaistākai dzīvei. Cilvēku kultūru attīstīja *logos* radošais spēks, nevis nepieciešamība; ar savu saprātu, ar saviem neskaitāmiem sasniegumiem cilvēks ir daļa no dabas; dotās spējas ļauj viņam veiksmīgi darboties jomās, kas ir liegtas augiem un dzīvniekiem.

Bet Posidonijs neuzskata cilvēku par radības kroni. Kā raksta Glekens, dievi radīja Zemi sev, cilvēkam un zemākajiem augiem un dzīvniekiem.

Manuprāt, Panēcija un Posidonija idejas par dabas un kultūras attiecībām nav pietiekami novērtētas Rietumu kultūras vēsturē. Kopā ar grieķu dzejniekiem Teokritu, Bionu un Moskusu mēs viņu pasaules uzskatos par dabu saskatām paralēles ar Austrumu idejām. Taču tās – it sevišķi prieku dabā un ainavās – viduslaikos kristietība nepieņēma un aizmirsā.

Glekena ideju vēstures vērtība atklājas tad, kad viņš apgalvo, ka idejas nav vienpusīgas. Klasiskajā laikmetā bija domātāji, kuri nepiekrita lielās ieceres tēzei un to pat kritizēja. Aristoteļa teleoloģijas attieksme pret dievišķo plānu bija nenoteikta, tāpat pret prāta darbību kosmosā un dabā. Iespējams, ka Aristotelis uzskatīja dabu par mērķtiecīgu, bet ne apzinīgu. Viņa idejas par filozofiju un bioloģiju izsaka domu, ka daba neko nedara lieki un ka mērķis atrodas radošā procesā – *logos* (racionālais prāts), vienalga, vai tas ir dabā vai mākslā. Aristoteļa skolnieks Teofrasts, skatoties uz dabu bioloģiskos kontekstos, domā, ka daba ir nekārtība, ka kārtību vajag pierādīt, nevis tikai pieņemt tādu, kāda tā ir. Daudzas lietas debesīs un uz Zemes notiekot nevis mērķtiecīgi, bet gan sagadišanās vai vajadzības dēļ. Teofrasts domā, ka universa pētīšana sākas ar cenšanos uzzināt radību dzīves situācijas un savstarpējās attiecības (49–51).

“Ietiepīgu pretestību” teleoloģijai attīstīja epikūriešu filozofija. Prelūdijs epikūriešu filozofijai meklējama Parmenīda metafizikā, kura norāda, ka ceļš uz patiesību iet caur prātu, ne caur maņām. Tātad pasaules koncepciju var atrast ar prātu, nevis ar maņām. Lai atrastu vidusceļu starp šīm polārajām atziņām, nāca Empedokls ar četru elementu teoriju. Tam sekoja (varbūt) Leikipa un (noteikti) Dēmokrita atomu teorija. Vistingrāk un visradošāk pret dievišķo ieceri nostājās Dēmokrits: visums, viņaprāt, nāca no “nepieciešamības”, no “neizbēgamiem dabiskiem procesiem”. Nekāda pārdabiska vara nelika atomiem griezties virpulī, lai rastos universs. Tas notika nejauši, bet, kad tie savienojās, pasaule radās no stingras nepieciešamības, resp., to noteica dabas likumība. (Dēmokrits pieņēma, ka morālajā sfērā cilvēks darbojas pēc paša gribas.) Tātad, pēc epikūriešu filozofijas, dievi nevaldīja pār pasauli. Epikūrs noliedza arī Platona Dievišķā amatnieka ideju un to, ka dievi turpinot rūpēties par pasauli. Cicerons nevarēja saprast, kā bijis iespējams radīt pasauli ar neapdzīvojamiem tuksnešiem un

kādēļ to radīt cilvēku labad, ja lielākā daļa no tiem esot muļķi (62–68).

Glekens domā, ka ģeogrāfiem vistuvākais šajā laikmetā ir Lukrēcija raksts par kosmosa dabu (1951), jo Lukrēcijs ir vērojis dabu gan gar krastiem, gan iekšzemē, gan laukos un pilsētās. Šeit atrodam fizisko un kultūras ģeogrāfiju, dabaszinātņi un ieskatus lauku dzīvē. Lukrēcijs interesējās par procesiem, kultūras un dabas mijiedarbībām (67–68).

Lielais romiešu filozofs Lukrēcijs kritizēja teleoloģiju gadsimtiem ilgi pirms tam, kad Voltērs 18. gadsimtā rūgti smējās par pasauli kā par “Dieva vislabāko ieceri”. Teleoloģija nespējot izskaidrot sākumus. Lukrēcijs saka, ka nevajag jaukt priekšmetus, ko cilvēki darinājuši zināmiem mērķiem, ar cilvēka ķermeņa daļām, kas attīstījušās īpašām darbībām. Lukrēcija spēcīgākie argumenti pret dievišķo plānu meklējami pārdomās par Zemes nepilnvērtību un ļaunumu. Liela daļa Zemes virsmas neesot cilvēkiem derīga un esot pat bīstama. Esot pārāk daudz kalnu, mežu ar bīstamiem zvēriem un jūru, kas atdala Zemes virsmas daļas. Gandrīz divas trešdaļas no Zemes klimata esot vai nu ļoti karsts, vai ļoti auksts. Pat to mazo Zemes virsmas daļu, kuru iespējams kultivēt, cilvēks ieguvis tikai ar lielām mokām. “Cilvēks pārveidoja Zemes virsu savām vajadzībām un nodomiem nebeidzamā cīņā ar nezālēm, nejauku laiku un augu slimībām.” Paša cilvēka dzīve bija nenoteikta. Tā kā Lukrēcijs norādīja, ka jaunpiedzimuši dzīvnieku mazuļi spēj daudz ātrāk piemēroties videi nekā cilvēku bērni, viņš droši pieņēma, ka Zeme ir vairāk piemērota dzīvniekiem un augiem nekā cilvēkam (62–74).

Lukrēcija idejas neiznīcināja teleoloģiskos uzskatus par dabu. To var redzēt Plūtarha rakstos un 3. gadsimta darbā *Hermetica* (*Hermes* 1924). Taču šīm idejām citādu virzienu bija devis Plotiuss. Kosmoss un pasaule kā kosmosa daļa

nebija radusies nejauši, to nebija veidojušas haotiskas atomu kustības. To visu nebija darinājis kāds saprātīgs amatnieks. Plotiusam universs ir organisks daudzveidības apvienojums, kas radies no transcendentāla pirmā principa, *Nous*. Dzīvības pilnība un daudzveidība nāca no *Nous*, no dievišķā principa. Visa dzīvība tiecās pēc noteiktām formām. Tiekšanās ir plūsma no viena līmeņa nākamajā, viss notiek pēc ideāla modeļa, kurā ir skaistums un saprātīgums. Šis ir tā sauktais pārpilnības princips, kuru attīstīja Platons un tālāk veidoja Plotiuss. Tā Rietumu domāšanā radās koncepcijas par Zemi, koncepcijas, kuras pamatojas uz filozofiskām pārdomām un ikdienas dzīves novērojumiem. Glekens to novērtē kā "vienu no lielākajiem izskaidrojumiem par Zemes lomu cilvēku liktenī" (74–79).

Šī pasaule bija labākā no visām iespējamām pasaulēm. Viduslaikos jūdu-kristiešu teoloģija šo ideju padziļināja. Tikai apgaismības laikmetā to sāka nopietni kritizēt.

VIDES IETEKME

Iejas par vides ietekmi jeb vides teoriju – t. i., par to, kā fiziskā apkārtnē nosaka katras kultūras veidu, kā arī katra indivīda izturēšanos un uzskatus par pasauli,* – Glekens atrod seno grieķu un romiešu filozofiskajos un zinātniskajos rakstos, kā arī rakstos par ikdienišķo dzīvi. No paša sākuma teorijas par vides noteicošo raksturu uz cilvēkiem un kultūru ir nākušas no diviem avotiem: no fizioloģijas un no ģeogrāfiskās situācijas. Gandrīz visas mūsdienu tēmas par vides ietekmi var atrast senatnē: 1) fizioloģiska rakstura prātījumos par to, ka silts klimats rada kaislīgus cilvēkus, auksts – stiprus un izturīgus, ka vienmērīgā klimatā cilvēki izaug

* Ši ir tā pati ideja par "vidi noteicēju", pret kuru uzstājās Sauers.

intelektuāli spējīgāki; 2) ģeogrāfiskās situācijās – maiga rakstura cilvēki nāk no tiem apvidiem, kur ir laba augsne, bet liesa augsne veido drosmīgus cilvēkus (80–81).

Fragmenti no Heraklīta un Apollonijas Diogena darbiem rāda šo uzskatu senās saknes. Bet pirmais klasiskais, sistemātiskais pētījums atrodams racionālās ārstniecības vēsturē 5. gadsimtā p. K., t. i., Hipokrata traktātā “Gaisi, ūdeņi, vietas” (*Airs, waters, places* 1948). (Protams, tikai pēc tradīcijas tiek apgalvots, ka autors ir bijis Hipokrats. Jāpiezīmē arī, ka savā laikmetā viņš nav bijis slavens.) Kā norāda Glekens, šis darbs par medicīnu ir diezgan ģeogrāfisks – dažas nodaļas varbūt pat ģeogrāfa rakstītas –, jo ārstniecība pamatojas uz vides novērojumiem (82–84).

Hipokratu interesēja cilvēku atšķirības dienvidos un ziemeļos, rietumos un austrumos. Šī interese bija medicīniska, ne etnogrāfiska, raksta Glekens. Vismaz daļu no atšķirībām varēja izskaidrot ar klimatu, gadalaiku mijām un atšķirībām ainavās. Hipokrats nebija noteicošo faktoru piekritējs, jo labi saprata arī paražu un sociālo organizāciju noteicošo lomu kultūrā. Tas labi atklājas viņa etnogrāfiskajā darbā par medicīnu “Antīkā medicīna” (*Ancient medicine* 1948), kurā kultūra tiek skatīta no pavisam cita viedokļa. Šeit noteicošais faktors ir nevis vide, bet gan nepieciešamība un neapmierinātība ar esošo. Cilvēks pārvar vidi un rada civilizāciju, pieradinot dzīvniekus, stādot augus, gatavojot ēdienus. Nepieciešamība attīsta ārstniecību. Tomēr, kā norāda Glekens, “cilvēcīgie domātāji, kurus interesēja kultūras antropoloģija un ģeogrāfija,” citēja tikai “Gaisus, ūdeņus, vietas”. Ar to šis darbs vienpusīgi ietekmēja vēlākās teorijas par ģeogrāfiju, vēsturi un etnogrāfiju, kurās “tika pieņemta maldinoša tēze, ja var pierādīt vides ietekmes uz indivīdu fiziskajām un prāta kvalitātēm, tad to var attiecināt arī uz visu tautu”. Šādi radās ciešas korelācijas starp vidi un kultūru, kas Rietumu domāšanā eksistēja divi tūkstoši trīs simt gadus (85–88).

Vides ietekmes filozofija rakstu krājumā "Gaisi, ūdeņi, vietas" ir pamatota ar triju klimatisko joslu salīdzinājumu. Tiek aplūkotas trīs vides – auksta, karsta un mērena, kas atrodas starp šīm galējām kvalitātēm. Pirmo – ziemeļu vidi apdzīvo skiti (*Scythians*), "gargalvi" (apm. mūsdienu Dienvidukraina) un cilvēki, kas dzīvo pie Fosas upes (*Phasis*) (Rietumgruzija). Dienvidu galējību pārstāv Ēģipte un Libija (šīs kultūras segments ir zudis). Nav nekāds pārsteigums, ka mērenā vide ir Jonija (*Ionian*). Skitu viendabīgā kultūra tiek izskaidrota ar klimatiskajām un kultūras ietekmēm. Vienmuļlais aukstums bez lielām pārmaiņām gadalaikos nosaka viendabīgumu prātos un fizioloģijā. Hipokrātu it sevišķi interesē skitu neauglība. Vīriešu sterilitāti Hipokrats izskaidro ar klimatu un ar pārmērīgu jāšanu, it sevišķi bagātnieku vidū. Nabadzīgie, kas zirgus nevar atļauties, nav tik neauglīgi. Skitu sievietes ir sterilas savas miesas resnuma un mitruma dēļ – tas neļauj dzemdei uzņemt sēklu, jo tauki ir aizvēruši dzemdes ieeju. Turpretī skitu verdzenēm šādu grūtību nav, jo viņas ir aktīvas un kalsnas (84–85).

Vidusjūras klimats ap šodienas Turcijas krastiem ir devis tur dzīvojošiem cilvēkiem vairāk skaistuma un lieluma. Tur klimats ir kā pavasaris, bez galējībām, tāpēc cilvēki ir nosvērti, bet no viņiem nevar sagaidīt izturību, drosmi, ražību un intensitāti. Citi cilvēki Āzijā, ap Fosas upi Kolhidā (*Colchis*) dzīvo karstā, mežainā un purvainā vidē, kur visu gadu list lietus. Migla kopā ar stāvošajiem ūdeņiem ir radījusi garus, resnus cilvēkus ar dzeltenīgu seju un dobru balsi, jo viņi elpo mitru, netīru gaisu. Aziātiem trūkst drosmes, jo vidē nav asu pārmaiņu un pārsteigumu. Hipokrats tomēr pieņem varbūtību, ka despotisms un karaklausība var iznīdēt dabisko drosmi (85–86).

Hipokrats dod arī izpratni par reljefu un ūdeņiem. Kalnu apgabalu cilvēki, dzīvojot raupjā, augstā, labi apūdeņotā vidē ar krasām gadalaiku maiņām, būs lieli, izturīgi, drosmīgi un cīnīsies mežonīgi un nikni. Turpretim cilvēki,

kuri dzīvo mērenās pļavu ielejās ar karstiem vējiem, būs kupli miesās, tumšmataini, ar tādu dabu, kurā vairāk rodama tumšā puse. Drosme un izturība nav šo cilvēku raksturā. Vides iedala skarbās un maigās. Cilvēki skarbās vidēs arī paši būs skarbi un izturīgi, bet maigās vidēs viņi būs (*Hippocrates* 1948, Glekena citāts: 87):

... dūšīgi, slikti izveidoti, mikli, slinki un raksturā vispār glēvi. Viņos var vērot ļenganumu un miegainību, un, kad jānodarbojas ar mākslām, viņi ir neattapīgi un neuztver niansas. Bet, kur zeme ir kaila, bez ūdens, skarba, ziemas vētru nospiesta un saules dedzināta, tur tu redzēsi vīrus, kas ir cieti, kalsni, labi veidoti, līdzsvaroti un mataini. Viņi būs enerģiski, modri, spītīgi un neatlaidīgi raksturā un temperamentā, mežonīgi, nevis pieradināti, ar labām spējām, attapību rīcībā un neparastu drosmi karā.

Hipokrata novērojumu zinātniskais pamats atradās tā sauktajā elementu teorijā un tāpēc deva tiem it kā sevišķi stingru loģiku. Viņa idejas par slimību cēloņiem bija saistītas ar elementiem – zemi, gaisu, ūdeni un uguni kā vispārīgiem elementiem. To dubultnieki bija cilvēkā: asinis (gaisa dubultnieks), dzeltenā žults (uguns dubultnieks), gļotas (ūdens dubultnieks), melnā žults jeb melanholija (zemes dubultnieks). Veselam cilvēkam elementi ir savstarpējā harmonijā jeb līdzsvarā, slimam ne. Kā priekšnoteikumu elementu teorija pieņem, ka ķermenis un prāts atrodas harmonijā, resp., ķermeņa elementi iedarbojas uz prātu, un prāta elementi – kaislības un traucējumi – uz ķermeni. Vides raksturs – zeme, gaiss, vieta – varēja noteikt ne tikai cilvēka veselību, bet arī fiziskās īpašības un visas tautas kultūru. Ja vides elementi nebija līdzsvaroti, tie varēja izjaukt harmoniju cilvēkā un likt cilvēku kopienām darboties kādā noteiktā novirzienā. Sevišķi temperatūra varēja pastiprināt vienu elementu vairāk nekā citus (9–12, 80–82).

Kā norāda Glekens (12), šī maldīgā teorija valdīja ģeogrāfijā, etnogrāfijā un politiskajā zinātnē līdz 18. gadsimtam, kad to atmaskoja Johans Gotfrīds Herders (*Johann Gottfried von Herder*).

Senajā Grieķijā Hipokrata idejas turpināja ietekmēt kultūras un vides attiecību hipotēzes. Tomēr ne vienmēr vajadzēja medicīnisko teoriju, lai izskaidrotu kultūru atšķirības. Spēlē iesaistījās tīri ģeogrāfiski faktori. Tā Tukīds skaidroja, ka Atika attīstījies par svarīgu centru mazauglīgās zemes dēļ. Atika bija stabila, jo daudzās migrācijas plūsmas Senajā Grieķijā virzījās uz vislabākajām vidēm, piemēram, Tesāliju, Boēciju un lielu daļu no Peloponēsas, izņemot nelidzeno centru. Atēnās attīstījās stabilas kultūras tradīcijas, jo valdīja relatīvs miers. Ar laiku pieauga cilvēku skaits un varēja sākt Mazāzijas kolonizēšanu. Ksenofons deva vēl asāku analīzi ar komplicētu kultūras, ekonomikas un vides mijiedarbības atspoguļojumu. Viņš vērtēja jūras un valsts attiecības un resursu izvietojumu attiecībā pret iekšzemes valstīm. Valstī, kas kontrolē jūru, aug turība, jo tai nav jāpaļaujas tikai uz vienu vai divām ekonomikas nozarēm, kā tas ir iekšzemes valstīs. Jūras valstij ir lielāka stabilitāte, jo tā spēj kontrolēt savus iedzīvotājus, kuri nevar dzīvot neatkarīgi no valsts pārējām daļām (kā tas ir iekšzemes valstī). Atēnu civilizācijai attīstīties palīdzēja jūra, jo Atēnas saņēma dabas resursus no daudzām un dažādām zemēm. Kopā ar tirdzniecību Atēnās ieplūda idejas no dažādām pusēm (82–92).

Lielie grieķu filozofi Platons un Aristotelis bagātina diegan vienkāršās Hipokrata un pašu novērojumu versijas par kultūru un vidi. Platons stāsta, ka Atēna izvēlējusies Atēnu dibinātāja Solona dzimšanas vietu – jauktajam klimatam vajadzēja radīt cilvēku ar visaugstāko gudrību. Bet citur Platons norāda uz piejūras novietojumu kā bīstamu tikumībai, kuru apdraud svešas ietekmes. Šķiet, ka Aristo-

telis ir devis visklasiskāko formulējumu par vides ietekmi kultūrā, it sevišķi politiskajos aspektos. Cilvēki, kuri dzīvo reģionos ar aukstu klimatu, ir enerģiski, bet viņiem trūkst prāta asuma un meistarības. Lai gan viņi ir brīvi, viņi nespēj organizēties politiski un valdīt pār citiem. Āzijas iedzīvotāji ir tieši pretēji – inteligenti un spējīgi, bet viņiem trūkst gribas un viņi dzīvo verdzībā. Grieķi turpreti dzīvo zelta vidusceļā starp auksto un karsto klimatu un tāpēc saņem labāko no abām pusēm – viņi ir inteligenti un enerģiski. Tikai vienotības trūkums neļāva grieķiem izveidot apvienotu impēriju (92–93). Tātad Aristotelis tomēr nav pilnīgs vides ietekmes idejas piekritējs un atstāj zināmu lomu kultūrai un vēsturei.

Aristotelis domā, ka kultūra tieši atbilst klimatam, un neiedziļinās fizioloģiskos izskaidrojumos par to. Viņa formulējumā nebija nekā oriģināla, bet Aristoteļa vārda lielā prestiža dēļ “šis ir bijis viens no ietekmīgākajiem formulējumiem par klimata attiecībām ar cilvēkiem... Tas ir citēts vairāk nekā jebkura cita klasiskās ēras rakstnieka formulējums par šo tēmu...” Antīkajā pasaulē bija daudzi citi, kuru devums vides teorijā bija dziļāks un oriģinālāks, daži no tiem uzsvēra kultūras un vēstures nozīmi tikpat daudz kā vides ietekmi. Polībījs rāda, ka etnisko raksturu var noteikt vide, bet cilvēki var apiet šos iespaidus, – Arkādiijā dzīve bija grūta, ar drūmu, vēsu klimatu; tam vajadzētu veidot cietas dvēseles, ja arkādieši nebūtu muzicējuši visdažādākās situācijās. Posidonijs un Lukrēcijs pētīja klimatiskās ietekmes. Cicerons pazina vides teorijas, kas bija pamatotas uz elementiem, bet viņš arī kritizēja šīs teorijas kā pārmērīgi fatālas un smējās, ka tās tiek izmantotas pārāk sīkā, specifiskā veidā (piemēram, Atēnu gaiss nenoteiks, kurš apmeklēs kādas lekcijas). Cēzars izskaidroja daudzas etniskās atšķirības ar kultūras dažādību. Antīkās pasaules lielais ģeogrāfs Strābo, lai arī pamatoja savu darbu uz priekštečiem, atteicās no pārāk dogmatiskām vides-kultūras korelācijām. (Kā raksta Glekens, “ir zināmi iemesli, kāpēc modernie

ģeogrāfi apbrīno Strābo".) Vitruvijs savā klasiskajā darbā par arhitektūru un pilsētu plānošanu atrada sasaisti starp klimata zonām un cilvēku bioloģiskiem tipiēm un izcēla pakāpienu kārtību kultūru attīstībā. Plīnijs lietoja klimatu teoriju, lai izskaidrotu rasu aizsākumus. Ebrejs Filo (*Philo the Jew*) apšaubīja grieķu paļaušanos uz vidi kā cēloni kultūru atšķirībām. Pasaulē esot daudz dažādu pilsētu ar dažādām konstitūcijām un likumiem. Dažādības kultūrās esot izcēlušās līdz ar jaunu likumu un paražu rašanos. Atšķirības grieķu pilsētās esot cēlušās no neuzticības un kārtības, nevis no jūras-iekšzemes, bagātas-nabadzīgas augsnes ietekmēm. Tomēr ēra beidzās ar Ptolemaju, kurš, novērojot ne tikai cilvēkus, bet arī augus, saistīja astroloģiju ar vidi, lai izskaidrotu etniskās atšķirības cilvēku grupējumos (Glekens to dēvē par astroloģisko etnoloģiju) (93–115).

Vides ietekmes idejas nezaudēja savu spēku ne viduslaikos, ne modernajā pasaulē. Tās pat tika padziļinātas viduslaikos un tāpat jaunākajos laikos, kad pasaules atklājēji atrada cilvēkus, it sevišķi Klusā okeāna tropiskajās salās, kuri, likās, dzīvoja kā priecīgi, bezbēdīgi bērni paradīzē. Protams, vide bija devusi smaidīgus cilvēkus smaidošās ainavās! Glekens raksta (115): "Kā citādi varēja domāt eiropietis, dzīvojot savās drausmīgajās, netirajās pilsētās?" Eiropietis nevarēja iedomāties neko citu kā vien vides ietekmi uz šiem cilvēkiem. Jaunās pasaules grāmatas lappuses bija "eksotiskas, aizraujošas un grūti izprotamas, bet lasītāju brilles bija jau vecas no mīlestības pilnas un nemitīgas lietošanas".

CILVĒKA IETEKME VIDĒ

Mēs asociējam tēmu par cilvēka ietekmi vidē ar moderno laikmetu, vismaz no 19. gadsimta. Atziņa par cilvēka prāta

un roku spējām tomēr ir ļoti sena. Kā rāda Glekens, šīs idejas saknes atrodamas antikajā pasaulē, Senajā Grieķijā un pat agrāk. Ir tiesa, ka senie grieķi nespēja kontrolēt dabu tā, kā tas notiek šodien, kad teorētiskā zinātne ir apvienota ar lietišķo zinātni un tehnoloģiju. Tomēr senie grieķi un romieši bija amatnieki un ar savām ikdienišķajām, ekonomiskajām un citām nodarbībām – lopkopību, medībām, apmetņu un pilsētu būvēšanu, raktuvju izmantošanu u. c. – pārvērta dabu un ienesa tajā kārtību, ar to izsakot savas domas par ainavām (116–117).

Vissenākie mīti norāda, ka “cilvēks ir dabas sakārtotājs” (*Glacken* 1967, 117, *Eliade* 1959). Visu, ko cilvēks pārvērs uz Zemes, mikrokosmosā – viņa lauki, pļavas, kanāli, ciemi, pilsētas, tempļi, kapsētas un svētnīcas –, seko ārpuszemes arhetipiem jeb makrokosmosam (*Eliade* 1959, *Wheatley* 1971), kuru cilvēks atrod debesīs (debespusēs un Saules, Mēness un citu debess objektu kustībās). Šie debesu paraugplāni tiek atdarināti māju, ciematu un pilsētu būvē. Cilvēka kultūrainavas ir šo debesu arhetipu dubultnieces. Pārvēršot dabu kultūrainavā, cilvēks tajā ietver domas par kosmosu, resp., pārtaisa to par mikrokosmosu. Reģioni, kuros cilvēki nedzīvo, kurus cilvēki nekopj, piemēram, tuksneši, jūras, mūžameži, tiek uzskatīti par mežonīgām vidēm, kurām nav debesu prototipa, kuras atrodas haosā. (Ar šādu loģiku eiropieši savos renesanses laika pasaules pētījumā braucienos lūkoja “primitīvo” cilvēku zemes – kā haotiskas un mežonīgas teritorijas, kuras varēja pārņemt savām vajadzībām.)

Lai gan ieviest uz Zemes nosacītu kosmosa plānu senajiem grieķiem nebija tik būtiski kā citiem (resp., romiešiem, ēģiptiešiem, mezopotāmiešiem, indiešiem, ķīniešiem, inkiem), viņi saprata, ka cilvēks ir dabas sakārtotājs. Grieķu literatūra rāda, kā šī tauta apzinājās un izskaidroja pārmaiņas, kuras veica dabā, un mēģināja rast šim darbam jēgu, t. i., apjēgt, kā cilvēks pilnveido radīto pasauli ar savu darbu. Šī

apziņa nāca arī no cilvēka varas pār augiem un dzīvniekiem, tāpēc cilvēks jūta, ka spēj veidot un sakārtot mikrokosmosu (116–117).

Lasot senos autorus, Glekens atrod divas impresijas par cilvēka ietekmi uz fizisko vidi: 1) cilvēks spēja aktīvi ietekmēt vidi, lai arī vides ietekmes dominēja pār viņu (šīs pretrunas eksistēja, jo nebija sistemātisku kultūras-vides attiecību pētījumu); 2) dzīvā daba, kurā cilvēks darbojās un kuru mīlēja, jau iepriekš bija ļaužu pārvērsta. Savos rakstos senie grieķi atspoguļo daudz pārdomu par tehnoloģiju (to nevajag jaukt ar vārda šodienas jēgu) – par zemkopību, nosusināšanu, lopkopību, metalurģiju, amatniecību. Grieķi salīdzināja šāda veida civilizāciju ar seno primitīvismu vai aizgājušo zelta laikmetu, kad dzīve bija vienkāršāka un vieglāka, kad dzīvot varēja spontāni. Laiku, kurā viņi dzīvoja, grieķi dēvēja par dzelzs laikmetu. Šo pasaules pasliktināšanos viņi izskaidroja ar morālu panikumu, ar mākslu, zinātnes un lietišķo zinātņu attīstību. Seneka rāda izpratni par šo ēru, kad viņš atbrīvo filozofus no atbildības par pārmaiņām, ko dabā ievieš pilsētu būvētāji, kuri lieto mašīnas un efektīvus darbarikus un ar savu vispārpraktisko pieeju rada komfortu vidē. Tā bija nevis filozofu gudrība, bet gan praktisku cilvēku atjautība, kas to visu veicināja. Bet, lai kā senie grieķi un romieši skatījās uz Vidusjūras ainavām, viņi neatšķīra sausos vasaras vējos izdedzinātos kalnus no kultūrainavām, jo mīlēja abas vides (117–119).

Glekens sadala senos novērojumus par cilvēka ietekmi dabā trijos tipos: 1) vispārīgi apraksti par fiziskām maiņām; 2) dažādi specifiski komentāri par lauku darbiem; 3) plašāki filozofiski formulējumi (119).

Visiespaidīgākie pierādījumi atrodami Sofokla drāmā “Antigone” un Platona darbā *Critias*. Sofokla darbā mēs

redzam, ka cilvēks ir uzvarējis visu, izņemot nāvi. Viņš ir veiksmīgs medībās, navigācijā, augu un dzīvnieku pieradināšanā, arhitektūrā un sevis aizsargāšanā. Cilvēka ienaidnieks ir viņš pats, īpaši, kad pietrūkst likumības un taisnīguma. Platons salīdzina sava laikmeta Atiku ar to, kāda tā bijusi pirms 9000 gadiem. Tad zeme esot bijusi bagāta un daudzi cilvēki varējuši tur dzīvot bez zemkopības. Viņš raksta, ka kopš tā laika daudz zemes esot ieskalots jūrā. Un kas ir palicis no tā, kas bija? Atika "ir kā slima cilvēka skelets, jo visa bagātā un irdenā zeme ir noplicināta un ir palicis tikai zemes skelets". Platons apgalvo, ka reiz šajā apgabalā auguši lieli koki un zeme labi spējusi uzturēt mitrumu (*Plato* 1951, citāts: *Glacken* 121).

Glekens piezīmē, ka no Platona raksta neko daudz nevar secināt par novērotām pārmaiņām, jo laika periods, par kuru viņš raksta, ir pārāk ilgs. Taču šeit var skaidri redzēt, kā viņš sapratis eroziju un cilvēku darbības ietekmi dabā. Tomēr, lai cik skaidri šie novērojumi bija izteikti, tie nebija svarīgi, līdz tos sāka nopietni citēt 20. gadsimta dabas aizsardzības literatūrā (121).

Trīs simti gadu ilga hellēnisma laikmets deva daudz izpratnes par cilvēka spējām un veikumu kultūrainavu pārveidošanā. Šajā laika posmā valdīja optimisms un uzticība cilvēkam un viņa saprātam. Visplašākā informācija par šo laikmetu nāk no ptolemiskās Ēģiptes. Tur pastāvēja ekonomiskā sistēma, kuras galvenais mērķis bija padarīt valsti (resp., valdnieku) spēcīgu, bagātu un neatkarīgu no citām valstīm. Lai to īstenotu, tika apzināti izstrādāti plāni un darbības nosacījumi. Ēģiptes kultūrainavas tapa daudzveidīgākas, jo grieķi ievada un aklimatizēja augus, dzīvniekus un ieviesa ieradumus atbilstoši savām kultūras vajadzībām un dzīvesveidam. Grieķi dzēra nevis alu (kā to darija ēģiptieši), bet gan vīnu. Tādēļ viņi ievada vīnogu krūmus un izveidoja plašus vīna dārzus. Tā kā grieķiem patika valkāt

vilnas drēbes, viņi Ēģiptē ieviesa aitkopību. Valdnieku dārzos viņi ieveda daudz augļu koku no dažādām viņu pasaules malām. Šis ir laikmets ar tam laikam augsti attīstītu zinātni un tehniku, ko pielietoja daudzos un dažādos inženieru un arhitektu projektos: lielu pilsētu celtniecībā (Aleksandrija kā izcilākais piemērs), ostu pārbūvē, jaunu tempļu celšanā, akveduktu būvē un zemes nosusināšanā (122–127).

Tas, ka grieķi prata novērtēt cilvēka spējas, varbūt vislabāk ir redzams ģeogrāfa Strābo aprakstā, kurā darbs triumfē pār dabu Ēģiptē (*Strabo* 1854–1856, citāts: *Glacken* 128):

Nīlas upei tiek veltīts tik daudz uzmanības un kopšanas, ka šeit industrija ir triumfējusi pār dabu. Dabiski bagāta augsne, padarīta vēl bagātāka ar ūdeni, ražo augļus pārpilnībā. Daba ir gādājusi arī par to, ka ar ūdens līmeņa pacelšanos tiek apūdeņota lielāka zemes platība; bet industrija veiksmīgi izlabo dabas trūkumus, tā ka tajos gados, kad ūdens līmenis upē nepaceļas tik augstu kā parasti, lielu zemes daļu apūdeņo ar kanāliem un nostiprinātām krastmalām.

Teofrasts, Aristoteļa students, izprot to, ka cilvēku darbība varētu radīt pārmaiņas klimatā, un tādējādi iesāk tēmu, kura turpinās līdz pat jaunākajiem laikiem. Teofrasta piemēri nāk no maziem apvidiem. Larisā (*Larissa*) un Tesālijā (*Thessaly*) klimats bija kļuvis aukstāks un nosala olīvkoki, jo bija nosusināts purvs. Citur Enosas upes gultnes pārcelšana tuvāk Hebrosas pilsētiņai padarīja šo vietu siltāku. Mežu izciršana paaugstināja temperatūru, jo mežs aizturēja saules starus. Lai gan Teofrasts bija vērtējis mazus apvidus, ir skaidrs, raksta Glekens, ka viņš domājis vispārīgos principos (129–130).

Sapratne par cilvēka ietekmi uz dabu izpaužas tēmās par lauku dzīves apvienošanu ar kādreizējo zelta laikmetu

un jautājumos par zemi kā mirstīgu. Šādas idejas sākās ar Hēsiodu, un tās atkārtoja daudzi citi: Seneka, Ovidijs, Vāro, Virgilijs. Viņu uzskati valdīja apmēram septiņus gadu simtus. Galvenā ideja: šodien dzelzs laikmets pieprasa no cilvēka uzmanīgu zemes apsaimniekošanu un kārtīgu darbu, lai iegūtu augļus; bet zelta laikmetā zeme deva augļus spontāni. Zelta laikmeta cilvēki nenovecoja, necieta no bēdām, dzīvoja viegli un mierīgi, savu dievu mīlēti. Tā bija priecīgu ganu un auglīgas zemes ēra. Bet ar laiku zeme zaudēja savu auglību un cilvēkam bija arvien vairāk jāpūlas, lai izdzīvotu. Vienlaikus ar zemes auglības zaudēšanu radās jautājumi par zemes novecošanos jeb uzskati par zemi kā dzīvu būtni. Šīs domas pauda Lukrēcijs. Viņš nicināja ideju, ka zeme ir radīta cilvēka dēļ. Zeme bija jauna, taču viss noveco, arī cilvēks, viņa arkls un vērsis. Turpretī Kolumela raksta, ka zemes auglība ir atkarīga nevis no tās vecuma, bet gan no tā, kā tā tiek kopta (130–137).

Lielos vilcienos runājot par cilvēka ietekmi uz dabu, Glekens to vērtē, pārskatot plašāku civilizācijas periodu. Viņš domā – senie rakstnieki apzināti vai neapzināti uzskatījuši, ka “kultūras vēsture ir bijusi vismaz daļēji vides maiņas vēsture un ka mākslu* un zinātņu attīstība ieviesusi pārmaiņas fiziskajā vidē” (138). Par to, kā šis process veidojies, bija dažādas domas, bet senie rakstnieki zināja, ka cilvēks radījis “otro dabu dabā” ar prātu un rokām, kā teica Cicerons. Galvenokārt šos vērtējumus veikuši stoiķi. Lukrēcijs domā, ka cilvēku mācījusi daba un ka cilvēks to imitējis. Pieradinājis tos dzīvniekus, kuri spēja pielāgoties cilvēkiem. Daba iemācījusi cilvēkam valdīt pār uguni un kausēt metālu – pēc meža ugunsgrēkiem zemē atrada metāla kausējumus. Vāro ieviesa uzskatu, ka kultūras vēsture attīstījusies pakāpeniski (piemēram, zemkopības periods seko

* Vārdu “māksla” Glekens lieto, lai apzīmētu visu, ko cilvēks dara subjektīvi, – glezniecību, arhitektūru, mūziku, zemes aršanu, vēršanu, rakstišanu utt.

pastorālajam periodam). Tas Glekenam nozīmēja, ka kultūras-dabas attiecību vēsture nav tikusi sevišķi pētīta (jo pakāpes bija jau iepriekš nosacītas). Taču Vāro uzskatīja, ka civilizācijas attīstība nozīmējusi zemes pārveidošanu. Cilvēks to dara ar prātu un praktiskām zināšanām. Viņš darbojas kā pārzinis, kas sargā savus augus un dzīvniekus un paplašina kultivēšanu, it sevišķi olīvkoku un vīnogulāju dārzus. Posidonijs un Cicerons šīs tēmas paplašināja. Pēc Posidonija domām, cilvēks piederēja dabai, jo viņš, tāpat kā kosmos, attīstījās pēc sava *logos*, t. i., viņš to darīja, nodarbojoties ar savām mākslām. Cicerons šo domu izteica labāk: daba cilvēkam bija devusi prātu izgudrojumiem, maņas, lai uztvertu pasauli, un rokas darbībai (138–145). Cicerona paša vārdiem:

Mēs baudām līdzenumu un kalnu augļus, upes un ezeri ir mūsu, mēs sējam graudus, mēs stādām kokus, mēs uzlabojam zemi ar apūdeņošanu, mēs ierobežojam upes un iztaisnojam vai novirzām to straumes. Tātad ir skaidrs: ar savām rokām mēs mēģinām radīt otru dabu dabā (*Cicero* 1951, citāts: *Glacken* 145).

Glekens nedomā, ka Cicerons ir tikai filozofējis, jo romiešu tehniskie veikumi bija vērojami visur, gan pagātnē, gan viņa laikā – zemi iedalīja četrstūros (*centuriation*), būvēja ceļus, akveduktus, kanālus (kā, piemēram, *Cloaca Maxima*), attīstīja raktuves, tirdzniecību –, viss rādīja, ka cilvēks ne tikai maina dabu, bet arī atšķiras no visas dzīvās radības (146).

Antīkās pasaules uzskati par kultūru un dabu sasniedza kulmināciju hermētiskajos rakstos, kuros Dievs, cilvēks un daba tiek vērtēti mijiedarbībā. Cilvēka radīšanai ir divējas sekas: tiek pielūgtas debesis un cilvēks vada lietas pasaulē kā Dieva partneris; viņa uzraudzībā Zeme ir kā universa daļa (146–147).

Secinājumi. Glekens raksta, ka antīkajā pasaulē radušās koncepcijas par Zemi kā "piemērotu vidi cilvēku dzīvei un

kultūrām” – koncepcijas, kuras bija spēkā vēl 19. gadsimtā (un savā ziņā ir spēkā vēl šodien, ekoloģiskās teorijās, piemēram, par zemi kā dievieti Geju). Ģeogrāfiski šī ideja bija svarīga, jo apliecināja, ka augu, dzīvnieku un cilvēku telpiskais izvietojums noticis pēc plāna. Tika pieņemts, ka visa radība pielāgota dabas dažādajai kārtībai. Šī ideja nebija pretrunā ne ar vides ietekmes teoriju, ne ar ideju par cilvēka spējām pārveidot vidi un dabu. Augi, dzīvnieki un cilvēki bija pielāgojušies dažādajiem klimatiem. Un šeit iederējās arī trešā ideja, ka cilvēks kā radības augstākā būtne pārveido dabu ar savu prātu un rokām, ar savu mākslu (147–148).

Glekens norāda, ka klasisko domātāju koncepcija par Zemi kā labu vidi cilvēka dzīvei nav bijusi abstrakts dabas likums. Tā daudzkārt bagātināta ar dzejiskiem dabas aprakstiem. Tās spēks un ietekme pat uz moderno laikmetu nāk no idejas plašuma – tajā varēja ietvert daudz citu ideju. Glekens arī norāda, ka seno laiku strīdi par šo ideju (piemēram, Lukrēcija nepieņemšana idejai par dievišķo plānu) atkārtojas 19. gadsimtā, kad to apšaubīja tādi zinātnieki kā Laiels (*Lyell*) un Darvins (148–149).

TRĪS IDEJAS VIDUSLAIKOS, RENEŠANSES LAIKMETĀ UN JAUNĀKAJOS LAIKOS

Glekens izseko trim klasiskajām idejām, kuras esmu atstāstījis detalizētā konseptā, līdz 18. gadsimta beigām. Vispirms viņš pēta ideju izteiksmi jūdu-kristiešu teoloģijā; tad – kristiešu viduslaikos; jaunāko laiku sākumā (resp., renesansē) un 18. gadsimtā (apgaismības laikmetā). Jāpieņem, ka daudzkārt viņš savieno 18. un 19. gadsimta idejas ar savu laikmetu. Diemžēl šis grāmatas ietvaros nav iespējams izsekot visam Glekena domu ceļojumam, jo viņš apraksta šo laikposmu vairāk nekā 550 lappusēs. Varu tikai

īsumā iepazīstināt lasītāju ar ideju "dzīvi" un pārmaiņām jaunu percepciju kontekstos laikmetu mijā.

Jo vairāk tuvojamies mūsu laikmetam, jo bagātāki ir rakstu avoti, no kuriem var smelties. Tomēr viduslaiki Glekenam radīja zināmas grūtības, jo liela daļa informācijas ir nākusi no t. s. "baznīcas tēviem". Tas nozīmēja, ka pasaulīgas tēmas bija aplūkotas daļēji, ierobežoti. (Lekcijās Glekens norādīja, ka, lasot baznīcas tēvu rakstus, var rasties doma, ka viduslaikos neviens nesmejās.) Lai apietu šīs grūtības, viņš pētīja praktiskus dokumentus no šā laikmeta. Glekens, piemēram, atrada dokumentus par mežu izmantošanu un tās tiesībām atsevišķos Francijas mežos. Tie deva ļoti detalizētu informāciju, kā meži izmantoti un kādi bijuši uzskati par tiem. Tiesību un mežu izmantošanas dokumenti deva viņam ieskatu Rietumeiropas lielo mežu izciršanā (*age des grands defrichements*), kas ilga no 11. gadsimta vidus līdz 13. gadsimta beigām. (Šā laikmeta dokumentos viņš atrada moderno vides aizsardzības ideju aizsākumu. Tas parādījās konfliktā starp atsevišķu cilvēku tiesībām lietot mežu un vēlēšanos paplašināt lauksaimniecības teritorijas.)

Glekens rāda, kā šīs trīs idejas pārveidojās kristiešu teoloģijā agrīno baznīcas tēvu laikā (piemēram, Sv. Augustīns, Sv. Benedikts). Viņi galvenokārt interesējās par svētīgu dzīvi, lai sasniegtu nākamo pasauli. Šīm rūpēm pievienojās jūdu-kristiešu idejas par Zemi. Sākot ar 17. gadsimtu, sāka attīstīties zinātne, un kopš tā laika "fiziskie teologi" (kā Glekens dēvē domātājus un zinātniekus, kuri apvienoja dabas pētījumus ar teoloģiju) darbojās augstā līmenī, kurā ietilpa platonistu un stoiķu filozofija un novērojumi, jūdu-kristiešu teoloģija un novērojumi, kā arī zinātniskie pētījumi. Šajā pēdējā laikposmā ar šīm idejām ir savienoti izcili vārdi Rietumu kultūras un ģeogrāfijas vēsturē – Galilejs, Bēkons, Spinoza, Dekarts, Bafons, Kants, Voltērs,

Ruso, Monteskjē, Leibnics, Herders, Aleksandrs fon Humbolts, Maltuss un citi.

Kā varam iedomāties, šīs trīs idejas pārvērtās laikmetu jauno vērtējumu kontekstos. Viduslaikos valdošā ideja bija "Zeme kā plānota mītne", kā iecere. Šajā kontekstā svarīga tēma bija tā, ka visu radīto varēja lasīt kā grāmatu, kas parādīja Dieva rūpes par pasauli. Sv. Bernards, Sv. Francisks un Lilles Alans (*Alan of Lille*) izrādīja savu milestību ne tikai pret Dievu, bet arī pret dabu, ja vien tā pastāvēja saistībā ar Dievu. Bet netrūka arī domu par vides ietekmi uz cilvēkiem un par cilvēku ietekmi uz vidi. Benediktīniešu mūki savā teoloģijā un klosteru dibināšanā, kā arī dārzu veidošanā apvienoja idejas par Dieva radīto plānu un par cilvēku kā šā plāna kopēju un pabeidzēju. Darbs un teoloģija gāja roku rokā. Glekens raksturo šo periodu kā laiku, kad "idejas veidoja nepārtrauktu virkni no teoloģijas līdz mēslošanai".

Argumentu par dievišķo plānu jeb ieceri nopietni sāka apšaubīt Voltērs un Bafons. Tas ietekmēja tādus 19. gadsimta zinātniekus kā Aleksandru fon Humboltu (Humbolts to aizstāj ar dabas daudzveidīguma vienotības principu) un Džordžu Pērkinsu Māršu (*George Perkins Marsh* 1864). Ļoti asi plāna argumentam uzbruka Voltērs, kad 1755. gadā Lisabonu sagrāva zemestrīce. (Bija grūti izskaidrot dabas katastrofas laikmetā, kad nebija izpratnes par dabas procesiem.) Tomēr Voltērs nenoliedza galējos cēloņus ne dabā, ne mākslā. Voltērs uzbruka arī idejām par vides ietekmēm kultūrās, jo tās nevar izskaidrot valdības, reliģiju un paražas, kas valda cilvēku sabiedrībā, ne arī pārmaiņas kultūrā (piemēram, kāpēc modernā Grieķija ir tik vāja salīdzinājumā ar Seno Grieķiju?), kas jāmeklē vēsturē. Arī Helvēcijs (*Helvetius*) kritizēja šo ideju, jo, pētot klimatu, nevar rast atbildi uz jautājumu, kāpēc dažos laikmetos trūkst izcilu cilvēku, turpretī citos to ir daudz, un neizskaidro, kāpēc

vienā vietā cilvēki ir brīvi, bet citā ne. Deivids Hjūms (*Hume*) kritizēja idejas par nacionālām īpašībām kā fizisku apstākļu radītām. Atšķirības esot jāmeklē morālās vērtībās, valdībās un atsevišķos kontaktos starp kultūrām. 18. gadsimtā rodas jauna ideja par vidi – nevis kā cilvēku ietekmētāju, bet kā dzīves ierobežotāju.

Ideja par cilvēka ietekmi vidē mainījās, kad reliģiskie konteksti kļuva vājāki, cilvēki sāka saprast dabu no zinātniskā viedokļa un sāka attīstīt ideju par progresa iespējamību. No 15. gadsimta beigām līdz 17. gadsimta beigām radās unikāla Rietumu ideja par cilvēku kā dabas kontrolētāju. 18. gadsimtā šīs idejas tika izstrādātas pilnīgāk. Grāfs Bafons, vairāk nekā jebkurš cits Rietumu zinātnes un filozofijas vēstures pētnieks pirms viņa, savienoja civilizācijas paplašināšanos un cilvēku migrāciju ar cilvēku ietekmi uz Zemes. Augu un dzīvnieku pieradināšanu viņš uzskatīja par vienu no lielākajām ietekmēm uz dabu. Bafons apšaubīja dievišķo plānu un galējos cēloņus dabā. Radās citas perspektīvas, it sevišķi Bafona darbā, un 19. gadsimtā radās gluži jauni novērojumi, pētījumi un izpratne par cilvēku spējām pārveidot dabu. To Glekens vēlāk apraksta esejā par cilvēka vietu dabā modernajā Rietumu filozofijā (1970).

Beidzot šo Glekena darba pārskatu, jāpiemin arī lielā aprakstu un pētījumu bagātība par atsevišķiem zinātniekiem un filozofiem, ko šeit atradīs gan nejaušs lasītājs, gan nopietns zinātnieks. Mani it sevišķi ir pievilkuši tādi modernā laikmeta domu virzītāji kā Monteskjē, Hjūms, Kants, Herders un Humbolts. Bet katrs lasītājs šeit atradīs ne tikai plašu skatu uz divtūkstoš trīs simt gadu ilgo dabas un kultūras ideju rakstu, bet arī ieskatu individuālos prātos, kas var vest uz dziļākām studijām par tiem.

GLEKENA FILOZOFIJA: VĒRTĒJUMS

Kad šodien meklējam ceļu atpakaļ uz Rietumiem, uz senās Grieķijas cilvēcīgajām idejām un pasaules uzskatiem, Glekens ir labs ceļa rādītājs, it sevišķi uz dabas un kultūras attiecībām. Viņa darba metodikā un ideju pētījumos mēs redzam Rietumu kultūras vērtības. Glekens ir Rietumu kultūras dzīves aculiecinieks, vēstnesis un praktiķis.

Un vēsts, kuru viņš nes, ir svarīga ne tikai tās satura dēļ, bet arī tāpēc, ka viņš dod jaunu spēku mazattīstītai zinātnes jomai – nevis lielu notikumu un ēru vēsturei, nevis lielu vadoņu un citu izcilu cilvēku vēsturei, ne nacionālām vēsturēm, bet *vēsturei par kultūru attiecībām ar dabu un vidi*. Tādā ziņā viņš ir mūsdienu Herders. Herders deva jaunus virzienus vēsturei (arī ģeogrāfijai, lai gan parasti Herders netiek vērtēts šādi) tad, kad saskatīja “necivilizēto” un tā dēvēto bezvēstures tautu dzejā senās attiecības ar vidi un dabu. Viņš apgalvoja, ka tautu vēstures ir vērtīgas pašas par sevi, pat ja nav ietekmējušas lielos vēstures notikumus. Viņam vēsture bija nevis skats atpakaļ, bet gan skats uz priekšu. Viņš norādīja, ka cilvēks savā brīvībā var iet pret dabu, bet tikai tik ilgi, kamēr viņa saprāts ir bērnišķīgs. Glekena ideju vēsture par civilizācijas attiecībām ar dabu arī ir skats uz priekšu, jo rada vērtības, kuras saprotot varam iegūt nopietnākas un dziļākas idejas par kultūras un dabas mijiedarbību.

Glekens kā Bērklījas ainavu skolas pilnveidotājs. Tāpat kā Saueram, Glekena zinātniskā metode bija empīriskā un induktīva, resp., vispārinājumus viņš izdarīja, balstoties uz atsevišķiem faktiem. Tādā veidā viņš arī pierādīja daudzu *a priori* argumentu maldus un sofismu. Galvenais, kas raksturo Glekena darbu, ir abstraktu ideju apvienošana ar konkrētiem dzīves un vides faktiem. (Tādā ziņā Glekens neatšķiras no Sauera, lai gan Sauers savos aizvēsturisko laiku pētījumos

strādāja arī deduktīvi, t. i., uzstādot tēzi vai jautājumu un tad to pierādot.)

Savā darba veidā un uzskatos Glekens atspoguļoja izglītību, ko Sauers un citi Bērklījas Ģeogrāfijas fakultātē klāstīja studentiem visos izglītības līmeņos. Visiem bija jāpārzina fiziskā un kultūras ģeogrāfija. (Vienu semestri man pat lika pasniegt klimatoloģiju!) Sava izglītība visiem bija jābalsta uz dabas un kultūras faktiem.

Glekēna ideju vēstures darba principus var salīdzināt ar stingrajām metodēm arheoloģijā, resp., nekad nesniegties tālāk par konkrētajiem objektiem un informāciju un nepieņemt – kā to drīkst darīt ģeoloģijā –, ka šodienas kultūras procesi ir tādi paši kā pagātnē. It sevišķi tas attiecas uz pasaules ainām. Glekens arī norādīja, ka pamatidejas atkārtojas visos laikmetos un ir daudz izturīgākas nekā īslaicīgie domāšanas un zinātnes šabloni (kā, piemēram, strukturālisms, struktūru atmaskošana u. c. virzieni mūsdienu sociālajās zinātnēs). Savā darba metodikā Glekens ir līdzīgs Humboltam, kurš arī nekad nemēģināja sniegties tālāk par empīrisko. (Studējot šos autorus, pat gribas pa reizei viņus mazliet sapurināt, lai viņi vismaz kādreiz uzdrošinātos pieminēt nepierādāmo.) Viņš norādīja, ka daudzveidīgie fakti par dažādām zemēm, kurus uzzinām, tikai ceļojot, ir “spēcīgi atgādinājumi” par teoriju ierobežojumiem, par modeļu kļūmēm un nomotētisko domāšanu (*Glacken* 1983, 25).

Tomēr Glekēna augstākais mērķis un prieks bija sintēzes darbs. Viņš gan brīdina no teleoloģiskās vilku bedres, kas sagaida katru ideju vēsturnieku, t. i., no iespējas skatīties pagātnē un it kā ieraudzīt dabiskas kopsakarības, kuru īstenībā nav bijis.

Tāpēc no Glekēna mēs mācāmies ļaut vēsturiskām personām runāt par sevi savā valodā, neuzspiežot tām savu *ego* un sava laikmeta zīmogu.

Iedziļinoties kāda atsevišķa domātāja darbu daudzveidīgumā, Glekens parāda, ka izcilu cilvēku prāti daudzreiz ir sarežģīti un viņu novērojumi un domāšana var būt arī pret-runīga (kā, piemēram, citādi sekulārais, skeptiskais un loģiskais Voltērs aizstāv beigu cēloņus un teleoloģiju). Tāpēc mēs saprotam, ka nav sevišķi gudri "uzlimēt etiķeti" kādam domātājam.

Glekena pieredze rāda, ka meklēt idejas par dabu un kultūru ainavās – lasīt ainavu nozīmīgumu – vienmēr ir riskanti. Dārzi un kapsētas varbūt izsaka idejas un nodomus diezgan skaidri, bet vai tos var izlasīt šaimnieciskā ainavā bez kontekstuāliem pierādījumiem? (Šī Glekena doma bija galvenā, kas mani iedvesmoja doktora disertācijai Bērklījā, resp., pētījumiem par latviešu zemnieku ainavu un dabas uztveri dainās – *Bunkše* 1973.)

"Viena no sarežģītākajām problēmām literatūrā par dabas uzskatiem ir jautājums, kādus cilvēkus pārstāv kāda ideja," raksta Glekens. Viņš turpina: "... izcilu, skaidru izteiksmi nedrīkst sajaukt ar uzskatu vienveidīgumu" kādā kultūras grupā vai laika posmā (*Glacken* 1966, 358–359). Vai tāpat, kā domāja viduslaiku baznīcas tēvi, domāja visa cilvēku kopa? Vai 16. gadsimtā valdošajiem negatīvajiem uzskatiem par kalniem, mežiem un mežonīgo dabu piekrita cilvēki, kuri dzīvoja un strādāja šajā vidē?

Nevar arī vispārināt laikmetus, piemēram, romantisma ēru (*Glacken* 1966, 359–360). Lai gan idejas neievēro valstu robežas, katrā zemē un katrā laikmetā tās dzīvo citādi. Tādā veidā ainavu romantika Dānijā atšķirsies no Latvijas, Skotijā – no Vācijas, Anglijā – no Amerikas. Pat tik tuvām vēsturēm un ģeogrāfijām, kādas tās ir Kanādā un Amerikā, būs atšķirības dabas un kultūras idejās.

Ir jāsaprot, ka katra ideja, lai cik skaidra un tverama, atrodas vienmēr mainīgā un, varētu teikt, dzīvā kultūras

kontekstā. Kultūra un kultūras vērtības Glekenam nav kaut kāda tverama mantība, ko viena paaudze manto no nākamās. (Nīcas tautastērpu var nodot no paaudzes uz paaudzi, taču, ja nav paražu un mentalitātes, ar kurām šis tautastērps savienots, tad tas ir tikai krāšņs un interesants objekts.) Kad Glekens raksta par vērtībām, viņš tās redz rodamies no daudzām un dažādām “dzīves situācijām”, no specifiskām dinamiskām specifiskās vietās un laikos. Jaunākā paaudze daudzreiz izgudro idejas, tikai vēlāk saprotot, ka velosipēds jau sen radīts. Tātad kultūra izsaka veidu, kā cilvēki dzīvo un domā (kas atspoguļojas arī kultūrainavās, bet, kā jau teikts, lasīt idejas kultūrainavās ir grūti).

Šie un citi Glekena darba principi ietilpst Bērklījas ainavu skolas galvenajā metodikā. Bet viņa svarīgākais devums skolai, kā jau esmu rakstījis, ir cilvēku dabas, ainavas un kultūras uzskatu un ideju vēstures attīstīšana, tādā veidā atklājot to *terra incognita*, par kuru rakstīja Raits, t. i., ģeogrāfisko ideju pasauli.

Filozofija. Glekens bija ideju vēsturnieks, tāpēc viņa filozofija paliek vairāk viņa privātajā dzīvē nekā izsacītā vai uzrakstītā veidā. Tomēr varam ieskicēt pavedienus, kuri rada pārdomas par ģeogrāfijas praksi.

Nevajag pārspilēt ideju ietekmi vēsturē un ģeogrāfijā. Vienmēr rodas jautājums, cik liela loma idejām ir vēsturisko notikumu izveidē un virzībā. Cilvēkiem un laikmetam ir jābūt gataviem uzņemt jaunas vai neparastas idejas. Ja apstākļi to neprasa, idejas var palikt nezināmas populārā sfērā (kā tas bija ar idejām par cilvēku kā “ģeogrāfisku spēku” 19. gadsimtā – *Marsh* 1867). Daudzreiz idejas apstiprina un nosauc vārdā to, kas jau ir noticis, bet nemaina vēsturi kā tādu.

Viena no Glekena svarīgākajām tēzēm ir, ka cilvēku attieksmi pret dabu nevar atrast tikai kvantitatīvos un deduktīvos šifrējumos. Glekens norāda, ka modernā zinātne arvien vairāk noliedz specifisko un konkrētās detaļas. Par vērtīgu tajā tiek uzskatīts tikai tas, ko iespējams izmērīt. Dabas krāsas, smaržas, smakas, ziedi – viss, kas cilvēkam ir svarīgs attiecībās ar vidi, – tiek noliegts kā privāta fenomenu pasaule, zinātnei nevērtīga un apšaubāma. Glekens redzēja, ka ģeogrāfijā 60. gados attīstījās kvantificēšana. Viņš nenoliedza šādas metodikas vērtību, tomēr norādīja, ka ir vajadzīgi arī apraksti un novērojumi, kas saista, piemēram, degunradžu iznīkšanu ar cilvēka seksuālajām spējām, jo ir cilvēki, kuri lieto degunradža raga pulveri, ticot, ka tas veicinās viņu seksualitāti. Viņš norādīja, ka kartēziēšu (resp., zinātnieku, kas seko Dekarta metodēm) dedukcijas nepārsteidz, jo, ja saprot tēzi, tad pārējais darbs līdzinās skolas uzdevumam. Glekens salīdzina savu laikmetu ar 18. gadsimtu, kad radās plaša interese par toreiz tā dēvēto dabas vēsturi, jo daudzus zinātniekus neapmierināja matemātiski risinātie dabas likumi un dabas izpratne. “Dekarta dabas filozofija... bija pārāk attālināta no īstenības, no dabas, kuru ceļotāji novēroja visās pasaules malās.” Glekens jautā: “Kur Dekartam bija smaržas, smakas, ziedi, krāsas?” Bija skaidrs, ka “daba bija pārāk bagāta, pārāk grezna, pārāk komplicēta, lai to saprastu, deduktīvi balstoties uz pamatprincipiem (Glacken 1967, 356–357; izcēlums mans – E. V. B.).

Glekens dziļi ticēja klasiskās pasaules humānismam, resp., demokrātijai, likumībai, patiesībai, cilvēka sevis pazišanai un atbildībai par savu morālo stāju pasaulē un dabā. Viņš savu ticību aizstāvēja, kad daži ekologi un neskartās dabas mīļotāji uzbruka humānismam kā cilvēka alkatības kalpam, it sevišķi dodot pamatu Rietumu cilvēka zinātnei un tehnoloģijai, kas iznīcina dabu. Glekens arī aizstāvēja Rietumu kristietību pret ekologu apsūdzībām par dabas pārņemšanu un izmantošanu, norādot, ka Lielais

plāns nolīcis cilvēku nevis par dabas valdnieku, bet gan par dabas kopēju un uzraugu (*caretaker*). Viņš atzina faktu, ka cilvēks vienmēr būs spēcīgs ģeogrāfijas aģents dabā; ka cilvēks rūpēsies par savām egoistiskām, antropocentriskām vēlmēm. Tomēr viņš cerēja, ka cilvēks savā antropocentrismā kļūs apgaismots – viņš to sauca par *enlightened anthropocentrism* – un sapratīs, ka kultūrai un dabai jādzīvo balansētā mijiedarbībā un ka pasaulē ir vieta arī citām dzīvām radībām.

EPILOGS

... [Sanfrancisko līča reģionā] bija tāds bezrūpīgs
un iecietīgs cilvēcīgums.

Glekens (1983, 28)

Pēdējo reizi es Glekenu redzēju kādas divas nedēļas pirms viņa nāves Sakramento pilsētas sanatorijā. Viņš sēdēja baltā, modernā istabā, stūrī pie vienīgā loga, tumši zilā rītasvārkā. Viņš bija izdilis, drūms un ierāvis sevī. Istaba atradās pirmajā stāvā, un logs bija iegarens. Pa to varēja skatīties uz pilnīgi plakano, ar zāli apaugušo Sakramento līdzenumu, kurā acij nebija kur pieķerties. Redzot šo laipno, maigo, iecietīgo un idejām bagāto cilvēku šādā vidē, man bija grūti savaldīties situācijas ironijas dēļ. Mums kaut kā izdevās sarunāties.

Uz Kaliforniju mani bija izsaucis Deivids Stodarts (*Stoddart*), toreiz tikko ieceltais Bērklijas Ģeogrāfijas fakultātes dekāns (no Kembridžas universitātes). Būdams enerģisks un optimistisks, Stodarts gribēja, lai es kā Glekena kādreizējais students ņemu divas kastes Glekena zinātnisko darbu par 19. gadsimta dabas un kultūras idejām un Bērklijā vienu gadu tos rediģēju un sagatavoju izdošanai, protams,

ar Glekena palīdzību. Taču es jutu vēlēšanos doties uz citu pusi un 1990. gada februāra sākumā ieradās Latvijā, lai pasniegtu kultūrģeogrāfiju Universitātē. Amerikas Rietumi, kur pirmo reizi biju atradis dvēseles mieru pēc traumatiskās bērnības Otrā pasaules kara laikā, vairs nebija noteicošie manā dzīvē.

Runājot ar Glekeni par manuskripta izdošanu, viņš teica: "Edmund, tas nav man lemts" (*"It's not in the cards, Edmund"*). Tie bija Glekena pēdējie vārdi. Varbūt viņš teica arī kaut ko citu, bet es neatceros...

1996. gadā no Deivida Stodarta mājas Bērklījā pazuda viss Glekena darbs par 19. gadsimta dabas un kultūras idejām.

L. ANNAS BATAJUNA

TREŠĀ DAĻA

OIKUMENE

TREŠY DAĶA

OKUMENE

I. ANNAS BATIMERES BALSS

Līdz šai vietai ģeogrāfisko ideju vēstures stāstā esmu devis pārskatu par ģeogrāfisko ideju vēsturniekiem. Šo vēsturnieku balss ir skanējušas caur mani. Šajā pēdējā nodaļā atskan vienas šādas ideju vēsturnieces pašas balss, jo profesore Anna Batimere no Dublinas universitātes kolēdžas piekrita uzrakstīt esēju, kurā viņa izsaka savus viedokļus tieši latviešu lasītājiem.

Batimere seko Glekeņam, jo viņa pieder pie šodienas ģeogrāfu un intelektuāļu paaudzes. Viņas darbs virza tālāk cilvēcīgās ģeogrāfijas attīstību, kuru sāka veidot Sauers. Batimeres galvenais ieguldījums ģeogrāfisko ideju vēsturē un attīstībā ir: 1) uzdot jautājumu par vērtību trūkumu ģeogrāfijā (1974); 2) attīstīt teorijas par dzīves pasaules (*Lebenswelt, lifeworld*) uztveršanu ģeogrāfijā (1976, 1984); 3) sarakstīt ideju vēstures humanitāro zinātņu kontekstos (1982, 1993); 4) ieskatīties skandināvu un baltu ģeogrāfu idejās (1989). Batimere arī aktīvi strādā pasaules ģeogrāfu asociācijā (IGU) kā viceprezidente. Līdzīgi Louentālam Batimere ir viena no pazīstamākajām ģeogrāfēm pasaulē.

Anna Batimere ir dzimusi Īrijā. Viņas pirmā profesores darba vieta bija Klārka (*Clark*) universitāte ASV. Pēc tam viņa daudzus gadus strādāja Lundas universitātē Zviedrijā, kur viņa sadarbojās ar Torstenu Hāgerstrandu (*Thorsten Hagerstrand*). Pirms dažiem gadiem viņa atgriezās savā dzimtajā Īrijā, lai vadītu ģeogrāfijas fakultāti Dublinas universitātes koledžā.

II. ĢEOGRĀFIJA GADSIMTU GAITĀ

“Ģeogrāfija ir ģeogrāfu darbības joma.” Un ģeogrāfi dara ļoti atšķirīgas lietas – sākot ar kāpšanu Alpu vai Klinšu kalnos un beidzot ar pircēju intervēšanu britu vai īru mazpilsētu galvenajā ielā, sākot ar viduslaiku ainavu atšifrēšanu līdz ledāju veidoto nogulumu analīzei. Ģeogrāfs ir pētnieks. Kā teikts populārā dziesmā, “tālas vietas ar savādi skanošiem vārdiem” vienmēr aicina mūs ceļot prom no pazīstamā, jo mūs fascinē pasaules ainavu un kultūru dažādība. Ģeogrāfa kā Zemes pētnieka ceļrāža zvaigzne ir mājas un apvāršnis: tas, ko iemācāmies aiz apvāršņa, dod svaigu skatījumu uz mājām. Ģeogrāfija ir tas, ko dara ģeogrāfi. Pavaicāriet jebkuram gados vecākam (vai pensionētam) ģeogrāfam, kāpēc viņš izvēlējies tieši savu pētījumu jomu un ne citu, un viņa atbildē jūs atradīsiet bērības piedzīvojumu atskaņas – atskaņas par vietām un cilvēkiem, arī par idejām, kuras viņš dzirdējis un lasījis; un tas viss būs ietverts nabadzības vai turības, kara vai miera, iespēju vai ierobežojumu apstākļu kontekstā, kurā attīstījusies šā ģeogrāfa karjera. Un šie vēsturē iekļautie apstākļi iekrāso un veido katra ģeogrāfa vai ģeogrāfes skatījumu uz savu darbu.

Ģeogrāfijai (*Gaia-graphem*) kā zinātniskam darbalaukam Rietumos ir senas akadēmiskas tradīcijas. Tā ir profesionālu

lietpratēju disciplīna, akadēmiska disciplīna un arī ikdienišķās dzīves īstenība. Ģeogrāfija ir arī ikvienas uz Zemes dzīvojošas būtnes ikdienišķais piedzīvojums. Kalnu un līdzenumu, upi un ezeru, mežu un savvaļas dzīvniekus var "izskaidrot" dabas un sociālo zinātņu racionālās, objektīvās kategorijās, bet īstenībā katra kultūras kopiena ir sapratusi dabu, telpu un laiku caur savu īpašu, subjektīvu prizmu. Lai izdzīvotu uz zemeslodes, katrai būtnei jāattīsta ģeogrāfiskā apziņa par vietu, telpu, laiku un kustību. Viens no eksistences pastāvīgajiem izaicinājumiem ir tas, kā mums vienoties par savām dažādajām ģeogrāfijām – no imperiālās politikas līdz savas virtuves, biroja un dārziņa sakārtojumam. Ģeogrāfs stāsta stāstus par *mājokli* (*dwelling*), par prāta ainavu un ainavu mijiedarbību zemes vidē. Burtiski runājot, cilvēks dzīvo Zemes mājoklī.

Ģeogrāfija ir viena no vecākajām pētnieciskajām tradīcijām Rietumu pasaulē. Tās mērķis ir aprakstīt zemi: *geo-* (*gaia* – zeme grieķu val.) un *-grāfija* (*graphein* – aprakstīt grieķu val.).

Seno grieķu dieviete Geja, Zemes māte, simbolizē visa dzīvojošā enerģijas orķestrāciju, kuru mēs saucam par planētu Zemi (*Lovelock 1979*). Lai saprastu lielo Gejas drāmu, mēs sadalām veselumu atsevišķās daļās, kuras ir vieglāk analītiski pētīt. Dabas ģeogrāfi pēta pašu ģeosfēru, t. i., gadu tūkstošiem ilgos dinamiskos Zemes veidošanās procesus, tektonisko plātņu kustības, vulkānu izvirdumus, zemes un jūras relatīvo izvietojumu un vēja, viļņu, ūdens un ledus radīto eroziju Zemes virsmā. Bioģeogrāfi pēta dzīvības slāni – augsnes, augus un dzīvniekus Zemes virsū. Viņi pēta klimata un augu mijiedarbību, tā atklājot brīnišķīgo floras un faunas daudzveidību uz Zemes un parādot pārmaiņas, kuras negaidīti radījusi "daba" vai izraisījusi cilvēku darbība. Cilvēkģeogrāfi koncentrējas uz antroposfēru – Gejas iedzīvotājiem, viņu dzīves paražām un saimniekošanas veidiem, vidī un cirkulāciju. Ainafās redzamās formas ir

teksti, kurus ģeogrāfi lasa un mēģina izskaidrot. "Humanizēta ainava," rakstīja Vidals de la Blašs, "ir medaļa, kurā iegravēts civilizācijas attēls."

Lai izskaidrotu jebkuru dzīvojošu ainavu (atšķirībā no konceptuālām ainavām), ģeogrāfs cenšas izprast tās pamatprocesus. Ģeomorfoloģijas un bioģeogrāfijas vispārējie likumi palīdz izskaidrot, kāpēc noteiktas Zemes daļas var apdzīvot, turpretī citas ir neviesmīlīgas. Taču konkrēta iedzīvotāju, zemes izmantošanas un dzīvesstilu karte noraida domu, ka biofiziskā vide vienmēr nosaka dzīvesveidu. Lai izprastu humanizētu zemi, ir jāapgūst cilvēku sabiedrību kultūru dažādība: ne tikai viņu saimniecība un tradicionālās prasmes, bet arī svētā un profānā izjūta viņu dabas, telpas un laika uztverē. Kultūru kopienas, nomainot cita citu, laiku mijā ir migrējušas no vienas vietas uz citu, piemēram, ķeltu migrācija no Dienvidāzijas uz Eiropas ziemeļrietumiem vai 19. gadsimta Transatlantiskā migrācija: cilvēki vienmēr ir ņēmuši līdzi savus talantus, priekšstatus, cerības un aizspriedumus. Gandrīz vienmēr viņi mēģina radīt jaunas ainavas pēc pagātnes parauga, kurš parasti ir idealizēts. Lai kādu ainavu mēs šodien lasītu, īstenība ir veidojusies no daudzu šādu cilvēku klātesamības liecību slāņiem (iedarbības slāņu sedimentācijas). Ģeogrāfa skatījumā uz Zemes virsmas nekas nav statisks.*

Daudz ietekmīgāka par augsni, klimatu vai kultūru ir ekonomisko un politisko sistēmu organizācija, kas valda cilvēku pasaulē. Lielākā daļa vietu ir savienotas ar plašāka mēroga interesēm – tirdzniecību, teritoriju administra-

*Atgriežoties no Ziemeļamerikas 19. gadsimta beigās, vācu ģeogrāfs Racels teica: "Es varētu saprast Jaunangliju, nezinot šīs zemes raksturu, bet ne tad, ja es nezinātu tās imigrantu puritānisko raksturu."

tīviem iedalījumiem, komunikācijas un transporta sistēmām. Tas iesaista šīs vietas savienojumos, kuri stāv pāri vietējām un nacionālām robežām. Lai kur mēs šodien ceļojam, ainavās varam saskatīt t. s. globālās ekonomikas liecinājumus – no lidlaukiem un televīzijas torņiem, pavadoņiem un biržām līdz datoru termināliem, kokakolai un *pommes frites*.

Tādējādi cilvēciskajai ģeogrāfijai ir vairākas apakšnozares – ekonomiskā, sociālā, kultūras, politiskā –, un katra ir vērsta uz noteiktu neatdalāmu šīs complicētās drāmas daļu. Katras nozares zinātnisko pētījumu pierobežā atrodas “teritorija”, kura ir kopīga ar kolēģiem humanitārās un sociālās zinātnēs. Arī dabas ģeogrāfi kopj kopīgu “teritoriju” ar kolēģiem ģeofizikā, meteoroloģijā un inženierzinātnēs. Ģeogrāfiskās pieejas unikāla pazīme ir tās analītiskais telpas un laika uzsvēruma, izskaidrojot (telpiskos) veidolus (*patterns*) kā procesu veidojumus un kā cilvēku un dabas mijiedarbības sekas. Vēl savdabīgāka ir tās sintētiskā pieeja, lai no dažādiem uzskatiem izveidotu visaptverošus/vispārējus vēstījumus par cilvēci un pasauli, no vietējās pilsētiņas un pagasta līdz globālajam *ecumene*.

GEOGRĀFIJA UN CILVĒCE

Ko ainavas stāsta par cilvēci? Pieaugoša Zemes “humanizēšana” relatīvi īsā laika posmā – pēdējos pusmiljons gados – piedāvā aizraujošu vielu pētīšanai un pārdomām. Cilvēce ir ieņēmusi galveno vietu Gejas orķestrī, veidojot ainavas, izmantojot dabas bagātības, mainot dabisko līdzsvaru dzīvo būtņu starpā. Tas viss veikts ar kulturāli un tehniski atšķirīgiem dzīvesveidiem. Katra kultūras kopiena ir radījusi savu unikālu veidu, kā saprast Dabu un sadzīvot ar to. Daži domā, ka garīgums piemīt tikai cilvēkiem; daži, piemēram, jūdu-kristiešu tradīcijas pārstāvji, ir pacēlušī cilvēci

pāri visām citām radībām un, pamatojoties uz hellēnistisko gudrību, uzskata intelektu par cilvēka gara augstāko izpausmi. Kolēģi, kuri darbojas hindu un budistu tradīcijās, redz cilvēci kā neatņemamu kosmosa kārtības daļu un uzskata, ka cilvēce kopā ar citām radībām dzīvo atkārtotas iemiesošanās ciklos. Ja gribam definēt, kas ir cilvēces kvintesenciālā būtība, tad droši varam teikt, ka tā ir spēja radīt simbolus – simboliskās formās attēlot īstenību mākslā un objektos, pieminekļos un metaforās, zinātnē, tehnikā un nacionālajos karogos. Cilvēki visur ir ieskatījušies Dabā, lai atrastu risinājumus mīklām par radību, dzimšanu, nāvi un lai rastu jēgu un mērķi ikdienas dzīvei. Katrs izgudrojums un atklājums – dzīvnieku pieradināšana, augu sugu kultivēšana, darbariku radišana, lauku apstrādāšana, tirgošanās un pilsētu būvēšana – tas viss ir izskaidrots kosmoloģiskās un morālās vērtību sistēmās. Un kopš seniem laikiem cilvēki ir ierakstījuši savu kosmoloģiju apdzīvotā ainavā.

Būtiska cilvēciskuma īpašība ir *mājoklī*, saka Heidegers. Mājoklis saista “kopā četrus jēdzienus: zemi, debesis, mirstīgos un dievības”. Heidegerieši to formulētu kā zemes “pasaulīgošanu” un zemes kvalitāšu ieviešanu pasaulē. Šodienas cilvēkģeogrāfi to varētu izteikt kā pasaules ekonomikas un ekoloģijas, vietas un telpas, mājas un apvāršņa, pagātnes un nākotnes orķestrēšanu. Katrreiz, kad filozofi izsaka vispārinājumus par “universālām” cilvēces īpašībām, ģeogrāfs atzīmētu krasās atšķirības kultūras un vides mijiedarbībā dažādās vietās. Piemēram, kultūrvēsturnieki domā, ka civilizācijas var saprast labāk, ja skatās uz to, kas visvairāk saista šo civilizāciju uzmanību: Austrumāzijas sabiedrības galvenokārt pievērsās kolektīvās dzīves kontrolei (saticīgumam), un Indijā nodarbojās ar apziņas kontroli (prātu), bet Rietumu galvenā perspektīva ir bijusi uzvara pār dabu gan cilvēkā, gan vidē (*Nakamura 1980*). Ir arī

izvirzīta doma, ka dabas un tās bagātību izmantošanas pirmsākumi pamatojas uz jūdu-kristiešu ticības ideoloģijām. Šāds uzskats ilustrē 20. gadsimta beigu antihumānistu retoriku. Daudziem gadsimta beigu ekokatastrofistiem pasaules ļaundaris ir "cilvēka gars" – Gejas vēža slimība (*Dobell 1990*). Viņi apgalvo, ka cilvēki ir neseni iemītnieki uz Zemes un varētu jau būt ceļā uz pašiznīcināšanos. Uz šādiem universāliem slēdzieniem šodienas ģeogrāfi raudzītos noliedzīgi. Pētot ainavu un dzīvesveidu daudzpusību jebkurā kultūras sfērā un vēsturiskā laikmetā, viņi dotu liecību par cilvēka spēju pielāgot savu dzīvesveidu videi un atkārtotu vides un ekoloģijas pastāvīgo izaicinājumu visai mūsdienu cilvēcei.

Kā akadēmiska disciplīna ģeogrāfija ir arī cilvēka gara izpausme. Tāpat kā zemes ainavas, arī ģeogrāfu mentālās ainavas ir atspoguļojušas viņu sponsoru un klausītāju kultūru un pasaulskatu. Akadēmiskās ģeogrāfijas aizsākumus var meklēt jau seno grieķu un romiešu avotos. Mūsdienu institūcijas radās, pateicoties ģeogrāfu apvienībām, it sevišķi 19. gadsimtā. Universitātēs dibinātās Ģeogrāfijas fakultātes iezīmēja noteiktu politisku izvēli, kuru veica valstu izglītības ministrijas. Kopš tā laika disciplīnas darba gaitu saskaņoja ar tās galveno sponsoru – nacionālo valsti (*nation state*). Līdz šai dienai, ar dažiem ievērojamiem izņēmumiem, ģeogrāfijas praksei visur ir izteikti valstisks raksturs. Galvenās imperiālās un kolonizējošās nācijas pasaulē izdeva ģeogrāfijas mācību grāmatas ar vislielākajiem metieniem, tā izvirzot katras metropoles pasaulskatu un globālās ambīcijas. Nācijām ar imperiālistiskām ambīcijām bija ļoti svarīgi pievērst jauniešus savas nācijas ideoloģijai un orientēt uz ekspansiju, kā arī apmācīt cilvēkus militārām, tirgotāju un misionāru aprindām, kuras dedzīgi vēlētos iekarot un "civilizēt" pārējo "tumsonīgo cilvēci". Ģeogrāfs

bija diezgan noderīgs koloniālajai iekarošanai. Ne mazāk svarīgi bija veidot kartes, paredzot tajās tikko okupēto teritoriju administratīvo iedalījumu. Pirmie kolonisti uzskatīja, ka ir lietderīgi ņemt līdzi ģeogrāfijas mācību grāmatas, rokasgrāmatas par resursu mērīšanu un inventarizāciju, kā arī Bībeles un katķismus. Kolonisti, kuri nāca vēlāk, ņēma līdzi kapitālistiskās vai arī sociālistiskās ideoloģijas katķismus, kas paredzēja pakļauto zemju dabas bagātību izmantošanu.

Mūsdienās, kļuvusi par akadēmisku disciplīnu, ģeogrāfija ir bijusi politiski vērtīga kā izmēģinājumu lauks, lai pētītu un iekarotu teritorijas un dabas bagātības; lai uzspiestu kārtību, kuru iekarotāja vara uzskatīja par racionālu; lai nosūtītu informāciju par teritorijām/apvidiem, attālumiem, floru un faunu, cilvēkiem un kultūrām – to visu izsakot tādu kategoriju un stāstu ietvaros, kurus varētu saprast un lietot cilvēki “mājās”. Ģeogrāfijas un valstiskās varas interešu saplūdums bija tik efektīvs, ka pēckoloniālisma zemēs vēl joprojām redzams pirmo sludinātāju uzspiestais zīmogs. Visas Klusā okeāna salas, Kanāda, Āfrika, Dienvidamerika un Austrumeiropa ģeogrāfijas praksē atspoguļo savu dibinātāju nacionālo izcelsmi, vienalga, vai tie bijuši spāņi, franči, vācieši, briti, amerikāņi vai krievi. Daudzi pēdējo gadu mēģinājumi pārbīdīt ģeogrāfijas paradigmu pāri nacionālām robežām – tie, kurus ir iedvesmojis strukturālisms, marksisms, eksistenciālisms, pozitīvisms vai arī Fridmena (*Friedman*) *laissez faire* stila kapitālisms, – ir gājuši caur kādreizējiem koloniālās valodas filtriem un caur veco ortodoksālo pedagogiju.

Vēsturiskā un kultūras salīdzinošā aspektā ģeogrāfija atklāj divas pretrunīgas cilvēka gara izpausmes: 1) skatoties uz cilvēku pieredzi, visur eksistē kultūras radītās un kultūras

saskarsmes pēdas, kuras parādās pakāpeniskā ainavas un dzīves kultivēšanā; 2) skatoties uz mantiski izdevīgu lietpratību, vēsture rāda nacionālo galvaspilsētu, internacionālā kapitāla un telpas iekarošanas liecības. Spektra vienā galā mēs redzam pakāpenisku tehnoloģijas rašanos, lai izmantotu dabas bagātības, telpas un laika sociālu organizēšanu, augošu pārliecību par dabisko risku kontroli un attālumu ierobežojumu pārvarēšanu. Spektra otrā galā atrodas cilvēka radītās tehnoloģijas un ekonomikas sistēmas, kuras ir gandrīz pilnīgi atsvešinājušās no vietas un kultūras īstenības. Ģeogrāfiskā pieredze un ģeogrāfiskā lietpratība rada Zemes *noosferu* (*noosfēra* – cilvēku domu apvalks Zemei): šo domu, ticību un vērtību pinumu, kurā cilvēki ieauduši Zemi.

Šodien Rietumu zinātnieki raksturo Geju kā milzīgu biofizisko un ekonomisko sistēmu savijumu. Tomēr cilvēces lielākās daļas dzīves īstenību varētu attēlot kā kultūru mozaikas veidotu pasauli, kur katra kultūra mēģina sabalansēt sociālās un ekoloģiskās vienotības vērtības ar globālajām. Tā kā globālās vides problēmas prasa neatliekamus risinājumus, ir pienācis laiks kritiski izpētīt arī cilvēka gara parādības, to intelektuālos un morālos pamatus un cilvēka izziņas spējas un robežas. Ja šādas kritiskas pārdomas varētu rosināt savstarpējas cieņas pilnu dialogu starp kultūrām, tad cilvēce varbūt iekārtotu savu mājokli gudrāk.

SIMBOLISKA "DABAS" PĀRVEIDOŠANA

Visā cilvēces vēsturē Daba ir bijusi kosmoloģijas un cilvēka identitātes iedvesmas avots un pamats (*Eliade* 1961, *Tuan* 1978). Austrālijas iedzīvotāji ar godbijību skatās uz akmeņiem kā sapņu centriem, un dziesmu līnijas, ko paši dziedot iezīmējuši zemē, viņos izraisa apziņu, ka turpinās pasaules radīšana.

“Upanišadas” pielūdz mūžīgo vīges koku un banjana koku, bet Ziemeļamerikas siū indiāņi balsta savu kosmoloģiju uz svēto Kanādas papeli. Austrumāzijas iedzīvotāji uzskatīja, ka dzīvība rodas no svētā lotosa; ticīgie hinduisti mazgājās Gangas upes svētajos ūdeņos. Objektu un kartogrāfiskās liecības liek domāt, ka lielākā daļa kultūras grupējumu ir iztēlojušies savu dzīvesvietu kā pasaules centru ar apvārsni, kura plašums atkarīgs no viņu turības un ceļošanas iespējām. Polinēzijas salu iedzīvotāju kargo kultā tiek attēlota koloniālās varas iestāšanās; Vanuatu salā indivīda un grupas identitāte ir saistīta ar koka un kalnu laivas metaforām (*Bonnemaison* 1985). Odžibveju un kri indiāņiem ir sīki izstrādātas mentālas Ziemeļamerikas lidzenumu kartes ar dzīvnieku medību linijām – milzīga teritorija, kuru eiropeiešu kolonisti uzskatīja par iekarojamo, būvējot dzelzceļus, izcērtot mežus un dibinot utopijas.

350 miljoniem tā saukto iezemiešu mūsdienu pasaulē daba un identitāte nav šķiramas. Multinacionālas kompānijas, daudzkreiz kopā ar nacionālām valdībām, atdurās pret skaļu *cri-de-coeur*, kas nāk no cilvēkiem, kuri cenšas aizstāvēt savas dzimtas teritorijas veselumu un vēlas saudzēt savas senču zemes iežus, mežus, zivis un dzīvniekus. Čilojas (*Chiloe*) salas iedzīvotāji ir apturējuši savu mežu izlaupišanu, ko veica milzīgas kokapstrādes kompānijas; Ladakas (*Ladakh*) sievietes noliedz Rietumu racionālismu, kultivējot savas kalnu nogāzes un ielejas ekoloģiski saudzīgus veidos. Cilvēku interešu dramatiskā sadursme, kas šodien raksturo zemes bagātību izmantošanu, beidzot ir sasniegusi cilvēku apziņu. Tomēr valoda, kurā šādas sadursmes tiek atklāti risinātas, ir nacionālo galvaspilsētu un internacionālā kapitāla valoda. Rezultāts ir gandrīz nenovēršams – kultūra, radišanas vēlme un cilvēku saskarsme tiek padarītas par nenozīmīgām.

Cilvēkģeogrāfi šodien meklētu citus ceļus, lai vienotos par zemes bagātībām. Viņi censtos panākt, lai pasaules ie-

dzīvotāji labāk saprot sevi un citus, un īpaši pievērstos fundamentālajiem jautājumiem par *noosfēru* un *biosfēru*:

Tāpat kā visi dzīvi organismi, cilvēks ir attīstījies ne tikai Zemes dabas, bet arī kosmosa ietekmē. Fizioloģiskie procesi uz Zemes ir vienoti ar kosmosa spēkiem; tie atklāj ciklus, kam ir dienu, gadalaiku un citi periodi, savienoti ar astronomiskiem ritmiem. Cilvēks nav tikai Zemes bērns; viņš ir universa bērns tik lielā mērā, ka viņa ķermenis atsaucas uz kosmosa ritmiem un viņa prāts atrod valdzinājumu un iedrošinājumu zvaigznēs (*Yi-Fu Tuan* 1971, 6).

Daudzās civilizācijās universāls simbolu radišanas katalizators ir bijis cilvēka ķermenis – anatomijā, ierosinot skatu uz pasauli kā formu mozaiku; fizioloģijā, simbolizējot pasauli kā mehānistisku sistēmu. Ķermeņa neatkarotība un savdabīgums ilustrē konteksta nejausības. Visparastākā tomēr ir bijusi organiskā analogija, ko iedvesmoja cilvēka ķermeņa saskaņotība un vienotība, piemēram, iecienītais renesanses priekšstats par personu kā vienotu veselumu (miesa, dvēsele, personība) un universa mikrokosmu (*Buttimer* 1993).

Lielākā daļa civilizāciju ir mēģinājušas identificēt ar radišanas stāstiem tādus pamatelementus kā uguns, gaiss, zeme un ūdens, ko apvieno šo elementu mijiedarbība. Viena no visagrāk pierakstītajām kosmoloģijām *I-Czin* identificēja piecus elementus: zemi, uguni, koku, ūdeni un metālu. 6. gadsimta ķīniešu pasaules aina ir saistīta ar četrām debespusēm, kuras atbilst elementiem, gadalaikiem, jūtām un krāsām, pasaules apvāršņi ir attēloti kā ortogonālas zonas, kuras sniedz no civilizācijas līdz barbarismam. Rietumu kosmoloģijas stāsta par *Kosmosu*, kas sākumā izveidojies no

Haosa, kuru radījis transcendentāls Dievs, bet indiešu kosmoloģijas saskata nemītīgu radīšanas procesu ar pastāvīgu dievišķības klātbūtni visos dabas un vides aspektos. Visi radīšanas mīti ir izteikti ģeogrāfiskajā valodā, un tajos parasti ir iekļauta sākotnējā radīšana, krišana grēkā, plūdi un atjau-nošanās. Rietumu ticējumos Noass uzbūvēja šķirstu, kurš izglāba dzīvnieku pārus, līdz ūdeņi atkāpās; Gangas upē Višnu sapulcēja visas dzīvās radības plūstošajā ūdenī. Noturīgu atšķirību starp Rietumu un citām kosmoloģijām īpaši skaidri pasvītro ainavu un politiskās dzīves mantojums: Rietumi ir mēģinājuši uzkrāt svētumu katedrālēs un baznīcās, varu – noteiktās teritorijās un zemes izmantošanu – plānotās zonās, bet indiešu kolēģi turpina saglabāt plūstošāku attieksmi pret dzīvi – svētumu gūstot ar rituālo mazgāšanos tekošā ūdenī, tīši iesaistot dažādus elementus dzīves un nāves nepārtrauktajos procesos. Tā vairāk ir iekšzemes ģeopolitika nekā hidroloģiskais cikls.

RIETUMU ĢEOGRĀFIJA UN AKADĒMIJA

Rietumu pasaules akadēmiskās dzīves rītausmā ģeogrāfiju un filozofiju uzskatīja par akadēmiskās dzīves pamatu *sine qua non*, lai varētu darboties tādās profesijās kā tieslietas, ārstniecība, tirdzniecība vai politika. Grieķi bija lieli ceļotāji un labi dabas vērotāji. Katrā ziņā argonauti iegāja tālajos ziemeļos, un Homēra “Odisejā” (apm. 800. g. p. K.) lasāmas apbrīnojamas detaļas par cilvēkiem un vietām, kariem un migrāciju, diennakts darbiem un atpūtas ritmiem, kas pieskaņoti dažādām vidēm. Viņi apsvēra atšķirības starp tautām, domāja, kāpēc daži zemes reģioni ir apdzīvoti un citi ne, un secināja, ka jābūt optimālam klimatam, piemēram, tādām kā Vidusjūras apkaimē, lai varētu uzplaukt civilizācija. Klasiskajos laikos jau bija attīstīti divi noturīgi ģeogrāfijas prakses modeļi: **Hērodots** ceļoja uz tālām vietām un deva sīkus aprakstus par notikumiem šo vietu kon-

tekstā, un **Ptolemajs** mēģināja ieviest vispārēju “koordinātu sistēmu”, kurā varētu ievietot visu šo interesanto informāciju.

Milētas Hekatajs (apm. 520. g. p. K.) sarakstīja grāmatu “Zemes apkārtmērs” un uzskicēja karti, kurā varēja iezīmēt visas aizraujošo ceļojumu detaļas, krastus, pilsētas un tautas. Joniešu kartei bija viena centrālā ass, kas stiepās no Hērakla stabiem (Gibraltāra) caur Rodas salu uz austrumiem. Vēlāk Eratostens (3. gs. p. K.) definēja “sākuma meridiāna” ziemeļu-dienvidu asi, iezīmējot to ziemeļos no Dņepras upes iztekas. Šī ass virzījās tālāk caur Bizantiju līdz Aleksandrijai, kur atradās viņa slavenā skola un kur pēc dažiem gadsimtiem piedzima “zinātniskās” ģeogrāfijas tēvs Ptolemajs. Pēc tam sekoja Aleksandrijas zinātnieku Hiparha un Posidonija centieni izveidot visus platumgrādu un garumgrādu pamatprincipus. Kas raksturoja Ptolemaja *Geographia* pretstatā Hērodota vienkāršajai *Historia*? Tas, ka kosmosa aprakstīšanai šajā darbā jau bija pieņemts deduktīvais viedoklis, t. i., Ptolemajs meklēja ģeometrisku ietvaru, kurā varētu ierakstīt un analizēt dažādu informāciju.

Viduslaiku arābu pasaulē, kas pletās no Centrālāzijas līdz Ibērijas pussalai, ģeogrāfija bija cieši saistīta ar kosmoloģiju, dokumentējot piemērotas vietas un ceļus Mekas virzienā, kā arī uzrādot praktiskas vadlinijas dzīvošanai šajā milzīgajā pussausajā zonā. Tajā pašā laikā kristiešu kosmogrāfi nesaskatīja lielu jēgu šādā pētniecībā vai “pagāniskos” jautājumos, kuru rašanos šāda pētniecība varētu rosināt. Daži, piemēram, Kosma (*Cosmas*) 5. gadsimtā citēja Biblii, lai pierādītu, ka Zeme ir plakana. Svētais Augustīns rakstīja šādi:

Lai atrastu Dievu, daži cilvēki lasa grāmatas... taču pastāv lieliska grāmata – radīto lietu izskats. Paskatieties ap sevi! Paskatieties zem sevis! Iepazīstieties ar to, lasiet to! Dievs, kuru jūs gribat atrast, nerakstīja šo grāmatu

ar tinti, bet Viņš nolika jūsu acu priekšā lietas, kuras Viņš bija radījis. Vai tad jāprasa pēc vēl skaļākas balss?

Retoriskais karš, vai Zeme ir plakana vai apaļa, izšķīla vismaz tikpat daudz dzirksteļu kā vēlākie strīdi par Zemes vecumu. Var teikt, ka priekšroku argumentam par Zemes plakanumu deva tie, kas bija ieinteresēti uzturēt *status quo* politiski norobežotos reģionos, bet lodveidīgo Zemes tēlu izvēlējās tie, kuri meklēja pasaules koptēlu – sistēmu, ar kuru varētu izskaidrot un pat paredzēt pārmaiņas un dinamiskus procesus.

14. un 15. gadsimtā Rietumu zinātne palēnām pieņēma grieķu un arābu atziņas, uzjundot “humānistu” iztēli ar *Mappae Mundi*, ar stāstiem par zemes un jūras pētījumu braucieniem, ar astroloģijas brīnumiem un ar idejām par bezgalīgu Visumu. Atkal atklātā (1409) Ptolemaja “Ģeogrāfija” un Plinija “Dabas vēsture” rosināja cilvēku iztēli par zemēm, kuras atradās aiz Vidusjūras kristiešu pasaules robežām. Vesels pulks aizrautīgu jūrasbraucēju un misionāru devās pāri Atlantijas okeānam un apbrauca Labās Cerības ragu. 17. gadsimtā ģeogrāfiem bija jāpārvar lielas, sarežģītas problēmas kartogrāfijā, lai varētu sastādīt enciklopēdiskus pārskatus. Ģeogrāfi vairs nebija renesanses “lielās pasaules anatomi”, bet gan kļuva par žurnālistiem 16. un 17. gadsimta pasaules pētījumu braucienos. Ortēliusa sastādītā pasaules karte (1570), kurā varēja ierakstīt visu šo informāciju, kā arī Karteza/Nūtona skats uz pasauli kā uz mehānistisku sistēmu, deva Bernardam Varēnijam nepieciešamās idejas, lai uzrakstītu modernās ģeogrāfijas pamattekstu – “Vispārējā ģeogrāfija” (*Geographia generalis*, 1650).

APGAISMĪBAS LAIKMETS EIROPĀ UN MODERNĀS ĢEOGRĀFIJAS AIZSĀKUMI

Apgaismības projekts, kā to skaidri formulēja *Encyclopedistes* un jaunie Francijas zinātnieki humānisti, koncentrējās uz mehānistiskās sistēmas pasaules tēlu, kurā visi dabas un sabiedrības elementi tika apvienoti funkcionālā saistībā. Roberts Boils (*Boyle* 1690) deva piemērotu metaforu šai pasaules uztverei:

Pasaule ir kā unikāls pulkstenis... kurā visas detaļas ir izdomātas tik meistarīgi, ka, vienreiz iedarbinot mehānismu, viss notiek pēc izgudrotāja sākotnējā plāna un kustībām... nav vajadzīga nedz izgudrotāja sevišķa iekļaušanās, nedz arī kāds gudrs palīgs, jo šis pulkstenis spēj pildīt savas funkcijas arī īpašos gadījumos, – mehānismā viss ir pārdomāts no paša sākuma.

Apgaismības laikmeta ģeogrāfija uzgavilēja zinātnes un tehnoloģijas vērtībām, saskatot tajās civilizācijas progresu un nāciju brālību. Patiesībā tās bija mūsdienu ģeogrāfijas divas sejas: no vienas puses, vienots globāls modelis (tas nāca no Ņūtona fizikas), lai izskaidrotu, kā darbojas viss, kas ir uz Zemes; no otras puses, matrica, kurā varēja reģistrēt enciklopēdisko informāciju. Veidojot Amerikas konstitūciju 1787. gadā, centrā acīmredzot bija ņūtoniskā pasaules uztvere. Debess un Zemes sistēmu analogijas norādīja, ka Pozitīvajam Likumam vajadzētu pakļauties Dabas Likuma diktātam – tāpat šis jaunās (amerikāņu) sabiedrības kārtībai vajadzētu atspoguļot šīs sabiedrības dabu, t. i., “konstitūciju”. Amerikas Savienoto Valstu *dibinātājtēviem* bija stingras idejas par kārtības modeli (*Warntz* 1964, 155):

Saules sistēmas ierobežojumu un līdzsvara imitācija bija apzināta, no tās radās ideja par varas līdzsvarošanu starp prezidentu, kongresu un tiesām, kā arī kongresā starp lielajām un mazajām pavalstīm.

Pēc Savienoto Valstu neatkarības iegūšanas universitāšu mācību plānos ģeogrāfiju tiecās vairāk uzsvērt kā valsts "mājsaimniecisko", praktisko darba gaitu. Ģeogrāfija bija derīga visiņiem pilsoņiem un veidoja svarīgu vispārējās izglītības sastāvdaļu. No šīs prakses Varncs (*Warntz* 1964) secināja: kamēr ģeogrāfija piedāvāja vienotu pasaules uztveri, citas zinātnes to respektēja; kad tā sašķēlās virknē speciālu novirzienu, kuras kalpoja īpašām, īslaicīgām sabiedrības interesēm, tā zaudēja uzticamību kā intelektuāla disciplīna un tika nobīdīta līdz skolu limenim vai sadalīta starp citām zinātnēm. Skatoties no vēsturiskā viedokļa, varētu teikt, ka tūlīt pēc tam, kad akadēmiskie ģeogrāfi bija veiksmīgi pārvarējuši izaicinājumus, ko viņiem meta sabiedrība, pieprasot, piemēram, pētījumu braucienus un pārskatus, robežu precizēšanu un karšu sastādīšanu, ģeogrāfu celmlaužu gars pārvērtās rutīnas pilnā praksē – izveidojās darbības joma, no kuras atvasinātās disciplīnas varēja pārņemt dažādu ģeogrāfijas sastāvdaļu zināšanas un iemaņas.

APGAISMĪBA PRET ROMANTISMU

19. gadsimta rītausmā tika nelokāmi apstrīdēts apgaismības laikmeta pasaules tēls kā mehānistiska sistēma, it sevišķi vāciski runājošās zemēs un Jaunanglijā. Romantiķi noliedza šādas universālistu pretenzijas, baidīdamies no iespējamības, ka visus kultūras un dabas parādību aprakstus varētu reducēt līdz matemātikas un fizikas valodai. Romantiķi uzsvēra, ka arī daba prasa niansētāku pieeju, nekā pieļauj kartēziešu kategorijas. Daba nebija mašīna, kuru iekustināja cilvēku vajadzībām: tā bija svēts spēks, piesātināts ar garīgām īpašībām. Turklāt cilvēces un zemes attiecības labāk varētu saprast *organiskos*, nevis *mehānistiskos* formulējumos. Tādiem rakstniekiem kā Herderam, Mišlē (*Michelet*) un Jaunanglijas transcendentālistiem sevišķi nepieņemams bija pieņēmums, ka visu kultūrvēsturi iespējams izteikt progre-

sīva "civilizācijas marša" kontekstā. Viņi uzskatīja, ka ikvienas cilvēku kopienas eksistenci vajag izskaidrot konkrētās vides kontekstā, vērtējot pielāgošanos dabas apstākļiem un iedziļinoties tādos kultūras līmeņa rādītājos kā valoda, ticība un māksla.

Alternatīvas pasaules uztveres rašanās laiku var izsekot līdz Aleksandram fon Humboltam, kurš bija modernās ģeogrāfijas rašanās atbalstītājs. Humbolta "Kosmos" (*Cosmos* 1845–1862) mēģināja saskaņot un arī pārspēt acīm redzami kontrastējošas apgaismības un romantisma pasaules ainās, rādot dabu "kā lielu veselumu, kuru darbina un iedzīvina iekšēji spēki" (1. sēj., vii). Humbolta darbus daudz lasīja Amerikā, un viņš ietekmēja Amerikas dabaszinātņu un ainavu glezniecības attīstību. Dabas filozofs Ralfs Valdo Emersons (*Ralph Waldo Emerson*) uzskatīja viņu par "vienu no pasaules brīnumiem". Amerikas ainavu gleznotāja Frederika E. Čērča (*Frederick E. Church*) darbi, piemēram, "Andu sirdi" (*The Heart of the Andes*), kas tika izstādīts Ņujorkā un Londonā 19. gadsimta 50. gados, bija Humbolta iedvesmoti (*Bunkše* 1981).

Pirmie Ziemeļamerikas "vides saudzēšanas" aizstāvji radās, literātu un mākslinieku darbu pamudināti. Tādi rakstnieki kā Džordžs Pērkins Māršs 19. gadsimta 60. gados rosināja apzināties pretrunas starp garu un struktūru, ideālo un īsteno šajā jaunajā iespēju zemē. Taču ģeogrāfijas vieta starp akadēmiskajām disciplinām tika atjaunota tikai tad, kad beidzot samazinājās, lai arī pilnīgi neizzuda, opozīcija Darvina idejām. To veica tādi ievērojami ģeogrāfi un dabas pētnieki kā Lūiss Agasiss (*Louis Agassiz*), Arnolds Gijo (*Arnold Guyot*) un Metjū Fonteins Morī (*Matthew Fontaine Maury*) (*Stoddart* 1981). Džordžu Pērkinsu Māršu neiespaidoja "Sugu izcelšanās", to apšaubīja Šeilers (*Sbaler*). Taču

gadsimtu mijā Viljams Moriss Deiviss (*William Morris Davis*, 1859–1936), viens no galvenajiem modernās Amerikas ģeogrāfijas dibinātājiem, varēja teikt, ka “evolūcijas garu ir elpojusi tā studentu paaudze, kura tagad jau nobriedusi, tāpēc tagad tiek pieprasīts, lai to izmantotu visos pētījumos (*Davis* 1909, 86). Deivisu labi pazina viņa slavenā “erozijas cikla” dēļ, tas bija dzīves cikla analogs; slavena bija arī viņa Zemes vēsture, pausta ar fiziogrāfiskās kontroles un organiskās reakcijas terminu palīdzību. Gadsimta sākumā stingri nostiprinājās paradigma, kas piedāvāja jaunu skatījumu uz pasauli. Amerikāņu ģeogrāfi atkal varēja mierīgi palikt limenī, kurā valdīja ideja par vidi kā kultūras noteicēju. No Eiropas pārņemtie organiskie attīstības modeļi kalpoja Amerikas kontinenta faktiskā vai potenciālā pārākuma izskaidrošanai, atsaucoties uz dabas bagātībām, teoriju un tehnoloģiju.

GEOGRĀFIJA 20. GADSIMTA SĀKUMĀ

20. gadsimta sākumā ģeogrāfija bija ieviesta lielākajā daļā Eiropas valstu universitāšu mācību programmās. Sākot ar 1871. gadu, starptautiskie ģeogrāfijas kongresi deva iespēju ik pa četriem gadiem apmainīties ar idejām. 20. gadsimta pirmajā ceturksnī Halfords Makinders (*Halford Mackinder*) Anglijā nodrošināja ģeogrāfijas pamatus universitāšu un skolu limenī. Francijā Vidals de la Blašs veicināja *la géographie humaine* uz ģeoloģijas un vēstures pamatiem, sniedzot izcilus reģionālus aprakstus par dzīvi un ainavu, par kuriem jūsmo līdz šai dienai. Skandināvijā un Eiropas perifērijas zemēs ģeogrāfija uzplauka kā *Heimatkunde**. Tie bija vietēji pētījumi, domāti patriotisma un nācijas apziņas veidošanai. Latvijas neatkarības iegūšana, protams, ir izcils šādu pētījumu ietekmes piemērs.

*Dzimtenes zinātne. (*Tulk. piez.*)

Beidzoties Pirmajam pasaules karam, Amerika bija kļuvusi par pašapzinīgu starptautiskās intelektuālās kopienas locekli. Amerikas Ģeogrāfu apvienības biedrs Aiseja Boumens (*Isaiab Bowman*) strādāja Versaļas miera līguma komitejā un arī parakstīja līgumu par zinātnisku darbu, kas pamatotu Eiropas pēckara robežas. Līdz 20. gadiem amerikāņu skolu grāmatās plauka ideja par vidi kā cilvēka izturēšanās un kultūras formu noteicēju, taču šo ideju, kas bija valdījusi pēdējās divās paaudzēs, gribēja noraidīt ģeogrāfijas jaunākie pārstāvji. Viņi arī juta vajadzību tikt vaļā no eiropiešu ietekmes. Bija skaidrs, ka viņus traucē "mistiska" liekvārdība un palaikam mulsināšie secinājumi, kurus rosināja organiskā pasaules aina. Īsta amerikāņu ģeogrāfa pazīme bija karšu zīmēšana un apvidus pētīšana "garos zābakos un rūtainos kreklos" (*Buttimer* 1983). Daži, piemēram, Kārls Sauers, Džons Kērklends Raits un Ričards Hartšorns, atlicināja laiku, lai apsvērtu teorētiskus jautājumus, piemēram, vai ģeogrāfijai vajadzētu nospraust mērķi sistemātiski attīstīt pašas speciālo (telpisko) perspektīvu tādām parādībām kā apdzīvotām vietām, vietu aprites virzieniem, zemes izmantošanai vai kultūru īpašībām. Vai varbūt tai vajadzētu attīstīt atsevišķa reģiona *Gestalt**? Taču lielākā daļa ģeogrāfu burāja pa mierīgajiem empīrisma, aprakstu vai arī problēmu risināšanas ūdeņiem, reti saskatot jēgu kritiskās pārdomās par zinātnes teorijām. Pietika ar Hartšornu! Kārls Sauers un Bērklījas skola atbalstīja jūtīgu attieksmi pret vēsturi un kultūru daudzveidību, uzlūkojot materiālas formas kā kultūras un dabas vēstures pēdas, pretojoties evolucionārajām jeb noteicošajām vēstures teorijām un šad tad nicinoši pasmīnot par saviem kādreizējiem Vidējo Rietumu kolēģiem un viņu aizraušanos ar katras lietas un procesa funkciju atklāšanu (*functionalism*).

---

* Veidols. (*Tulk. piez.*)

Laiku starp diviem kariem droši vien atcerēsies kā vēl vienu intelektuālu saskari ar "normālu zinātni", kuras galvenie sasniegumi bija progress uzmērīšanā, pārskatu sagatavošanā (*survey*) un kartogrāfijā, kā arī reģionālo resursu apzināšanā. Taču reizē ar ortodoksālā pozitīvisma pakāpenisku uzplaukumu bija sākusies specializācija funkciju pētišanā un no horoloģijas dažādajām nozarēm tika savāktas daudz informācijas. Tāpat kā Grieķijas klasiskajā laikmetā horoloģija deva vietu gan Hērodotam, gan Ptolemajam. Tomēr ar laiku fiziskās un humānās ģeogrāfijas darbs ievīzījās atšķirīgos virzienos, un daudzos gadījumos zinātniskajās un mācību iestādēs tās tika atdalītas. Rets ģeogrāfs domāja par "vidi", izņemot, piemēram, Barouza (*Barrows*) studentus Čikāgā un tos, kurus aicināja Vašingtona, lai pievērstu viņu uzmanību ekonomiskajai krīzei un palīdzētu Lielo lidzenumu "Putekļu bļodas" upuriem.

Kad ģeogrāfi atgriezās no Otrā pasaules kara frontēm, viņus sagaidīja citāda pasaule. Kara pieredze bija pārveidojusi pasaules ainu, kura vismaz vienu paaudzi bija valdījusi ģeogrāfijas disciplinā ar tās rūpīgajām pārskatu metodēm, ģeometriskām formām un snaudošiem reģioniem. Induktīvie ģeogrāfiskie pētījumi brīvā dabā drīz sāka atdot savu vietu deduktīvajām pieejām, tā ka nomotētiskie un ideogrāfiskie mērķi kļuva līdzvērtīgi. "Sadarbības procesi telpā" tika skatīti pretstatā ar "telpiskās diferenciacijas veidoliem" (*patterns of areal differentiation*) kā disciplīnas galvenajiem aicinājumiem. Arī ārpus ģeogrāfijas gaisa telpas apgūšana un aviācijas tehnoloģijas attīstība radīja radikālas pārmaiņas telpas, laika un attāluma pārvarēšanas izvērtējumos. Telpiski diferencēta pasaule tika pārvērsta topoloģiskos virsmu punktus, spēka linijās, sarūkošos vai pieaugošos attālumos. Pilsetas, rūpnieciski kompleksi un pakalpojumu centri tika uzlūkoti kā magnēti un tvertnes, kur katra darbība radīja

pati savu novietojuma loģiku dotajā ekonomiskajā un tehnoloģiskajā kontekstā. 20. gadsimta sākumā ģeogrāfiem bija tendence skatīties uz pasauli kā uz telpiski diferencētu vienību mozaīku ar reģioniem, kurus definēja pēc “dabiskiem”, kultūras vai politiskiem kritērijiem. Reģionālās zinātnes piekritēji uzskatīja pasauli par mehānistisku sistēmu, kuras funkcionālo dinamiku varētu padarīt arvien iedarbīgāku, organizējot to racionālās telpas sistēmās. “Jaunā ģeogrāfija”, kuru izmantoja pēckara jaunbūves plānos gandrīz visas Rietumu sabiedrības, atjaunoja ticību apgaismības sapnim. Tika uzskatīts, ka ar zinātnes un tehnoloģijas palīdzību racionalitāte varētu nākotnē novērst karus; ka racionāla pieeja telpai harmonizētu ietekmju un kārtības kritērijus.

REFORMĀCIJA VAI ATJAUNOŠANA

Sākoties Amerikā, Aijovas štatā 50. gados un drīz aptverot Sietlu, Evanstonu, Čikāgu un Mičiganu, ģeogrāfijā pacēlās kvantifikācijas vilnis. Tas balstījās uz pozitīvistu metodoloģiju, kura virzīja ģeogrāfiju tādā virzienā, lai tā atkal taptu par eksaktu zinātni. Par metodisko ceļvedi kļuva “novietojuma analīze”, vēstot par ģeogrāfijas analītiskām iespējām dažādās sfērās – no upju baseīnu dinamikas līdz pilsētu ekonomiskajiem pamatiem, no pakalpojumu centru izvietojuma līdz slimību izplatībai. 50. gados un 60. gadu sākumā Zviedrija kļuva par zinātniskās ģeogrāfijas modeli, kuru apsveica daudzi reformācijas piekritēji. Telpas organizācijas modeļus, kas bija izdevīgi pēckara jaunbūvei un reģionālajai attīstībai industrializētajās teritorijās Eiropā un Ziemeļamerikā, beigās varēja izmantot globālās ekonomikas racionalizēšanai.

Taču 60. gadu beigās radās apmulsums par arvien pieaugošo novietojuma analīzes kundzību, kura virzīja ģeo-

grāfiju uz zinātnisku ortodoksiju. 1965. gada Amerikas Ģeogrāfu asociācijas gadskārtējā konferencē pārpildītā auditorijā ģeogrāfi piedalījās īpašā sesijā par “vides percepciju” – sesijā, kurā sevišķa loma bija Deividam Louentālam. Tajā pašā laikā Gilberta Vaita (*Gilbert White*) vadībā enerģiska grupa pētīja atšķirības starp dažādu kultūras grupu reakciju uz “dabiskajām briesmām”, tā sacelot trauksmi telpas analītiķos, kuri negribēja domāt par ekoloģiskām problēmām pasaules mērogā. Reagējot uz krīzēm iekšpilsētu atjaunošanas projektos, sociālā ģeogrāfija izraudzījās tīri praktisku orientāciju. Kultūrģeogrāfi un vēstures ģeogrāfi atdzīvināja zinātniskos virzienus, kurus bija ieteicis Džons Kērklends Raits, – par ģeogrāfiskās iztēles pasauli, par ģeozofijas un ideju nozīmi ģeogrāfiskās pieredzes veidošanā.

Cita veida kritika radās Eiropā, īpaši no tām filozofijas skolām, kuras iedvesmoja eksistenciālisms, fenomenoloģija, hermeneitika un kritiskā teorija. Vides izpratne, kuru deva cilvēka dzīves pieredze atsevišķās vietās, taču arī bija “ģeogrāfiska” zināšana, tūpat vērtīga kā tā, kas nāca no tā dēvētā ekspertu lietišķā skatu torņa. Tā tika mesti jauni izaicinājumi: kā apvienot subjektīvas zināšanas, kas pamatojas uz dzīves pieredzi, ar akadēmiskās ģeogrāfijas teorijām un praksi?

70. gadu sākumā visā Eiro-Amerikā varēja uztvert plašu paškritikas noskaņojumu, jo radās radikāli jautājumi par it kā pašsaprotamām dzīves parādībām. Tika jautāts par ģeogrāfijas ikdienišķā darba praksi: kādu cilvēku pasaule tajā tiek reprezentēta, kā intereses aizstāvētas, kādas vērtības ietvertas mācītajos un praksē izmantotajos modeļos, kādus dabas un cilvēku tēlus aptver mūsu dažādās tradīcijas (*Buttimer* 1972, 1974, 1976, *Bunkše* 1978). 70. gadu beigās un 80. gados bija atjaunojusies interese par kultūru dažā-

dību, par ģeogrāfiskās domāšanas vēsturisko kontekstu un no jauna tika apstiprināta atsevišķu vietu un apvidu pētīšana kā kontrapunkts telpas analīzes hegemonijai (piemēram, *Glacken* 1966). Tika atzīts, ka specializēšanās funkcionālajā zinātnē, lai arī zinātniski veiksmīga, nav devusi labāku īstenības izpratni. Humanitāro, eksakto zinātņu un tehnoloģijas sadalīšana speciālās nozarēs mācību iestādēs bija radījusi zinātnisko ekspertu Bābeles torni. Funkcionāli specializētas prāta ainavas atspoguļojās sektoros sadalītās ainavās un dzīvē. Arvien pieaugošā interese par vides problēmām 90. gados atjaunoja ģeogrāfijas senso apvienotājas lomu.

PĀRDOMAS PAR ĢEOGRĀFIJU 20. GADSIMTĀ BEIGĀS

20. gadsimta beigās ģeogrāfi iet pie Gejas, labāk apziņoties savu intelektuālo mantojumu, priekšrocības un trūkumus modeļos, kurus veidojam un mācām studentiem. Vai šī jaunā tehniskā kompetence un milzīgi pieaugusi informācija novedīs līdz globālai sapratnei starp tautām, tas lielā mērā būs atkarīgs no gudrības, kuru var uzkrāt informācijas izskaidrošanas ceļā. Cik atbilstoši šodienas ģeogrāfiskajām realitātēm ir no iepriekšējās paudzes mantotie ģeogrāfijas modeļi? Vakardienas drosmīgie, ar sajūsmu lietotie izteicieni, piemēram, “racionalitāte”, “telpas efektivitāte” un citi, ir relatīvi, nevis absolūti jēdzieni. Daudzi no tiem ir kalpojuši nacionālo galvaspilsētu, sociālistisko ideoloģiju, internacionālā kapitāla un teritoriju iekarošanas interesēm; bez šaubām, nākotne aicina harmonizēt tos ar tikpat svarīgām realitātēm – kultūru, radošajām spējām un savstarpējo sapratni.

Ir daudzas ģeogrāfijas vēstures. Reta no tām netiek apstrīdēta. Tomēr ir iespējami daži apgalvojumi, pamatojoties uz šādu atskatu:

Ģeogrāfija nekad nav vienatnē: tā vienmēr pieder kontekstiem, kuros tā tiek lietota, mācīta un veidota.

Ģeogrāfijas kā akadēmiskas disciplīnas rangs un statuss ir atspoguļojis nāciju un impēriju svārstīgo veiksmi, uzplaukstot sociālos pašpārliecības, altruisma vai paplašināšanas tieksmes mirkļos, atslābstot līdz fragmentārām nodarbību rutinām, piemēram, valsts budžeta aprēķini, inventarizācijas, administratīva organizēšana un mācību grāmatu rakstīšana stabilitātes vai depresijas laikmetā. Ģeogrāfija ir devusi arī pamatu nacionālai pašapziņai, kas veda uz nacionālās neatkarības iegūšanu, pastiprinot kultūras identitātes apziņu, kas pamatojas uz cilvēku attiecībām ar Dabu un dzimto apvidu. (Labs piemērs ir Baltijas valstis – gan sākotnējā neatkarības iegūšana, gan neatkarības atgūšana.) Bet, kad brīvība ir iegūta, ģeogrāfijas praksē var ienākt centienu stabilizācija, intelektuāla plakne, kurā akadēmiskās un sabiedriskās intereses samierinās ar nacionālo apsaimniekošanu, atmetot globālus apvārsņus, apmierinoties ar *status quo*. Ir iespējams saskatīt būtisku atšķirību starp saukļiem “brīvība no” un “brīvība, lai”. Atbrīvošanās kustības, kuras galvenokārt vada retorika pret apspiedēju, var beigties ar struktūrām, kuras ietērtas apspiedēja drēbēs (Buttimer 1994).

Mainīgas domu strāvas var atrast saspīlējumos starp ierosmēm, kuras nāk no ārpuses, un iekšēji radītu nespēku pret valdošām ortodoksijām.

20. gadsimts patiešām ir radījis ģeogrāfijai papildu grūtības no ārpuses: karus, depresiju un spekulāciju drudzi, migrāciju un tehnoloģiskās revolūcijas. Šī zinātne ir kalpojusi sponsoriem un sabiedrībai lielo karu abās pusēs un tādējādi stiprinājusi savu pašapziņu. Iekšēji vienas paaudzes “veiksmes” ir kļuvušas par nākamās paaudzes kritikas mērķi. Dažreiz ģeogrāfi ir vadījuši cilvēku dzīvesvietu problēmu

risināšanu, dažreiz uz šādām problēmām ir reaģējuši vēlāk. Starpkaru laika pozitīvisma intelektuālais modes kļiedziens ļāva apgāzt ideju par “vidi kā noteicošo” (*environmentalism*) un atzīt ģeogrāfiju par zinātņi, kura ar induktīvām metodēm pēti “telpisko diferenciāciju”. Pēckara reformācija, kuras pionieri bija anglosakšu un skandināvu ģeogrāfi, analītiski iecentrēja uzmanības degpunktā “telpu”, nevis vietas, “telpas sistēmas”, nevis ainavu atšķirības. Lielākais izaicinājums bija novietojuma analīze. Mēģinot atbrīvoties no iesakņojušās ģeomorfoloģijas un vēstures padomdevēju tirānijas, dabas ģeogrāfi centās tapt par dabaszinātniekiem, un daudzi cilvēkģeogrāfi bija lepni, ka viņus uzskata par sociālo zinātņu pārstāvjiem. Vairākās valstīs tas nozīmēja divas dažādas nišas iestādēs. Lielākā pozitīvisma kritika ir nākusi 70. un 80. gados no humānisma, marksisma un strukturālisma. Tā ir pretojusies apspiedējam paša apspiedēja valodā: dominēja antropocentriski strīdu jautājumi, piemēram, kapitāls pret strādniekiem, “sabiedrības iekšējie” pret tās “ārpusē esošiem”. Aktuālas tēmas bija sociālā nevienlīdzība, nabadzība, rasisms un seksisms. Šai funkcionālajai specializācijai un ģeogrāfijas sadalīšanai atsevišķās fiziskās un humānās specialitātēs bija svarīgas sekas, t. i., vide sāka izsīkt kā ģeogrāfijas pētījumu kodols. Samazinājās arī kontakti ar humanitārajām zinātnēm (piemēram, vēsturi, literatūrzinātņi, mākslas vēsturi). Taču starptautiskajā arēnā ir radusies liela interese par vidi, it sevišķi Rietumos. Ir atkal uzklusitāji balsim, kas runā eksistenciālisma un fenomenoloģijas valodā. Ar to tiek izgaismotas jaunas rūpes: par vides veselumu un par vietu un vietējās kultūras nozīmi cilvēku ikdienas dzīvē. To dēvē par postmodernismu jeb “jauno kultūrģeogrāfiju”.

Svarīgu atklājumu idejas ģeogrāfijā atspoguļo individuālā ģēnija un sociālā konteksta mijiedarbību tāpat kā epistemoloģisku argumentu rezultāti.

Kur idejas sākas, kā tās izplatās, kāpēc noteiktas idejas ir pieņemamas vienā laikmetā un noliegtas citā, – šie jautājumi veido aizraujošu stāstu par personībām un skolām, valodu un vārtu sargiem Gejas mainīgajā *noosfērā*. Jo ilgāk ir valdījusi viena neapstrīdama mācība, jo mežonīgāka ir bijusi reakcija. Kad izaicinājumam piekrīt un kad ir pieņemta jauna paradigma, sākas funkcionāla specializēšanās ēra, tās jaunie atbalstītāji tiek socializēti kādā no apakšzinātnēm, viņu enerģija tiek izmantota, atvelkot tās analītisko pierobežu, meklējot apstiprinājumu radniecīgās zinātnēs, nevis ģeogrāfijā. Kad specializēšanās aiziet tik tālu, ka tā apdraud visu zinātni, ģeogrāfi iziet caur kritiskās domāšanas fāzi, meklējot plašākus ietvarus un asākus analītiskus darbariskus zinātniskajiem jautājumiem, kuros varētu ietvert jaunu sintēzi.

Ģeogrāfija kā zinātniska tradīcija ir vienmēr smēlusies no Ptolemaja un Hērodota, no simultānā globālā koordinātu tīkla (grid) meklējuma un no vietējo zinību izpratnes.

Kad ģeogrāfa prāta ainava palaikam atbildēja uz aicinājumu radīt īstenības veseluma tēlu, piemēram, pasauli kā mehānistisku sistēmu vai organisku veselumu, pētījumu apvāršņi paplašinājās un akadēmiskie līdzinieki cienīja ģeogrāfiju. Taču šādi veikumi Ptolemaja garā padarīja ģeogrāfiju ļoti izdevīgu ambiciozām nacionālām galvaspilsētām un starptautiskā kapitāla paplašināšanas racionālismam. Kā vides politikas veicinātājs ptolemajiskais ģeogrāfs droši vien piekristu, ka vides problēmas jārisina virzienā “no augšas uz leju”. Reizēm, kad viņa prāta ainava sekoja Hērodota aicinājumam pētīt cilvēkus un vietas, pieņemot tēzi, ka pasaule ir mozaīka vai spontānu notikumu arēna, tad Hērodota ģeogrāfs pieslējās dzīves pieredzes bagātīgām balsīm, kas aizstāvēja vides izpratni, kultūras un teritorijas sasaisti un reģionālu attīstību “no apakšas uz augšu”.

Prāta ainavu un reālo ainavu mijiedarbība laika plūsmā un dažādās kultūrās veido svarīgu izskaidrošanas arēnu akadēmiskajai pasaulei kopumā.

Katrs sasniegums praktiskajā ģeogrāfijā – robežu nosprausana pēc Pirmā pasaules kara, reģionālā attīstība, pilsētplānošana un satiksmes tīklu plānošana pēc Otrā pasaules kara – tas viss ir ierakstīts dzīvā ainavā. Jo veiksmīgāks ir bijis kāds projekts, jo mazāk iespēju pārmaiņām ir bijis nākamajai paaudzei. Šodienas ainavas var uzskatīt par hronoloģiski sekojošām seno cilvēku apdzīvoto vietu kultūrslāņiem. Vecākas industriālas zemes pārāk daudz atspoguļo galvaspilsētu un kapitāla imperatīvus, kā arī blakusesošus prāta ainavu krājumus, kurus veidojusi funkcionāla ģeogrāfu prasme. Vecas reģionu mozaikas varētu uzskatīt par iepriekšējo politisko un ekonomisko varu mantojumu, modernistu funkcionālos reģionus par kapitālistiskā imperiālisma vai sociālistisko režīmu mantojumu, bet postmodernisma ģeogrāfija redz pasauli kā dzīvu teātri, dažreiz spontānu un neizskaidrojamu, kurš reizēm atspoguļo kultūras atmiņas, radniecību vai speciālu interešu tīklus. Izdzīvota īstenība – pretstatā aprakstītai vai konceptuālai īstenībai – arī nav padevusies modernistu ģeogrāfijai. Dažas pasaules vietas ir mainījušas robežas, un ir sabrukušas sienas, tomēr tai pašā laikā ir uzceltas jaunas barjeras un pastiprinājies naidīgums citās vietās. Taču svarīgākais – ir atkal atklāta gudrība, kuru ģeogrāfija vienmēr mēģinājusi apstiprināt, t. i., ka cilvēcei jāgādā par Dabu (*Gaia*) un jāaptur neapvaldītā Zemes bagātību izmantošana.

Ģeogrāfija ir oikumeniska zinātne, tās kodols ir oikumene – cilvēku apdzīvotā pasaule.

Šodien ģeogrāfa uzdevums ir ne tikai sadarbošanās ar kolēģiem biofizikas un sociālās zinātnēs, bet arī ar humanitārās zinātnes pasauli, lai labāk izprastu vidi un cilvēku.

Cilvēks ir "Zemes iedzīvotājs". Pētījumiem par cilvēci, kuri skaidri neapliecina šo Zemes iedzīvotāja *dabu*, trūkst būtisku sakaru ar Geju; vēl mazāk tādu ir pētījumiem, kuri skaidri neapliecina cilvēces *lomu*.

Ģeogrāfija ir atklāšana. Ģeogrāfijas vēsture ir atklājumu vēsture. Ģeogrāfijas prakse katrā vēstures momentā nenovēršami atspoguļo ideju mantojumu no iepriekšējām paaudzēm. Ainavas, kuras pētām, ir kultūru daudzveidības produkti. Citu, līdz šim nezināmu zemju atklāšana aicina uz dziļākiem pētījumiem jau labi pazīstamās zemēs, tā veicinot cilvēka izpratni par pasauli. Strādājot ģeogrāfijā – *homo viator* –, mēs esam Zemes atklājēji.

*Mēs nebeigsim klejot –
Mēs mainīsimies tad,
Kad nonāksim vietā, kur iesākām,
Un beidzot to pazīsim.*

T. S. Eliots. Četri kvarteti.

BIBLIOGRĀFIJA

Bibliogrāfijas loģika: Tā kā daudzi šeit minētie autori Latvijā nebūs pazīstami, es viņu vārdus un uzvārdus latviešu leksikā nerakstīju, lai atvieglotu viņu atrašanu ārzemju izziņu avotos.

Sāsinājums: MR-Thomas, William L., 1956. *Man's role in changing the face of the earth*. Chicago: University of Chicago Press.

Piezīme: autoru darbiem, kurus citē Sauers savā *Morphology of landscape* (1965), trūkst izdevniecību nosaukumu. Tiek arī atkārtoti Sauera sāsinājumi.

Angier Natalie. 1997. *Evolutionary necessity or glorious accident? Biologists ponder the self*. New York Times. C1-C2. April 22.

Appleton Jay. 1975. *The experience of landscape*. London, New York, Sidney, Toronto: John Wiley & Sons.

Bachelard Gaston. 1964. *The Poetics of space*. Boston: Beacon Press.

Barth Paul. 1915. *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*. 2. Ausg. 1. Teil. Leipzig. Citāts: Sauer, op. cit., 1965b.

Billinge M. 1983. *The mandarin dialect: An essay on style in contemporary geographical writing*. Transactions, Institute of British Geographers. 8: 400-440.

Bluntschli Hans. 1921. *Die Amazonasniederung als harmonischer Organismus*. Geogr. Ztschr. 27: 49-68. Citāts: Sauer, op. cit., 1965b.

Blythe Ronald. 1982. *Characters and their landscapes*. San Diego, New York, London: Harcourt Brace Jovanovich.

Bonnemaison J. 1985. *Les fondements d'une identité: Territoire, histoire, et société dans l'Archipel de Vanuatu (Mélanésie)*. Paris: Thèse pour le Docteur - ès - Lettres et Sciences Humaines, Université de Paris IV.

Boulding Kenneth E. 1956. *The Image*. Ann Arbor: University of Michigan Press. Citāts: Lowenthal, op. cit., 1961.

Boyle R. 1690. *The Christian virtuoso. That being addicted to experimental philosophy, a man is rather assisted than indisposed to be a good Christian*. London: printed by Edw. Jones for John Taylor at the Ship, and John Wyat at the Golden Lion, in St. Paul's Churchyard.

Broek Jan O. M. 1932. *The Santa Clara valley, California: A study in landscape changes*. Utrecht: N. V. A. Oosthoek's Uitgevers.

Bunkše Edmunds V. 1973. *The earth, forest, and sea: Man and nature in Latvian folk poetry*. (Doktora disertācija) Berkeley: University of California.

———. 1978. *Commoner attitudes toward landscape and nature*. Annals of the Association of American geographers. 68: 551-566

———. 1981. *Humboldt and an aesthetic tradition in geography*. The geographical review. 71: 127-146

———. 1990. *Saint-Exupéry's geography lesson: Art and science in the creation and cultivation of landscape values*. Annals of the association of American geographers. 80: 96-108.

———. 1996. *Humanism: Wisdom of the heart and mind*. Earle, Carville, et. al., eds. Concepts in Human Geography. 355-382. London and Lanham, MD: Rowman & Littlefield, Publishers, Inc.

Burke Albert E. *Influence of man upon nature – The Russian view: A case study*. MR: 1035-1051.

Buttimer A. 1971. *Society and milieu in the French geographic tradition*. Chicago: Rand McNally & Company.

———. 1972. *Social space and the planning of residential areas*. Environment and behaviour. 4: 279-318.

———. 1974. *Values in geography*. Washington, D. C.: Commission on college geography research report No. 24.

———. 1976. *Grasping the dynamism of lifeworld*. Annals of the association of American geographers. 66: 277-292.

—. 1979. *Reason, rationality, and human creativity*. Geografiska annaler. 64: 43-49.

Buttimer A. and Seamon D. ed. 1980. *The human experience of space and place*. London: Croom Helm.

—. 1982. *Musing on Helikon: Root metaphors and geography*. Geografiska annaler. GAB: 89-96.

—. 1983. *The practice of geography*. London: Longman.

—. 1984. *Water symbolism and the human quest for wholeness. Vattnet bär livet-fuktioneer, föreställningar och symbolik*. ed. Castensson R. 59-61. Linköping, Sweden: University of Linköping Tema V Report 6. Abridged version in D. Seamon and R. Mugerauer, eds., op. cit., 159-190.

—. 1989. *The wake of Erasmus: Saints, scholars, and studia in mediaeval Norden*. Lund Studies in Human Geography. Ser. B, no. 50. Lund: Gleerup.

—. 1993. *Geography and the human spirit*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.

Chardin Pierre Teilhard de. 1956. *The antiquity and world expansion of human culture*. MR: 103-112.

Chateaubriand Francois-René de. 1946. *Itineraire de Paris a Jerusalem*. E. Malakis, 2 vols. Baltimore, MD: Tohns Hopkins University Press.

Cicero. 1951. *De natura deorum*. Trans H. Rackman. Loeb Classical Library. Cambrigde, MA: Harvard University Press. Citäts: Glacken, op. cit., 1967.

Clark Kenneth. 1949. *Landscape into art*. London: Murray.

Cosgrove Denis. 1984. *Social formation and symbolic landscapes*. Totowa, N. J.: Barnes & Noble Books.

Croce Benedetto. 1921. *History, its theory and practice*. New York. Citäts: Sauer, op. cit., 1965b.

Darwin Charles. 1859. *The origin of species*. New York: Modern Library. Citäts: Glacken, op. cit., 1967.

- Davenport Guy. 1981. *The geography of the imagination*. Davenport. *The geography of the imagination*. 3-15. San Francisco: North Point Press.
- Davis W. M. 1909. *An inductive study of the content of geography*. Bulletin of the American geographical society. 38: 67-84.
- Dobell R. 1990. *Gaia's cancer. The human dimension of global change*. Delta. I: 1, 7.
- Duncan T. S. 1980. *The Superorganic in American cultural geography*. Annals of the association of American geographers. 70: 181-198.
- Ehrenreich Barbara. 1997. *Blood rites. Origins and history of the passions of war*. New York: Metropolitan Books/Henry Holt & Company.
- Eliade Mircea. 1959. *Cosmos and history. The myth of the eternal return*. New York: Harper & Brothers.
- . 1961. *The sacred and the profane*. New York: Harper & Row.
- Febvre L. 1922. *La terre et l'évolution humaine*. Paris: Renaissance du livre. Citâts: Sauer, op. cit., 1965b.
- Glacken Clarence J. 1956. *Changing ideas of the habitable world*. MR: 70-92.
- . 1966. *Reflections on the man-nature theme as a subject for study*. Darling F. F. and Milton J. P. eds., *Future environments of North America*. Garden City, New York: The Natural History Press, 355-389.
- . 1963. *This growing second world within the world of nature*. Fosberg F. R. ed. *Man's place in the island ecosystem*. 75-95. Honolulu: Bishop Museum Press.
- . 1965. *Introduction to the Dover edition*. Wright John Kirkland. 1965. *The geographical lore of the time of the crusades: A study in the history of medieval science and tradition in western Europe*. i-xiii. New York: Dover Publications.
- . 1966. *Reflections on the man-nature theme as a subject for study*. Darling F. Fraser & Milton John P. eds. *Future environments of North America*. 355-371. Garden City N.Y.: The Natural History Press.

———. 1967. *Traces on the Rhodian shore: Nature and culture in western thought from ancient times to the end of the eighteenth century*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

———. 1969. *On Chateaubriand's journey from Paris to Jerusalem, 1806-1807. The terraqueous globe*. 45-75. Los Angeles: W. A. Clark Memorial Library, University of California Press.

———. 1970a. *Man's place in nature in recent western thought*. Hamilton Michael ed. *This little planet*. 163-201. New York: Charles Scribner's Sons.

———. 1970b. *Man against nature: An outmoded concept*. Helfrich Jr. H. W. ed., *The environmental crisis*: 27-142. New Haven: Yale University Press.

———. 1973. *Environment and culture*. Dictionary of the history of ideas, vol. 2. 163-201. New York: Scribners.

———. 1983. *A late arrival in academia*. Buttner Anne, ed., *The Practice of Geography*. 20-34. London and New York: Longman.

Glinka K. 1914. *Die Typen der Bodenbildung, ihre Klassifikation und geographische Verbreitung*. Berlin. Revised and extended by: E. Ramann. 1918. *Bodenbildung und Bodeneinteilung (System der Boden)*. Berlin. Citäts: Sauer, op. cit., 1965b.

Goethe Johann Wolfgang von. 1902. *Goethes Sämtliche Werke, Jubiläumsausgabe*. Bd. 39. Stuttgart & Berlin. Citäts: Sauer, op. cit., 1965b.

———. 1976. *Italienische Reise*. Berlin: Propyläum.

Gombrich. 1960. *Art and Illusion*. New York: Pantheon Books. Citäts: Lowenthal, op. cit., 1962.

Granö Johannes Gabriel. 1929. *Reine Geographie*. Acta Geographica 2(2). 1-202.

———. 1997. *Pure geography*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Granö Olavi. 1996. *The institutional structure of science and the develop-*

ment of geography as professional practice. Publicationes Instituti Geographici Universitatis Turkuensis, No. 155.

Grisebach August. 1884. *Die Vegetation der Erde nach ihrer klimatischen Anordnung*. Bd. 1. Citäts: Sauer, op. cit., 1965b.

Gutkind E. A. 1956. *Our world from the air: Conflict and adaptation*. MR: 1-44.

Hägerstrand T. 1971. *What about people in regional science?* Papers of the regional science association. 24: 7-21.

Hartshorne Richard. 1939. *The nature of geography*. Lancaster, PA: The Association of American Geographers.

———. 1959. *Perspective on the nature of geography*. Chicago: Rand McNally Company.

Heidegger M. 1954. *Aus der Erfahrung des Denkens*. Pfullingen: Neske.

Herder Johann Gottfried von. 1877-1913. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Suphan, Bernhard, ed. Herders Sämtliche Werke. Bd. 13-14. Berlin: Weidmann.

Hermes Trismegistus. *Hermetica. The ancient Greek and Latin writings which contain religious or philosophic teachings ascribed to Hermes Trismegistus*. Scott, Walter, ed./transl., vol. 1. Oxford: Clarendon Press. Citäts: Glacken, op. cit., 1967.

Herodotus. 1910. *The History of Herodotus*. 2 vols. London: J. M. Dent & Sons. Citäts: Glacken, op. cit., 1967.

Hettner Alfred. 1923. *Methodische Zeit- und Streitfragen*. Geogr. Ztschr.. 29: 37-59. Citäts: Sauer, op. cit., 1965.

Hippocrates. 1948. *Airs, waters, places*. Loeb classical library. Cambridge, MA: Harvard University Press. Citäts: Glacken, op. cit., 1967.

———. 1948. *Ancient medicine*. Loeb classical library. Cambridge, MA: Harvard University Press. Citäts: Glacken, op. cit., 1967.

Hooson David. 1991. *In memoriam: Clarence Glacken 1909-1989*. Annals of the association of American geographers. 81: 152-158.

Hornbeck David; Earle, Carville; Rodrigue, Christiana M., 1996. *The way we were: Deployments (and redeployments) of time in human geography*, Carville Earle, et. al., eds., *Concepts in human geography*. 33-61. London and Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 1996.

Humboldt Alexander von. 189-?. *Ansichten der Natur mit wissenschaftlichen Erläuterungen*. Stuttgart: Cotta. (Originalizdevums 1809. g.).

———. 1845-1862, 1850-1859. *Kosmos. Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*. Stuttgart, Tübingen: Cotta. Trans. by E. Sabine *Cosmos: sketch of a physical description of the universe*. 5 vols. New York: Harper.

Jardine Lisa. 1996. *Wordly goods: A new history of the Renaissance*. London: Macmillan.

Johnson R.J. 1987. *Geography and geographers*. Baltimore: Edward Arnold.

Junger Sebastian. 1997. *The perfect storm*. New York and London: W. W. Norton & Company.

Keyserling Hermann Graf. 1910. *Prolegomena zur Naturphilosophie*. München. Citāts: Sauer, op. cit., 1965b.

Lagerlöf Selma. 1920. *The wonderful adventures of Nils Holgerson*. New York: Doubleday.

Lattimore Richmond. 1965. *Introduction*. Lattimore R. transl. *The odyssey of Homer*: 1-24. New York: Harper & Row, Publishers.

Leighly John. 1965. *Introduction*. Leighly John, ed. *Land and life*. 1-8. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Lopez Barry. 1986. *Arctic dreams. Imagination and desire in a northern landscape*. New York: Charles Scribner's Sons.

Lovelock J. 1979. *Gaia. A new look at life on earth*. New York: Oxford University Press.

Lowenthal D. 1961. *Geography, experience, and imagination: towards a geographical epistemology*. *Annals of the association of American geographers*. 51, 241-260.

- . 1962. *Not every prospect pleases*. *Landscape*, 12-2: 19-23.
- Lowenthal D. and Prince H. C. 1964. *The English landscape*. *The geographical review*, 54: 309-346.
- . 1965. *English landscape tastes*. *Geographical review*, 55: 186-222.
- . 1967. *Environmental perception and behavior*. Chicago: Chicago University, Dept. of Geography.
- . 1968. *The American scene*. *The geographical review*, 58: 61-88.
- . 1976. *Introduction*. Lowenthal D. & Bowden M. J., eds. *Geographies of the mind*, 3-9. New York: Oxford University Press.
- . 1975. *The place of the past in the American landscape*. Lowenthal David and Bowden Martyn J., eds., *Geographies of the mind*, 89-117. New York: Oxford University Press.
- . 1982. *The pioneer landscape: An American dream*. *Great plains quarterly*, 2-1: 5-1.
- . 1985. *The past is a foreign country*. Cambridge, et. al.: Cambridge University Press.
- . 1987a. *Imagined pasts: Reconstructing history*. *Storia delle idee: Problemi e prospettive*. Seminario internazionale, 135-155. Roma: Edizioni dell' Ateneo.
- . 1987b. *Environmental perception: An odyssey of ideas*. *Journal of environmental psychology*, 7: 337-346.
- . 1988. *Classical antiquities as national and global heritage*. *Antiquity*, 62: 726-735.
- . 1991a. *Environmental conflict*. *National geographic research & exploration*, 7: 266-275.
- . 1991b. *The timeless past: Some Anglo-American historical preconceptions*. *Journal of American history*, 75: 1263-1280.
- . 1994a. *Identity, heritage, and history*. John R. Gilis, ed., *The politics of national identity*, 41-57. Princeton, N. J.: University of Princeton Press.

- . 1994b. *Distorted mirrors*. History today. 8-11.
- . 1994c. *European and English landscapes as national symbols*. Hooson David, ed. *Geography and national identity*. 15-38. Cambridge, MA: Blackwell.
- . 1995a. *Changing criteria of authenticity*. Proceedings/Compte-rendu. 121-135. Nara, Japan: UNESCO World Heritage Centre.
- . 1995b. *The forfeit of the future*. Futures. 27: 385-395.
- . 1996. *Possessed by the past: The heritage crusade and the spoils of history*. New York, London, Toronto, Sidney, Singapore: The Free Press.
- Lucretius. 1951. *The nature of the universe*. Penguin Classics. Harmondsworth: Penguin Books. Citāts: Glacken, op. cit., 1967.
- Lynch Kevin. 1960. *The image of the city*. Cambridge, MA: Technology Press. Citāts: Lowenthal.
- Marsh George P. 1864. *Man and nature; or physical geography as modified by human action*. New York: Charles Scribner & Co.
- Martin Calvin Luther. 1992. *In the spirit of the earth. Rethinking history and time*. Baltimore and London: John Hopkins University Press.
- Melluma A. un Leinerte M. 1992. *Ainava un cilvēks*. Rīga: Avots.
- Muschamp Herbert. 1997. *The miracle in Bilbao*. The New York times magazine. Sept 27: 54-59, 72, 82.
- Nicolson Marjorie Hope. 1959. *Mountain gloom and mountain glory: The development of the aesthetics of the infinite*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press. Citāts: Lowenthal, op. cit., 1961.
- Nikodemuss O., Kūle L., Nikodemusa A. 1996. *Ainava un tās aizsardzība. Dienvidsēlijas (Elkšņu, Rites un Saukas pagastu) ainavas*: 4-13. Rīga: Latvijas Republikas vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija.
- Northrop F. S. C. *Man's relation to the earth in its bearing on the aesthetic, ethical, and legal values*. MR: 1052-1067.

- Ondaatje Michael. 1962. *The English Patient*. New York: Random House.
- Passarge Siegfried. 1912. *Physiologische Morphologie*. *Mitt. d. Geogr. Gesellsch.* 26: 133-337. Citäts: Sauer, op. cit., 1965b.
- . 1919. *Die Grundlagen der Landschaftskunde*. Bd. 1. Citäts: Sauer, op. cit., 1965.
- Perry P. J. 1979. *Beyond Domesday*. *Progress in human geography*. 3, 407-416. Citäts: Johnson, op. cit., 1987.
- Piaget Jean. 1960. *The child's conception of the world*. Paterson N. J.: Littlefield and Adams. Citäts: Lowenthal, op. cit., 1961.
- Plato. 1951. *Timaeus, critias, Cleitophon, Menexenus, epistles*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Citäts: Glacken, op. cit., 1967.
- Pocock Douglas. 1995. *Being there: Imagination in human geography*. Occasional publication No. 30. Durham, U. K.: Durham University.
- Powell J. M. 1994. *Classics in human geography revisited. Commentary 2*. *Progress in human geography*. 18: 211-212.
- Rilke Rainer Maria. 1965. *Von der Landschaft*. Sämtliche Werke. 516-522. Frankfurt am Main. Insel Verlag.
- Rölvaag O. E. *Giants in the earth*. Evanston, IL: Harper & Row.
- Rowntree Lester B. 1996. *The cultural landscape concept in American human geography*. Carville, Earle, et. al., eds. 1996. Concepts in human geography. 127-159. London and Landham, MD: Rowman & Littlefield, Publishers, Inc.
- Russell Bertrand. 1948. *Human knowledge: Its scope and limits*. New York: Simon and Schuster. Citäts: Lowenthal, op. cit., 1961.
- Saint-Exupéry Antoine de. 1932. *Night flight*. New York: Century Co.
- . 1971. *The little prince*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
- Sauer Carl, O. 1916. *Geography of the upper Illinois valley and history of development*. Illinois geological survey, Bulletin No. 27.

- . 1925. *The morphology of landscape*. Berkeley: The University of California Publications in Geography. 2, 2: 19-53.
- . 1938. *Theme of plant and animal destruction in economic history*. Journal of farm economics. 20: 765-275.
- . 1941. *Foreword to historical geography*. Annals of the association of American geographers. 16: 1-24.
- . 1944. *Geographic sketch of early man in North America*. Geographical review. 34: 529-573.
- . 1947. *Early relations of man to plants*. Geographical review. 37: 1-25.
- . 1952. *The social sciences at mid-century: Papers delivered at the dedication of Ford Hall*. Minneapolis. University of Minnesota Press.
- . 1956. *The Agency of Man on the Earth*. MR: 49-69.
- . 1962. *Fire and early man*. Paideuma. 7: 399-407.
- . 1965a. *The education of a geographer*. John Leighly, ed., Land and life. 389-404. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- . 1965b. *The morphology of landscape*. John Leighly, ed., Land and life. 315-350. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- . 1968. *Northern mists*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Seamon D. & Mugerauer R., ed., 1985. *Dwelling, place, and environment*. Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- Spengler Oswald. 1920. *Der Untergang des Abendlandes; Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*, Bd. I. München. Citäts: Sauer, op. cit., 1965b.
- Spoehr Alexander. 1956. *Cultural differences in the interpretation of natural resources*. MR: 93-102.
- Steinbeck John. 1940. *Grapes of Wrath*. New York: Limited Editions Club.

- . 1945. *Cannery row*. New York: Viking.
- . 1994. *Austrumos no Ēdenes*. Rīga: Jumava.
- Stewart George R. 1941. *Storm*. New York: Random House.
- . 1948. *Fire*. Lincoln, NE: The University of Nebraska Press.
- . 1949. *The earth abides*. New York: Random House.
- Stoddart D. R. 1981. *Darwin's influence on the development of geography in the United States*. In: B. Blouet, ed., *The origins of academic geography in the United States*. Hamden, CT.: Archon books, 265-278.
- Strabo. 1854-1856. *The geography of Strabo*. London: Bohn. Citāts: Glacken, op. cit., 1967.
- Thomas W. L., ed., 1956. *Man's role in changing the face of the earth*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Trismegistus Hermes. 1924. *Hermetica*. 4 vols. Oxford: Clarendon Press.
- Tuan Yi-Fu. 1971. *Geography, phenomenology, and the study of human nature*. Canadian geographer. 15: 181-192.
- . 1971. *Man and nature*. Washington, D. C.: Association of American Geographers.
- . 1974. *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, Inc.
- . 1978. *Sign and metaphor*. Annals of the association of American geographers, 68: 363-372.
- . 1993. *Foreword*. A. Buttimer. *Geography and the human spirit*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press: ix-xi.
- Vallaux. 1931. *Human geography*. Encyclopedia of the social sciences, vol. 5. 62A-5. Citāts: Buttimer, op. cit., 1971.
- Varenus B. 1650. *Geographia generalis*. Amsterdam: Elsevier (1664, 1671, 1672).

Vidal de la Blache P.-M. 1922. *Principes de géographie humaine*. Ed. E. de Martonne. Paris: Armand Colin.

Warntz W. 1964. *Geography now and then*. New York: American Geographical Society.

Wheatley Paul. 1971. *The pivot of the four quarters. A preliminary enquiry into the character of the ancient chinese city*. Chicago: Aldine Publishing Company.

Whitaker J. Russell. 1966. *Foreword*. John Kirkland Wright. *Human Nature in Geography*. MA: Harvard University Press. xvii-xx.

Williams Michael. 1987. *Sauer and "Man's role in changing the face of the earth"*. *The geographical review*. Nr. 77: 218-231.

Wright John Kirkland. 1926. *A plea for the history of geography*. *Isis*. 8: 477-491.

———. 1928. *The geographical basis of European history*. New York: Henry Holt.

———. 1935. *The exploration of the fjord region of Greenland*. Boyd Luisa A., et. al., *The fjord region of east Greenland*. 317-357. Special publication no. 18. Wright J. K., ed. New York: American Geographic Society.

———. 1936. *The diversity of New York City: Comments on the real property inventory of 1934*. *Geographical review*: 26: 620-639.

———. 1942. *Mapmakers are human: Comments on the subjective on maps*. *Geographical review*: 32: 527-544.

———. 1953. *The open Polar Sea*. *Geographical review*: 43: 338-365.

———. 1965. *The geographical lore of the time of the crusades: A study in the history of medieval science and tradition in western Europe*. New York: Dover publications.

———. 1966. *Terrae incognitae: The place of the imagination in geography*. Wright John Kirkland. *Human nature in geography*. 68-82. Cambridge, MA: Harvard University Press.

1961. *Journal of the Royal Geographical Society*, 86, 1, 1-12.

1964. *Geography*, 38, 1, 1-12.

1965. *Journal of the Royal Geographical Society*, 90, 1, 1-12.

1966. *Journal of the Royal Geographical Society*, 91, 1, 1-12.

1967. *Journal of the Royal Geographical Society*, 92, 1, 1-12.

1968. *Journal of the Royal Geographical Society*, 93, 1, 1-12.

1969. *Journal of the Royal Geographical Society*, 94, 1, 1-12.

1970. *Journal of the Royal Geographical Society*, 95, 1, 1-12.

1971. *Journal of the Royal Geographical Society*, 96, 1, 1-12.

1972. *Journal of the Royal Geographical Society*, 97, 1, 1-12.

1973. *Journal of the Royal Geographical Society*, 98, 1, 1-12.

1974. *Journal of the Royal Geographical Society*, 99, 1, 1-12.

1975. *Journal of the Royal Geographical Society*, 100, 1, 1-12.

1976. *Journal of the Royal Geographical Society*, 101, 1, 1-12.

1977. *Journal of the Royal Geographical Society*, 102, 1, 1-12.

1978. *Journal of the Royal Geographical Society*, 103, 1, 1-12.

1979. *Journal of the Royal Geographical Society*, 104, 1, 1-12.

1980. *Journal of the Royal Geographical Society*, 105, 1, 1-12.

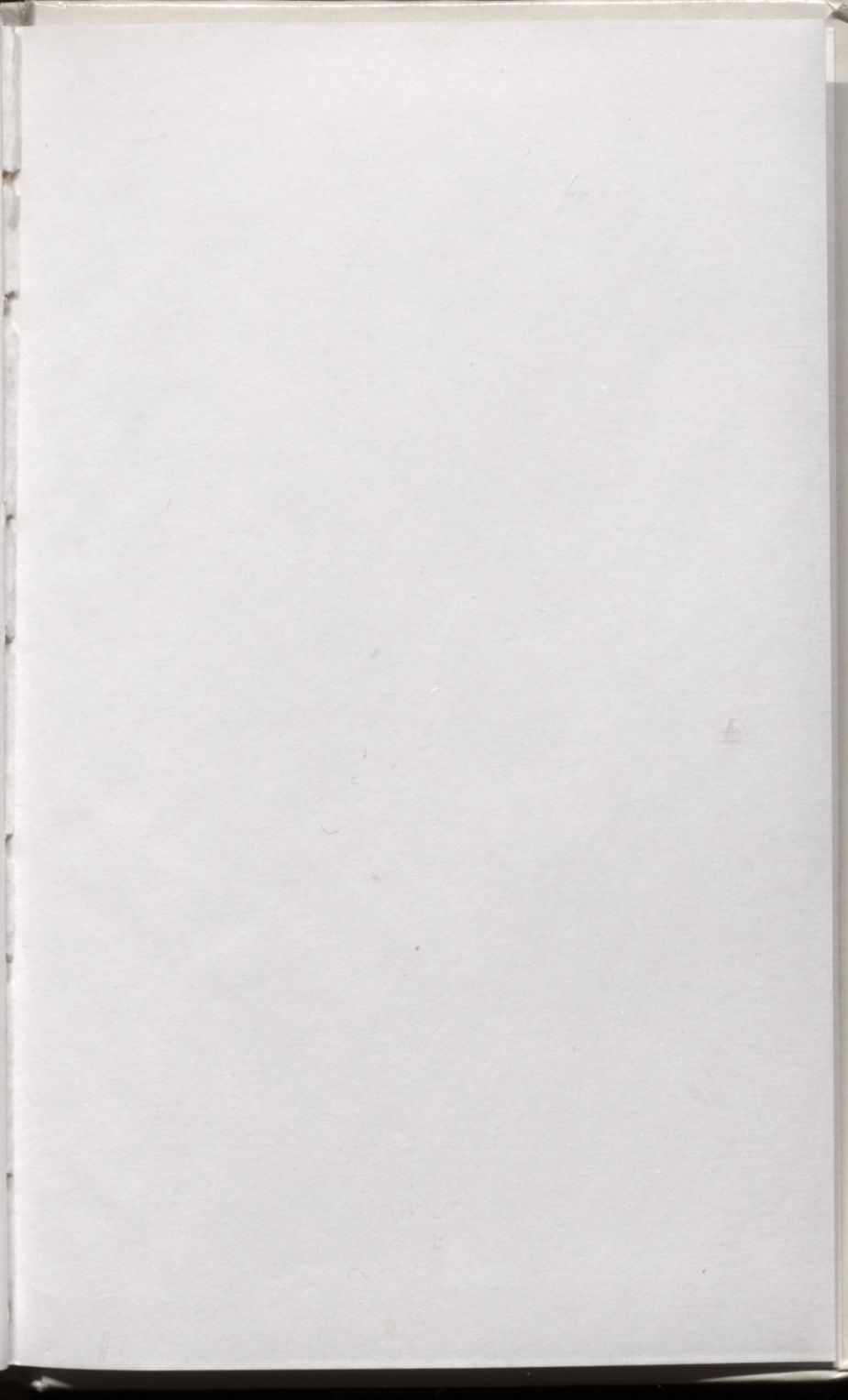
1981. *Journal of the Royal Geographical Society*, 106, 1, 1-12.

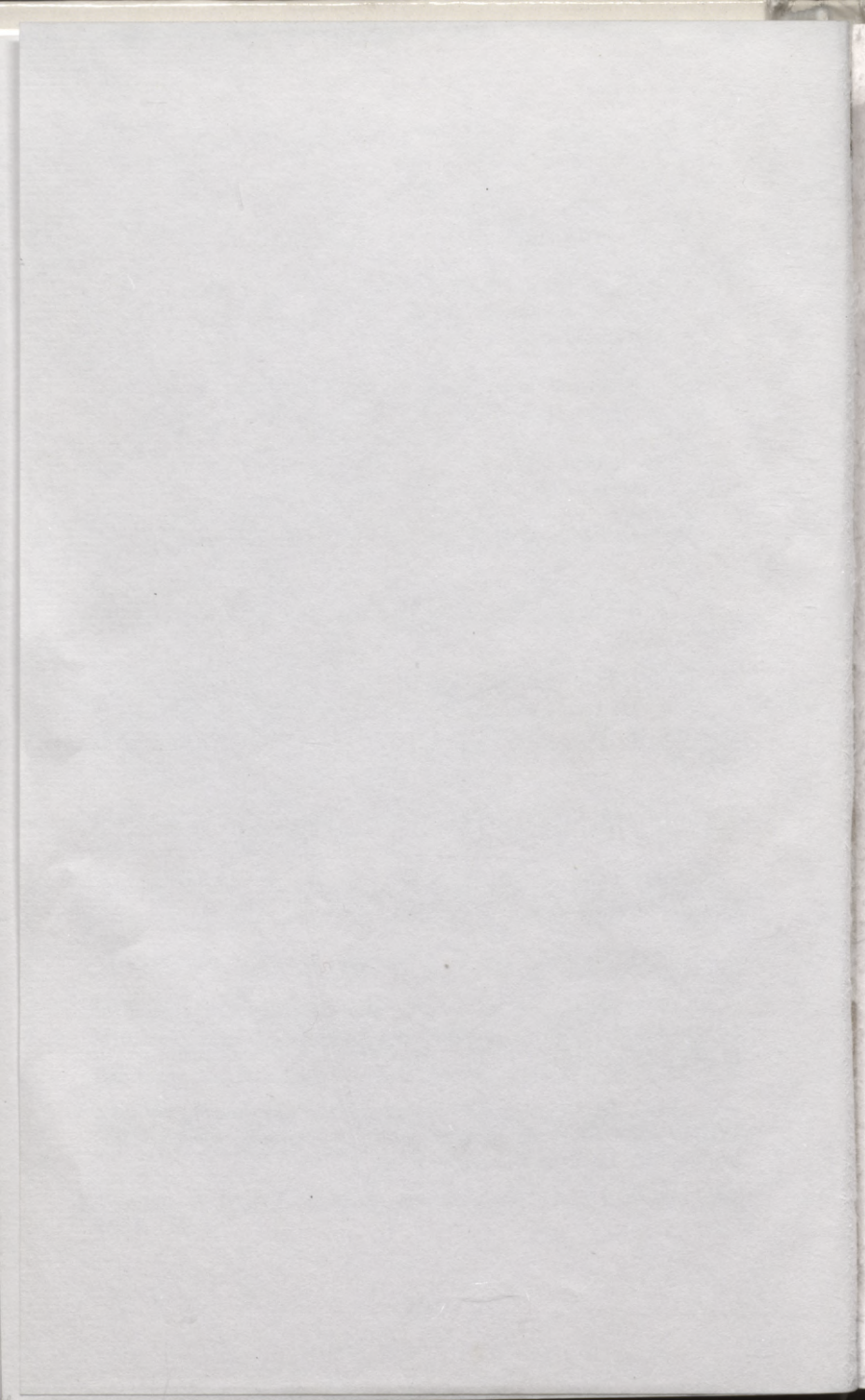
1982. *Journal of the Royal Geographical Society*, 107, 1, 1-12.

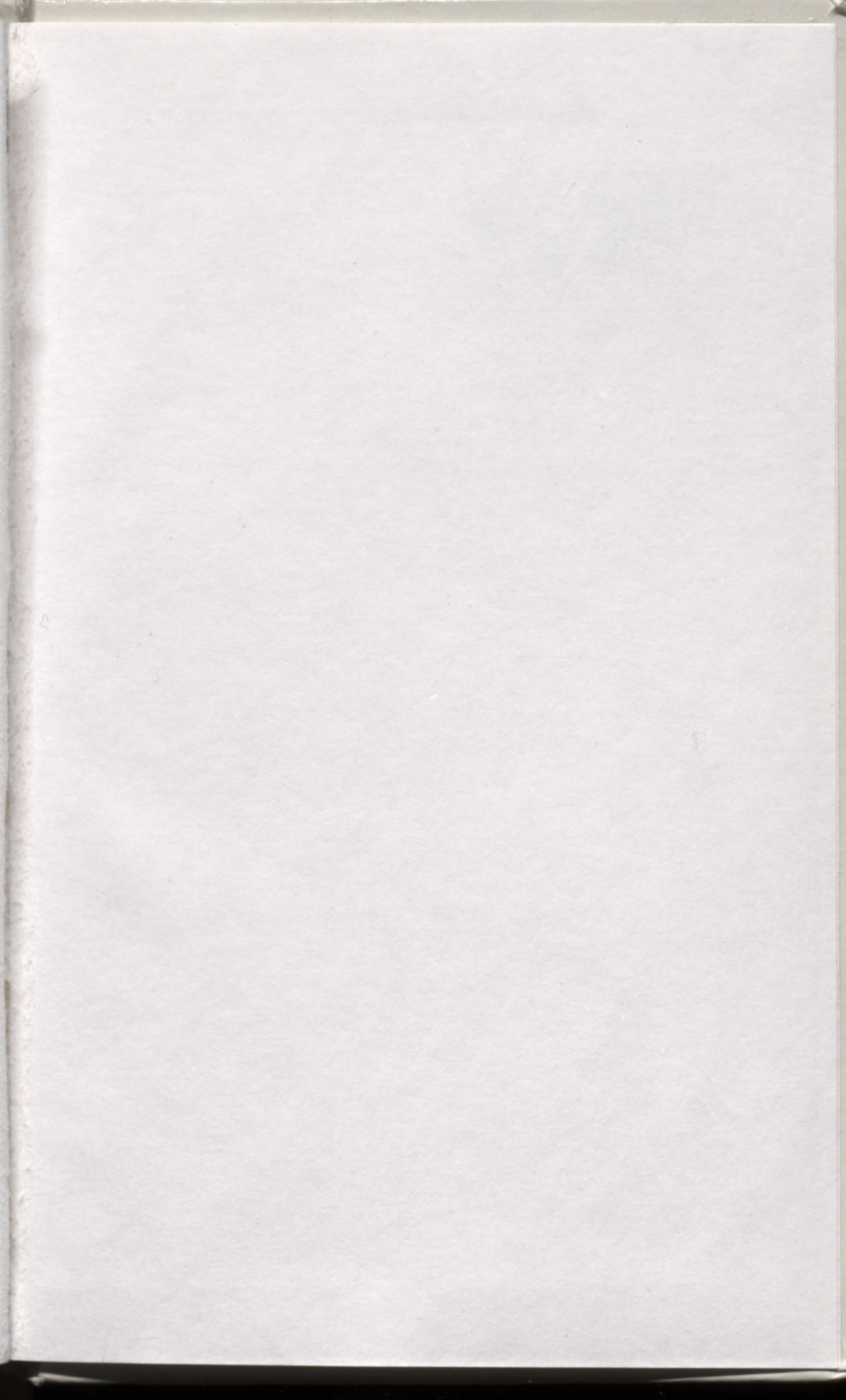
1983. *Journal of the Royal Geographical Society*, 108, 1, 1-12.

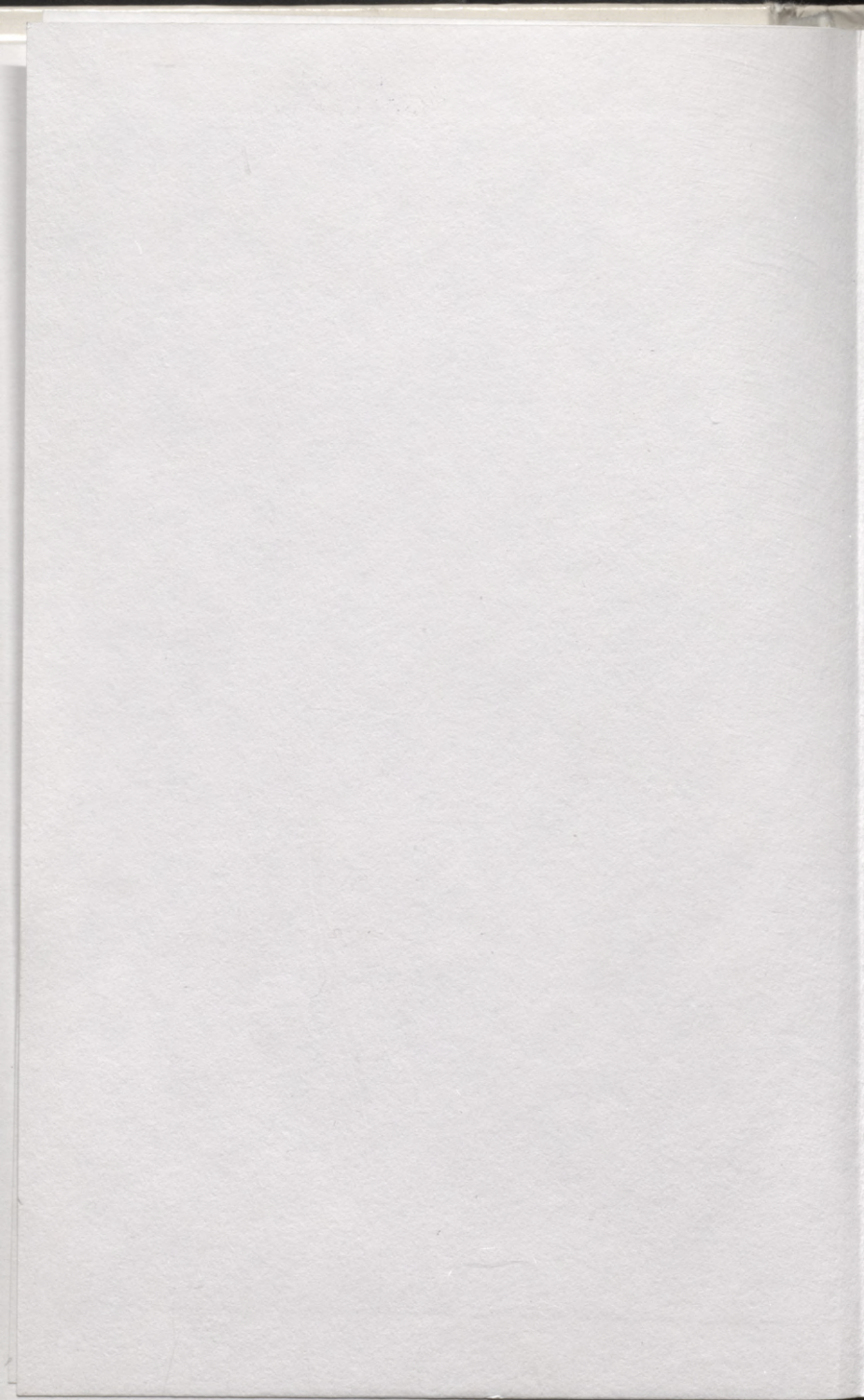
1984. *Journal of the Royal Geographical Society*, 109, 1, 1-12.

1985. *Journal of the Royal Geographical Society*, 110, 1, 1-12.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS

2.50

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304041399

99-3
L116

Delaveras universitātes (ASV) profesora Edmunda Bunkšes grāmatas pamatā ir iecere stāstam par pasauleslaveno Bērklijas jeb tās veidotāja Kārļa Sauera vārdā saukto ainavu skolu. Bērklijas skola radīja savas metodes un intelektuālo brīvību un būtiski ietekmēja idejas, lai kā patstāvīgs un ietekmīgs ģeogrāfijas virziens daudzu citu vidū rastos cilvēcīgā ģeogrāfija (*humanistic geography*). Latvijā tā vēl joprojām ir tikpat kā nepazīstama. Šajā grāmatā Edmunds Bunkše sniedz ieskatu dažās cilvēcīgās ģeogrāfijas pamatidejās.

Tas ir stāsts par ģeogrāfiju, kura ir cilvēkā. Cilvēcīgā ģeogrāfija prasa īpaši dziļu intelekta piepūli, jūtīgumu un iztēles līdzdalību. Tā ir gan zinātne mākslā, gan arī māksla zinātnē. Cilvēcīgā ģeogrāfija ir jūtīgo intelektuāļu sfēra. Apgūdamas latviešu kultūras garu un Sauera skolu, grāmatas autors ir viens no tiem nedaudzajiem ģeogrāfiem pasaulē, kura personība ļāvusi būt starp cilvēcīgās ģeogrāfijas veidotājiem.

*Pēteris Šķiņķis, LU lektors
1998. gada 7. septembrī.*